

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2012

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1942:50
JUSTITIEDEPARTEMENTET

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

RÖRANDE

FRI RÄTTEGÅNG

AVGIVET AV

1941 års utredning om fri rättegång

S T O C K H O L M

1 9 4 2

Statens offentliga utredningar 1942

Kronologisk förteckning

1. Betänkande med förslag till plan för organisationsarbetet inom försvarsväsendet. Beckman. 733 s. Fö. (Till betänkandet höra *dels* en bilaga innehållande personalförteckningar m. m., avsedd endast för tjänstebruk, *dels* ock ett hemligt bihang i tre delar.)
2. Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om begränsning av vinstutdelning från aktiebolag. Marcus. 22 s. Fi.
3. Promemoria rörande bostadsförörjningen. Av A. Johansson. Beckman. 77 s. S.
4. De yngre sjukhusläkarnas avlönings-, arbets- och bostadsförhållanden. Beckman. 106 s. S.
5. Promemoria med förslag till utvidgad vanhävdslagstiftning. Marcus. 55 s. Jo.
6. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 1. Allmänna uppgifter angående den tekniskt-vetenskapliga forskningsverksamhetens nuvarande läge m. m. — Allmänna synpunkter rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen. — Erforderliga åtgärder för den tekniskt-vetenskapliga forskningens främjande och statens medverkan därvid. Hæggeström. 195 s. H.
7. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 2. Förslag till åtgärder för främjande av den tekniskt-vetenskapliga forskningen på byggnadsområdet. Hæggeström. 76 s. H.
8. 1938 års pensionsakkunniga. Betänkande med förslag till tjänste- och familjepensionsreglementen för arbetare i statens tjänst. Marcus. 135 s. Fi.
9. 1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till folkskolans avlöningsreglemente m. m. Marcus. 191 s. Fi.
10. Betänkande med förslag till brandlag och brandstadga m. m. Norstedt. 164 s. K.
11. Betänkande med utredning och förslag angående betygssättningen i folkskolan. Hæggeström. 330 s. E.
12. Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 3. Förslag till åtgärder för skogsproduktforskningens ordnande. Hæggeström. 124 s. H.
13. Betänkande och förslag angående förhållandet mellan arbetsuppgifter och löneställning vid statens järnvägar. Del 4. Järnvägsstyrelsen. Beckman. 88 s. K.
14. Promemoria angående hyresreglering. Norstedt. 54 s. Ju.
15. Betänkande med förslag till lag om vapenfria värnpliktiga. Beckman. 108 s. Fö.
16. Betänkande med förslag rörande den centrala förvaltningsverksamheten inom försvarsväsendet. Hæggeström. 360 s. Fö.
17. Betänkande med utredning och förslag angående barnmorskväsendet. Idun. 101 s. 1 karta. S.
18. Beskattningsorganisationsakkunnigas betänkande med förslag till ändrad organisation av kammarrätten. Marcus. 128 s. Fi.
19. Betänkande med utredning och förslag angående semester för husmödrar. Norstedt. 96 s. S.
20. Utredning angående värmekostnaden i hyreshus. Idun. 187 s. S.
21. Betänkande med förslag till främjande av utskyldebetalning genom erkända skatteförmedlingskassor. Marcus. 96 s. Fi.
22. Förslag till ny lag om behörighet att utöva läkarkonsten, m. m. Norstedt. 251 s. S.
23. Promemoria med förslag angående registreringen av landets företagare m. m. Marcus. 60 s. H.
24. Betänkande angående bilregistrering m. m. Hæggeström. 103 s. 12 bil. K.
25. Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 2. Tiden juli 1940—juni 1941. Idun. 504 s. Fo.
26. 1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till avlöningsreglemente för de högre kommunala skolorna. Marcus. 96 s. Fi.
27. Stadsplaneutredningen 1942. 1. Förslag till åtgärder för snabbare handläggning av stadsplane- och tomtindelningsärenden m. m. Norstedt. 94 s. Ju.
28. Strafflagberedningens promemoria med förslag till lag om eftergift av åtal mot minderåriga m. m. Marcus. 56 s. Ju.
29. Socialvårdskommitténs betänkande. 4. Förslag till ändrad bidragsföretagslag m. m. Beckman. 82 s. S.
30. Betänkande angående revision av tjänsteförteckningen i vad avser allmänna civilförvaltningen. Del 2. Byråchefs- och rådstjänster m. m. Norstedt. 134 s. Fi.
31. Betänkande med förslag till skärpt bestraffning av falskdeklaration m. m. Marcus. 99 s. Fi.
32. Betänkande med förslag angående hushållnings-sällskapens organisation och verksamhet m. m. Marcus. 477 s. Jo.
33. Betänkande med förslag rörande ändring av gällande bestämmelser i fråga om prästutbildningen. Av Y. Brillioth. Hæggeström. 177 s. E.
34. Kommunalskatteberedningen. Betänkande med förslag till omläggning av den kommunala beskattningen m. m. Del 1. Den kommunala beskattningen. Marcus. 654 s. Fi.
35. Kommunalskatteberedningen. Betänkande med förslag till omläggning av den kommunala beskattningen m. m. Del 2. Inkomstbeskattningen av skogsbruk. Marcus. 252 s. Fi.
36. Betänkande med förslag rörande statligt stöd åt svensk filmproduktion. Norstedt. 99 s. E.
37. Betänkande med förslag rörande åtgärder för främjande av sjöfolkets utskyldebetalning. Postverkets tr. 79 s. Fi.
38. Betänkande angående jordbrukets byggnadskostnader. Norstedt. 146 s. 20 bil. S.
39. Betänkande med förslag till förordning om värdestegringskatt å fastighet. Norstedt. 227 s. Fi.
40. Betänkande med förslag angående innebörden av begreppet polismyndighet i olika författningar m. m. Marcus. 208 s. S.
41. Betänkande angående åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m. m. Marcus. 171 s. Jo.
42. Förslag rörande tillämpningsföreskrifter till lagen med särskilda bestämmelser angående stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m. Beckman. 65 s. S.
43. Betänkande med förslag rörande veterinärnärningens i Skara framtida användning m. m. Marcus. 95 s. Jo.
44. Tillägg nr 1 till statliga cement- och betongbestämmelser av år 1934. Norstedt. 23 s. K.
45. Socialvårdskommitténs betänkande. 5. Statistisk undersökning angående barnhemmen. Beckman. 96 s. S.
46. Betänkande angående revision av tjänsteförteckningen i vad avser allmänna civilförvaltningen. Del 3. Tjänstebenämningar. Tjänsteförteckningens uppställning. Norstedt. 121 s. Fi.
47. Lagrådets utlåtande över lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m. m. Norstedt. 192 s. Ju.
48. Betänkande angående finansstatistikens effektivisering. Marcus. viij, 357 s. Fi.
49. Betänkande med förslag till ändrad organisation av beskattningsnämnderna och förstärkning av landskontorens arbetskraft m. m. Marcus. 355 s. Fi.
50. Betänkande med förslag rörande fri rättegång. Norstedt. 128 s. Ju.

Ann. Om särskild tryckort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement under vilket utredningen avgivits, t. ex. E. = eklestiastikdepartementet, Jo. = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivna utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

BETÄNKANDE MED FÖRSLAG

RÖRANDE

FRI RÄTTEGÅNG

AVGIVET AV

1941 års utredning om fri rättegång

STOCKHOLM 1942

KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER

423524

Till Herr Statsrådet och Chefen för Kungl. Justitiedepartementet.

Med stöd av nådigt bemyndigande den 5 december 1941 har Herr Statsrådet den 11 i samma månad tillkallat byråchefen för lagärenden B. G. E. Danielson, ledamoten av riksdagens andra kammare, riksgäldsfullmäktigen E. G. E. Eriksson, ledamoten av riksdagens andra kammare, advokaten L. E. B. Gezelius, häradshövdingen S. Vallquist, rådmannen G. Bäärnhjelm och direktören vid Stockholms stads rättshjälpsanstalt, advokaten E. G. Swartling att såsom sakkunniga verkställa en översyn av lagstiftningen om fri rättegång. Åt Danielson uppdrogs att vara ordförande. Samtidigt förordnades hovrättsassessorerna H. K. H. Holmgren till sekreterare åt de sakkunniga.

De sakkunniga ha antagit benämningen 1941 års utredning om fri rättegång.

Herr Statsrådet har till de sakkunniga överlämnat riksdagens revisorers berättelse till 1942 års riksdag att vid utredningsarbetet beaktas i vad berättelsen innefattar uttalanden rörande statsverkets kostnader för fri rättegång i vissa skadeståndsmål.

De sakkunniga, som nu avslutat sitt arbete, få härmed vördsamt överlämna sitt betänkande.

Stockholm den 21 november 1942.

G. DANIELSON.

ERNST ERIKSSON.

BIRGER GEZELIUS.

STEN VALLQUIST.

G. BÄÄRNHJELM.

GÖSTA SWARTLING.

Kurt Holmgren.

FÖRFATTNINGSFÖRSLAG.

Förslag

till

Lag

om ändring i vissa delar av lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång.

Härigenom förordnas, *dels* att 1, 2, 4 och 5 samt 7—14 §§ lagen den 19 juni 1919 om fri rättegång¹ skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges, *dels ock* att i samma lag skola införas två nya paragrafer, betecknade 2 a § och 4 a §, av den lydelse nedan sägs.

Om fri rättegång vid underrätt.

1 §.

Vid allmän underrätt, polisdomstol och krigsrätt samt första domstol i jorddelningsmål och i vattenmål må på de villkor och i den omfattning, som här nedan stadgas, fri rättegång i visst mål beviljas den, som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången därstädes förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet.

Fri rättegång må ej beviljas part, där det kan antagas vara av ringa betydelse för honom, att hans talan vinner prövning, ej heller part, vilkens talan grundar sig på överlåtelse, som kan antagas hava skett i syfte att därmed vinna fri rättegång.

I brottmål, — — — i målet.

2 §.

Part, som beviljats fri rättegång, vare befriad från erläggande av stämpelavgift i målet och njute tillika den förmån att av allmänna medel skola gäldas expeditionslösen, kostnad för delgivning av stämning, vittnesinkallelser och sådant rättens beslut, av vilket motparten skall erhålla del, samt ersättning till av parten åberopade vittnen, såvida deras hörande i målet ej utan skäl påkallats, så ock ersättning till tjänsteman för särskild förrättning eller å tjänstens vägnar förskjuten kostnad.

Av allmänna — — — allmänna medel.

Har i — — — undersökningen avgives.

¹ Senaste lydelse av 1, 4, 5, 7, 8 och 14 §§ se 1929: 158, av 2 § se 1934: 269 samt av 10 och 11 §§ se 1936: 221.

Efter ty i 4 a § och 5 § sägs är parten jämväl berättigad att på det allmännas bekostnad erhålla ersättning för personlig inställelse vid rätten samt biträde i rättegången.

Om begränsning av fri rättegång till viss eller vissa av ovan angivna förmåner stadgas i 2 a §.

2 a §.

Om part, som söker fri rättegång, anses själv kunna gälda stämpelavgift och expeditiöslösen men ej övriga med rättegången förenade kostnader, må fri rättegång beviljas honom med avseende allenast å andra i fri rättegång ingående förmåner än dem som avse stämpel och expeditiöslösen.

Finnes part vid prövning efter ty i 5 § sägs vara i behov av biträde i rättegången och anses han icke själv kunna svara för ersättning åt biträdet men väl för andra med rättegången förenade kostnader, må fri rättegång beviljas honom med inskränkning till enbart förmånen av biträde.

4 §.

Ansökan om — — — Konungen bestämmer.

Om så finnes påkallat för bedömande av frågan i vad mån det är av betydelse för sökanden, att hans talan vinner prövning, må sökanden anmodas att muntligen eller skriftligen lämna närmare upplysningar om sin sak.

Över ansökan om fri rättegång må, när skäl därtill äro, motpart genom rättens eller dess ordförandes försorg beredas tillfälle att inom viss, kort tid avgiva yttrande.

Vidare må, där så finnes lämpligt, sökanden anvisas att, innan beslut över ansökningen meddelas, för närmare utredning av saken hänvända sig till närbelägen rättshjälpsanstalt.

4 a §.

Är tilltalad, som åtnjuter fri rättegång i vidare omfattning än vad i 2 a § andra stycket sägs, enligt lag skyldig att komma personligen för rätta eller har part med sådan förmån av rätten ålagts att personligen inställa sig eller har, när rätten ej sitter, dess ordförande förklarat partens personliga inställelse påkallad, äge rätten, om parten finnes icke kunna bestrida de med inställelsen förenade kostnaderna, på partens begäran vid inställelsen tillerkänna honom gottgörelse av allmänna medel härför. Sådan gottgörelse må avse resekostnad enligt lägsta reseklass i allmänna resereglementet samt, när synnerliga skäl därtill äro, jämväl traktamentsersättning med högst åtta kronor för varje dag, som för resan och vistelsen vid domstolen erfordras. Om partens uppehållsort är belägen på mindre än fem mils avstånd från det ställe där rätten sammanträder, må gottgörelse utgå endast om särskilda omständigheter därtill föranleda.

Saknar part, varom i första stycket är fråga, medel för resan till rättens sammanträde, äge rätten eller, när rätten ej sitter, dess ordförande på därom gjord framställning tillerkänna parten för resan till rätten erforderligt belopp.

5 §.

Finnes part, — — — biträda honom.

Rättegångsbiträde förordnas — — — biträde föreligger.

Till rättegångsbiträde bör, om målets beskaffenhet det fordrar, förordnas någon, som avlagt för utövande av domarämbete föreskrivna kunskapsprov. Företrädesvis bör därvid anlitas befattningshavare vid rättshjälpsanstalt eller någon, som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende. Har sådan person av parten föreslagits till biträde, bör skäligt avseende fästas vid partens önskemål.

Vid förordnande — — — sitt ställe.

7 §.

Finnes under rättegången, att parten utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, kan gälda kostnaderna för rättegången, eller prövas partens talan vara av beskaffenhet, som i 1 § andra stycket avses, äge rätten förordna, att förmånen av fri rättegång skall upphöra.

Sådant förordnande må i samband med målets slutliga avgörande meddelas jämväl i det fall, att rätten finner parten hava saknat skälig anledning att föra sin talan.

8 §.

När rätten från sig skiljer mål, vari fri rättegång varit part beviljad, skall rätten, där parten jämlikt 7 § förklarats förlustig sagda förmån, förplikta honom ersätta statsverket kostnad, som enligt 2 § skolat gäldas av allmänna medel; dock ankomme på rätten att pröva, om och i vad mån sådant åläggande bör ske i fall, då beslutet om förmånens upphörande grundats därpå, att det för parten funnits vara av ringa betydelse, att hans talan vinner prövning, eller att parten funnits hava saknat skälig anledning att föra sin talan.

Har part, som åtnjutit fri rättegång, ej förklarats ersättningsskyldig, men tappar motparten, varde sådan skyldighet denne ålagd, där han enligt lag är pliktig att gälda vinnande parts rättegångskostnad. Har i dylikt fall vinnande part, för vilken protokoll icke utan särskild framställning utfärdas, ej begärt protokoll före målets avgörande, skall motparten förpliktas återgälda statsverket jämväl lösen av protokoll, som den vinnande parten, enligt vad i 14 § första stycket stadgas, kan komma att begära först efter det målet slutligt avgjorts av rätten.

9 §.

Mot beslut, — — — ej föras.

Har rättens ordförande lämnat ansökan om fri rättegång utan bifall eller beviljat fri rättegång i mindre omfattning än part begärt eller avslagit ansökan om förordnande av rättegångsbiträde eller till rättegångsbiträde för-

ordnat annan än part föreslagit, må parten hos rätten påkalla ny prövning av frågan.

Om fri rättegång i hovrätt och hos Konungen.

10 §.

Har part vid underrätt åtnjutit fri rättegång, vare han, då målet fullföljes till hovrätten, berättigad att, i den mån han vid underrätten ägt tillgodonjuta de i 2 § första, andra och tredje styckena omförmälda förmåner, jämväl med avseende å rättegången i hovrätten komma i åtnjutande av samma förmåner, såframt ej under tiden partens förmögenhetsförhållanden veterligen så ändrats, att han utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, kan gälda kostnaderna för rättegången i hovrätten. Part äge ock eljest i hovrätten komma i åtnjutande av fri rättegång i den omfattning nu sagts eller med den ytterligare begränsning som angives i 2 a § första stycket, där han, på sätt i 4 § föreskrives, styrker, att han icke äger tillgång till gäldande av ifrågasvarande med rättegången i hovrätten förenade kostnader eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet.

Har tilltalad, som i hovrätt åtnjuter fri rättegång enligt vad i första stycket sägs, personligen inställt sig vid muntligt förhör inför hovrätten eller har eljest part, som äger sådan förmån, efter föreläggande av hovrätten kommit personligen tillstädes vid muntligt förhör, äge hovrätten, om parten finnes icke kunna svara för de med inställelsen förenade kostnaderna, på därom framställd begäran tillerkänna honom gottgörelse av allmänna medel för inställelsen. Om gottgörelse, som här avses, skall i övrigt vad i 4 a § stadgas äga motsvarande tillämpning, dock att befogenhet att i förväg tillerkänna part för resa till domstolen erforderligt belopp skall tillkomma allenast hovrätten.

Där part, som i hovrätt åtnjuter fri rättegång enligt vad i första stycket sägs, för rättegången därstädes anlitat biträde, må hovrätten på partens begäran i det slutliga utslaget tillerkänna biträdet ersättning av allmänna medel. Sådan gottgörelse må utgå endast om ändringssökande part prövas hava haft skälig orsak att fullfölja talan och därvid anlita biträde eller annan part finnes hava haft behov av biträde för avgivande av svaromål.

Vad i tredje stycket stadgas skall äga motsvarande tillämpning, då mål, vari part i underrätt åtnjutit fri rättegång med inskränkning till enbart förmånen av biträde, fullföljts till hovrätten och ej under tiden partens förmögenhetsförhållanden veterligen undergått ändring på sätt i första stycket första punkten avses, så ock då part i hovrätt i den ordning, som i första stycket andra punkten angives, styrker sin oförmåga att gälda kostnaden för anlitat biträde.

Vad i — — — i hovrätt.

Mot hovrätts — — — ej föras.

11 §.

Bestämmelserna i 10 § skola, med undantag av andra stycket, äga motsvarande tillämpning i fråga om mål, som fullföljes hos Konungen.

Om fri verkställighet av dom eller utslag.

12 §.

Har part åtnjutit fri rättegång, vare parten vid verkställighet av dom eller utslag i målet befriad från honom enligt lag åliggande skyldighet att förskjuta kostnad för förrättningen, och skall av allmänna medel gäldas all nödig förrättningskostnad, i den mån den ej kan av tappande parten uttagas. Vad nu är sagt skall icke äga tillämpning därest part åtnjutit fri rättegång med inskränkning till enbart förmånen av biträde.

Har på grund av vad i första stycket stadgats statsverket haft att vidkännas förrättningskostnad, skola bestämmelserna i samma stycke icke äga tillämpning i fråga om nytt försök till verkställighet av domen eller utslaget i den del förrättningen avsåg.

Allmänna bestämmelser.

13 §.

Part, som åtnjutit fri rättegång, må, där han efter rättegångens avslutande finnes utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, kunna gälda rättegångskostnad, som enligt denna lag av allmänna medel guldits, på yrkande av kronans ombudsman i den ort, där parten har sitt hemvist, förpliktas ersätta statsverket sådan kostnad. Har motparten vid rättegångens avslutande ålagts dylik ersättningskyldighet, må talan om åläggande för parten att själv gälda kostnaden icke väckas med mindre det visas, att kostnaden icke kunnat uttagas av motparten. Varder i fall, som sist är sagt, kostnaden gulden av parten själv, inträde han i statsverkets rätt mot motparten.

Talan, som i första stycket avses, må ej anhängiggöras senare än fem år efter rättegångens avslutande.

Vad i första och andra styckena stadgats gälle ock i fråga om kostnad, som av allmänna medel guldits för verkställighet av dom eller utslag, dock att tiden för talans anhängiggörande skall räknas från det verkställighetsåtgärdens avslutats.

14 §.

Vill part, som erhållit fri rättegång och för vilken protokoll icke utan särskild begäran utfärdas, avgiftsfritt erhålla protokoll, skall begäran därom framställas före utgången av tiden för erläggande av vad eller anförande av besvär; dock må sådan anhållan göras jämväl senare, därest parten visar att målet är föremål för överrätts prövning.

Vittnesersättning, som — — — i brottmål.

Rättegångsbiträde, som förordnats enligt denna lag, åtnjute efter rättens prövning av allmänna medel dels arvode för sin befattning med målet, dels ock gottgörelse för nödvändiga utgifter. Vid begäran om ersättning hör redogörelse lämnas för det arbete och de utgifter uppdraget medfört. Arvode och gottgörelse för utgifter skola fastställas var för sig.

Arvode till biträde må icke sättas till högre belopp än som med avseende å det arbete uppdraget krävt samt den omsorg och skicklighet, varmed det utförts, kan anses utgöra skäligen ersättning för uppdraget. Vid bestämmande av arvode och gottgörelse för utgifter hör hänsyn tagas till biträdets inställelse vid rätten å samma rättegångsdag i annat mål. Finnes talan utan skäl hava anhängiggjorts eller fullföljts, må, där biträdet brustit i nödig aktsamhet, ersättningen till biträdet efter omständigheterna nedsättas under vad som eljest bort utgå eller ock biträdet förklaras ej äga rätt till ersättning.

Ej må — — — utan verkan.

Beslut om — — — tillhandahållas biträdet.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1943.

Förslag

till

Lag

om ändrad lydelse av 16 kap. 10 § rättegångsbalken.

Härigenom förordnas, att 16 kap. 10 § rättegångsbalken¹ skall erhålla ändrad lydelse på sätt nedan angives.

16 kap.

10 §.

Har underrätt — — — rätten meddelas.

Vad i första stycket sägs skall ock gälla, om underrätt genom beslut under rättegången avslagit begäran om förordnande av rättegångsbiträde eller till rättegångsbiträde förordnat annan än part föreslagit eller ock avslagit begäran om fri rättegång eller beviljat sådan förmån i mindre omfattning än part begärt eller förordnat att fri rättegång skall upphöra. Vill part klaga över beslut, som nu sagts, skall, såframt parterna därom enas eller rätten finner skäl tillstämja det, målet vila i avbidan på utgången av partens klagan.

Denna lag träder i kraft den 1 juli 1943.

¹ Senaste lydelse se 1941: 813.

F ö r s l a g

till

kungörelse

**om ändring i vissa delar av förordningen den 19 december 1919 (nr 790)
om vad iakttagas skall vid tillämpning av lagen om fri rättegång den
19 juni 1919 (nr 367).**

Med stöd av 17 § lagen om fri rättegång förordnas

dels att §§ 4, 6, 7, 8, 10, 11, 13 och 14 förordningen den 19 december 1919 om vad iakttagas skall vid tillämpning av lagen om fri rättegång den 19 juni 1919¹ skola erhålla ändrad lydelse på sätt nedan anges,

dels ock att det vid § 1 nämnda förordning fogade formuläret skall hava nedanstående lydelse².

§ 4.

Över beslut, — — — skriftligt besked.

Beskedet bör innehålla uppgift å det mål, däri fri rättegång beviljats, med angivande av domstolen, parternas fullständiga namn och adresser samt sakens beskaffenhet, huruvida fri rättegång begränsats till viss eller vissa av de i 2 § lagen om fri rättegång angivna förmåner ävensom huruvida särskilt biträde förordnats att för anhängiggörande eller utförande av sökandens talan biträda honom i rättegången.

Är sökanden — — — med posten.

§ 6.

Framställer part begäran, att delgivning av stämning eller annat beslut eller inkallelse av vittne skall ske genom föranstaltande av rätten eller dess ordförande, och omfattar honom beviljad fri rättegång sådan delgivning och inkallelse, åligger det vederbörande expeditionshavande att, efter ty lämpligast finnes, översända delgivningshandlingen till magistrat, stadsfogde, landsfiskal eller fjärdingsman med anmodan att draga försorg om delgivningens verkställande.

Har begäran, som nu sagts, ej framställts, vare parten ändock berättigad att, när han, med företeende av bevis att fri rättegång i sådan omfattning som i första stycket sägs beviljats honom, hos nämnda myndighet eller tjänstemän påfordrar delgivningens ombesörjande, få densamma verkställd utan erläggande av därför stadgad kostnad.

¹ Senaste lydelse av §§ 6, 10, 11 och 13, se 1929: 159, samt av § 14, se 1931: 366.

² Angående senaste lydelsen av formuläret, se 1929: 159.

När i — — — tillkommande belopp.

Där upplysning — — — hos domstolen.

Har part, som i första stycket avses, själv låtit ombesörja delgivningen och guldigt kostnaden därför, vare han berättigad att mot företeende av kvitto å delgivningskostnaden hos vederbörande medelförvaltare utbekomma ersättning härför, dock att vad i tredje stycket andra punkten sägs härvid skall äga motsvarande tillämpning.

§ 7.

Vid varje domstol skall föras särskild bok över de personer, som i där anhängiga mål åtnjuta fri rättegång, upptagande för varje person hans och hans motparts namn och bostad, målets beskaffenhet, den omfattning vari han åtnjuter fri rättegång, dagen då sådan förmån beviljats och biträde förordnats samt biträdets namn eller, därest vid överrätt fri rättegång åtnjutes på grund av vid underrätt redan beviljad sådan förmån, underrättens namn.

För varje — — — det andra.

I boken — — — annan ordning.

§ 8.

Den i § 7 omnämnda bok föres vid häradsrätt av domhavanden med biträde av den tingsnotarie, domhavanden därtill utser, samt vid annan underrätt och vid överrätt av vederbörande expeditionshavande enligt de närmare föreskrifter, som äro eller varda bestämda i arbetsordningen eller eljest meddelas av rätten eller, i fråga om högsta domstolen, av nedre justitierevisionen.

§ 10.

Till bestridande — — — lämpliga förskott.

Dessa medel skola förvaltas och utbetalningar därmed ombesörjas, vid häradsrätt av den tingsnotarie, domhavanden därtill utser; vid vattendomstol av vattenrättssekreteraren; vid rådhusrätt av den, som rätten därtill nämnt; vid krigsrätt av auditören; vid annan underdomstol av ordföranden i rätten; vid hovrätt av aktuarien eller, där två aktuarier äro anställda, av den bland dem, som hovrätten därtill utsett; samt vid högsta domstolen av den registrator vid justitierevisionsexpeditionen, som nedre justitierevisionen därtill förordnat.

§ 11.

Över mottagna — — — Kungl. Maj:ts befallningshavande.

Minst en gång varje år låte statskontoret eller Kungl. Maj:ts befallningshavande förrätta inventering av de penningar, medelförvaltaren mottagit. Domhavande å landet bör ock minst en gång i kvartalet och eljest när så finnes lämpligt granska de av vederbörande tingsnotarie förda räkenskaperna och inventera kassan.

§ 13.

När i mål, varom nu är fråga, domstol med stöd av 8 § lagen om fri rättegång ålagt part att till statsverket återgälda kostnad, som av allmänna medel skolat gäldas, skall inom en månad efter utslagets dag transumt därav översändas till Kungl. Maj:ts befallningshavande i länet för utslagets verkställande i nu nämnt avseende. Har efter det transumt översänts uppstått ytterligare kostnad, som omfattas av den föreskrivna ersättningsskyldigheten, skall särskild uppgift därom ofördröjligen meddelas Kungl. Maj:ts befallningshavande i länet.

Efter slutligt — — — till statsverket.

§ 14.

I mål, däri part åtnjutit fri rättegång men skyldighet att till statsverket återgälda de i anledning härav av allmänna medel guldna rättegångskostnaderna ej blivit honom eller motparten ålagd, skall inom en månad efter utslagets dag till den kronans ombudsman, som är behörig att föra talan jämlikt 13 § lagen om fri rättegång, översändas meddelande med angivande av namn och adress å den som åtnjutit fri rättegång, sammanlagda kostnaden som av allmänna medel guldits eller skall gäldas samt utslagets dag. Har efter det meddelande översänts uppstått ytterligare kostnad i anledning av den fria rättegången, skall inom en månad därefter särskild uppgift därom översändas till kronans ombudsman.

Motsvarande skyldighet åligger magistrat, stadsfogde och landsfiskal i fråga om kostnad, som av allmänna medel guldits för verkställighet av dom eller utslag.

Har jämlikt 8 § andra stycket ovannämnda lag motpart ålagts att ersätta de av allmänna medel guldna rättegångskostnaderna men kunna dessa ej hos honom uttagas, åligger det Kungl. Maj:ts befallningshavande att om förhållandet underrätta kronans ombudsman i den ort där den, som åtnjutit fri rättegång, har sitt hemvist. Sådan underrättelse skall tillika innehålla de uppgifter i saken som i meddelande enligt första stycket av denna paragraf skola lämnas.

Där kronans ombudsman finner anledning föreligga, att part må jämlikt 13 § ovannämnda lag förpliktas ersätta statsverket av allmänna medel guldenn kostnad, skall han vidtaga de åtgärder för tillvaratagande av statsverkets rätt, som i varje fall må finnas erforderliga.

Denna kungörelse träder i kraft den 1 juli 1943.

Huvuddragen av lagstiftningen om fri rättegång.

Lagen den 19 juni 1919 (nr 367) om fri rättegång reglerar dels fri rätts-hjälp vid domstol, dels ock fri verkställighet av dom eller utslag. Enligt la-gen kan fri rättegång förekomma vid allmän underrätt, polisdomstol, polis-kammare, krigsrätt, första domstol i jorddelningsmål och i vattenmål samt i hovrätt och högsta domstolen.

Vad angår *första instans* stadgas såsom förutsättning för åtnjutande av fri rättegång, att parten icke äger tillgång till gäldande av de med rättegång-en förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga med-el för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhålls-skyldighet. Fri rättegång får dock ej beviljas part, om det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom att hans talan vinner prövning, ej heller om partens talan grundar sig på överlåtelse som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång. I sådana brottmål, där brottet hör under allmänt åtal eller är angivelsebrott, får fri rättegång icke beviljas målsägande i annat fall än då åklagaren anhängiggjort talan.

Part, som erhållit fri rättegång, är befriad från stämpelavgift i målet och åtnjuter dessutom förmånen, att av allmänna medel skola gäldas expedi-tionslösen, kostnad för delgivning av stämning och sådant rättens beslut, av vilket motparten skall erhålla del, samt för inkallande av och ersättning till sådana av parten åberopade vittnen, vilkas hörande rätten prövar erforder-ligt för målets utredning, vidare också ersättning till tjänsteman för särskild förrättning eller å tjänstens vägnar förskjuten kostnad samt slutligen ersätt-ning till sakkunnig, som utsetts av rätten, och blodprovskostnader i fader-skapsmål.

Beslut om fri rättegång meddelas av rätten eller, då rätten ej sitter, av dess ordförande. Talan får ej föras mot beslut varigenom fri rättegång beviljats.

Om part, som erhållit fri rättegång, icke kan själv eller genom någon, som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd, behörigen tillvarataga sina intressen vid talans anhängiggörande eller utförande, må lämplig per-son förordnas att biträda honom. Vad i lagen om fri rättegång stadgas om rättegångsbiträde äger emellertid icke tillämpning i fall då häktade och vid krigsdomstol tilltalade enligt andra författningar äro berättigade att erhålla biträdeshjälp.

Rättegångsbiträde förordnas av rätten eller, då rätten ej sitter, av dess ord-förande. Med beslut angående förordnande att biträda part med talans ut-

förande vid rätten skall i regel anstå till dess parten varit personligen tillstädes och rätten därvid funnit, att behov av biträde föreligger. Till rättegångsbiträde bör, om målets beskaffenhet det fordrar, förordnas någon som avlagt för utövande av domareämbete föreskrivna kunskapsprov. Företrädesvis bör därvid anlitas den, som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende; har sådan person av parten föreslagits till biträde, bör avvikelse från förslaget icke ske såframt ej särskilda skäl föreligga.

Rättegångsbiträde äger efter rättens prövning åtnjuta skälig ersättning av allmänna medel för det arbete, han nedlagt å rättegången, samt för nödvändiga utgifter, varvid hänsyn bör tagas till biträdets inställelse vid rätten å samma rättegångsdag i annat mål. Finnes talan utan skäl ha anhängiggjorts eller fullföljts, kan ersättningen till biträdets, om han brustit i nödig aktsamhet, nedsättas eller också biträdets förklaras ej äga rätt till ersättning.

Biträde, som förordnats enligt lagen om fri rättegång, får ej av parten förbehålla sig ytterligare ersättning; har sådant förbehåll likväl skett, skall det vara utan verkan.

Vittnesersättning i fri rättegång utgår efter samma grunder som ersättning av allmänna medel till vittnen i brottmål.

Rätten äger förordna att förmånen av fri rättegång skall upphöra, om parten under rättegången finnes kunna gälda kostnaderna för rättegången utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av hans underhållsskyldighet. Sådant förordnande kan meddelas även i andra fall, bl. a. då partens talan finnes vara sådan att det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom att den vinner prövning.

Har part förklarats förlustig förmånen av fri rättegång, skall han i regel förpliktas att till statsverket återgälda av allmänna medel guldna kostnader. Om part som åtnjutit fri rättegång ej förklarats ersättningskyldig men motparten tappar, skall sådan skyldighet åläggas denne, om han enligt lag är pliktig gälda vinnande parts rättegångskostnad.

Även efter rättegångens avslutande kan part, som åtnjutit fri rättegång, förpliktas att ersätta statsverket rättegångskostnad, som enligt lagen guldits av allmänna medel, dock ej om motparten i utslaget ålagts sådan ersättningskyldighet. Såsom ytterligare förutsättning stadgas att parten kan gälda kostnaden utan intrång i de medel som äro nödvändiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av hans underhållsskyldighet. Talan om dylikt åläggande föres av kronans ombudsman i den ort där parten har sitt hemvist men får ej väckas senare än fem år efter rättegångens avslutande.

Om part vid underrätt erhållit fri rättegång, är han, då målet fullföljes till *hovrätt*, i regel berättigad att också där åtnjuta fri rättegång. Part kan även eljest erhålla sådan förmån i hovrätt. Ersättning av allmänna medel kan tillerkännas rättegångsbiträde i hovrätt endast under förutsättning att biträdets anlitas av ändringssökande part, vars talan hovrätten bifaller i allo eller i huvudsakliga delar. Har tilltalad, som i hovrätten åtnjuter fri rättegång,

personligen inställt sig vid muntligt förhör inför hovrätten, kan han erhålla gottgörelse av allmänna medel för inställelsen.

Reglerna om möjlighet att i vissa fall vägra och återkalla fri rättegång samt om skyldighet att återgälda statsverket kostnaderna för rättegången äro väsentligen desamma i hovrätt och i underrätt.

Fullföljes mål i *högsta domstolen*, kan fri rättegång där få åtnjutas av part i samma utsträckning som i hovrätt med det undantag, att ersättning icke kan lämnas för tilltalads personliga inställelse.

Fri rättegång innefattar även i vid utsträckning rätt för parten att erhålla *fri verkställighet* av dom eller utslag.

Genom *förordningen den 19 december 1919 (nr 790) om vad iakttagas skall vid tillämpning av lagen om fri rättegång* har föreskrivits, bl. a., att de uppgifter, som av part lämnas till utredning om behovet av fri rättegång, skola bestyrkas av person i viss angiven tjänsteställning.

Lagen om fri rättegång och dess tillämpningsförordning ha vid flera tillfällen ändrats i olika hänseenden. Genom en lag av den 14 juni 1929 (nr 158) verkställdes åtskilliga ändringar i lagstiftningen med huvudsakligt syfte att bereda domstolen möjlighet att erhålla en tillförlitligare utredning om sökandens fattigdomsgrad, att vägra fri rättegång i mål av ringa betydelse och att mera effektivt pröva behovet av rättegångsbiträde. Genom dessa ändringar hoppades man kunna åstadkomma en avsevärd minskning av statsverkets kostnader för den processuella rättshjälpen.

Huvudkällorna till gällande lagstiftning om fri rättegång äro — vid sidan av den proposition som ligger till grund för 1929 års lagändringar (nr 191) — ett den 31 juli 1916 av tillkallade sakkunniga framlagt utkast till lag om kostnadsfri rättegång (i fortsättningen kallat 1916 års utkast) samt ett av de sakkunniga efter överarbetning av utkastet den 31 december 1917 avgivet betänkande med förslag till lag om fri rättegång (i det följande kallat 1917 års förslag). Kungl. Maj:t framlade i proposition nr 331 förslag i ämnet för 1918 års riksdag, som emellertid icke medhann realbehandling av desamma och därför avtog propositionen. Härefter framlades i proposition nr 118 väsentligen samma förslag för 1919 års riksdag. Efter det första lagutskottet avgivit utlåtande över propositionen (nr 27 och 31), blev densamma med vissa ändringar antagen av riksdagen.

Kostnaderna för den fria rättegången.

Statsverkets totalkostnader för de mål, vari fri rättegång beviljats, beräknades i 1917 års betänkande komma att uppgå till omkring 150 000 kronor för år. Av detta belopp antogs dock en väsentlig del — förslagsvis beräknad till hälften — komma att återinflyta till statsverket därigenom att tappande

motpart förpliktades att återgälda de kostnader som utgått av allmänna medel.

Enligt beslut av 1919 års lagtima riksdag skulle statsverkets kostnader i anledning av lagen om fri rättegång bestridas från ordinarie förslagsanslaget till domare, vittnen och parter, vilket anslag i samband därmed höjdes med 75 000 kronor eller till 375 000 kronor. Under det första året av lagens tillämpning eller 1920 synas de gjorda beräkningarna ha hållit streck. Anslaget blev visserligen överskridet med omkring 165 000 kronor, men redan under föregående år hade överskridanden i ungefär samma omfattning förekommit. Under de följande åren ökades emellertid överskridandena. Vid en av riksräkenskapsverket för budgetåret 1923—1924 verkställd undersökning framgick, att kostnaderna för fri rättegång uppgått till 265 000 kronor. Då genom beslut av 1926 års riksdag särskilt anslag blev i riksstaten uppfört för fri rättegång, bestämdes anslagsbeloppet i huvudsaklig anslutning till nämnda beräkning till 260 000 kronor. Emellertid visade sig detta belopp långt ifrån tillräckligt för ändamålet. Av nedan intagna uppställning framgå de i riksstaterna upptagna anslagen samt nettobelastningen å desamma under de olika budgetåren från och med budgetåret 1926/27.

	I riksstaten uppfört anslag:	Nettobelastningen under budgetåret:
1926/27.....	260 000	445 000
1927/28.....	260 000	516 000
1928/29.....	300 000	565 000
1929/30.....	300 000	522 000
1930/31.....	300 000	425 000
1931/32.....	400 000	425 000
1932/33.....	400 000	498 000
1933/34.....	400 000	454 000
1934/35.....	450 000	495 000
1935/36.....	450 000	487 000
1936/37.....	475 000	500 000
1937/38.....	475 000	551 000
1938/39.....	475 000	600 000
1939/40.....	500 000	502 000
1940/41.....	525 000	411 000
1941/42.....	500 000	456 000
1942/43.....	500 000	

Såsom synes ha nettoutgifterna för den fria rättegången i avsevärd grad växlat under de sista femton åren. Det är svårt att uttala något bestämt om-döme rörande orsaken till dessa förändringar. Det bör emellertid anmärkas, att de närmaste åren efter genomförandet av 1929 års lagändringar utvisa en betydande kostnadsminskning. Beträffande grunden till den ökade belastning av anslaget, som framgår av budgetredovisningen för året 1932/33, uttalade chefen för justitiedepartementet i statsverkspropositionen till 1934

års riksdag, att ökningen åtminstone i huvudsak syntes sammanhän- ga där- med, att antalet personer med fri rättegång stigit. Infordrade uppgifter rö- rande kostnaderna för arvoden till rättegångsbiträden samt för vittneser- sättning syntes emellertid samtidigt giva vid handen att domstolarna vidta- git åtgärder för att nedbringa dessa kostnader. Vad slutligen angår den ned- gång i kostnaderna, som budgetredovisningarna för budgetåren 1939—1942, tagna som helhet, utvisa, torde denna i viss utsträckning kunna sättas i sam- band med de maningar till sparsamhet, som Kungl. Maj:t genom cirkulär den 1 december 1939 och den 26 januari 1940 (se nedan s. 24 och 25) riktat till domstolarna.

Statistisk utredning rörande fri rättegång.

Tillämpningen av lagen om fri rättegång vid häradsrätter, rådhusrätter och polisdomstolar under tiden 1 jan. 1939—30 juni 1940 har varit föremål för en statistisk undersökning. Primärmaterialet till denna har infordrats från domstolarna av justitiedepartementet. I det följande redovisas i korthet några av de viktigare fakta som vid utredningen framkommit. I övrigt hänvisas till den över undersökningen publicerade redogörelsen (SOU 1941:21).

Antalet bifallna *ansökningar om fri rättegång* var under första halvåret av redogörelseperioden 3 750, under andra 3 482 och under tredje 2 767. Be- träffande orsakerna till denna nedgång i frekvensen kan intet med bestämd- het utläsas ur undersökningen. Den starka nedgången torde icke i större omfattning vara att tillskriva någon under redogörelseperioden inträffad minskning i antalet rättegångsmål. I vissa utlåtanden från domstolarna an- tydes, att de ovannämnda av Kungl. Maj:t utfärdade cirkulären angående sparsamhet på ifrågasvarande område haft till mer eller mindre direkt följd en viss minskning av antalet fall, då ansökning om fri rättegång bifallits.

Antalet genom formligt beslut avslagna ansökningar uppgår till ej fullt 300 för hela redogörelseperioden. Grunden till avslaget har i $\frac{9}{10}$ av fallen varit, att fattigdom ej styrkts. En av orsakerna till att antalet avslagna ansökningar är så obetydligt har enligt undersökningen varit det sedvanliga tillvägagångssättet i fall då fri rättegång ifrågasattes men förutsättningar för bifall icke anses föreligga. Rättens ordförande brukar i dylika fall under hand lämna besked, att fri rättegång icke kan påräknas, varefter i regel an- sökning icke ingives eller redan ingiven ansökan återkallas.

Antalet *civila mål och ansökningsärenden* (incl. brottmål däri talan om ansvar ej förts) med fri rättegång, som av allmän underrätt avgjorts genom slutligt utslag under redogörelseperioden, utgjorde under första halvåret 2 768, under andra 2 462 och under tredje 2 264. Beträffande målens be- skaffenhet må nämnas, att under första halvåret 1940 85·4 % av målen med fri rättegång vid häradsrätterna och 90·9 % av sådana mål vid rådhusrät- terna fallit under rubriken »familjerättsliga förhållanden och avlidens kvar-

låtenskap». För de tre redovisade underavdelningarna till denna rubrik, nämligen »hemskillnad», »äktenskapsskillnad» och »underhåll åt barn utom äktenskap», voro motsvarande procenttal, i fråga om häradsrätterna resp. 20·3, 21·1 och 38·3 samt beträffande rådhusrätterna resp. 35·1, 33·3 och 16·1. Den stora frekvensskillnaden mellan land och stad i fråga om dessa grupper av mål är anmärkningsvärd. Fri rättegång har åtnjutits av käreande i 90 % av samtliga civila mål och ärenden, vari sådan förmån beviljats, av svarande i 20 % av målen och av såväl käreande som svarande sålunda i 10 %, allt i avrundade tal. Hela antalet käreande med fri rättegång under redogörelseperioden var 6 768 och antalet svarande med sådan förmån 1 480. Av nu ifrågavarande mål ha ungefär 60 % vid rådhusrätterna och 35—40 % vid häradsrätterna tagit i anspråk endast ett rättegångstillfälle. Härvid ha emellertid ej medräknats sådana tillfällen, vid vilka endast beslut eller utslag meddelats.

Av kärändena med fri rättegång ha närmare 90 % fått sin talan bifallen helt eller delvis. Procenttalen växla emellertid avsevärt för de efter sakens beskaffenhet bestämda olika kategorierna av mål. För hemskillnads- och äktenskapsskillnadsmålen, vilka till stor del äro att räkna till icke tvistiga mål, äro de helt naturligt synnerligen höga (omkring 98 à 99 %). Mot cirka 86 % av svarandena med fri rättegång bifölls kärändens talan helt eller delvis. Procenttalen variera i hög grad för de olika slagen av mål.

Utredningen visar även den omfattning i vilken rättegångsbiträde förordnats att hjälpa obemedlad part. Inemot 90 % av kärändena med fri rättegång i civila mål och ärenden, vilka avgjorts under den tid utredningen avser, hade förordnat biträde. Motsvarande tal för svarandena är cirka 80 %. I genomsnitt för hela riket ha här ifrågavarande käreande erhållit rättegångsbiträde till mer än 95 % innan och till mer än 20 % sedan de inställt sig i målet. För vissa av dem har nämligen rättegångsbiträde förordnats dels före och dels efter personlig inställelse, och de ha därför redovisats dubbelt. Vid häradsrätterna förekom förordnande av rättegångsbiträde efter personlig inställelse relativt sett i större omfattning än vid rådhusrätterna. I de flesta — mellan 60 och 70 % — av de fall, då rättegångsbiträde förordnats, innan parten varit personligen tillstädes i målet, har förordnandet avsett endast talans anhängiggörande. Mellan 25 och 30 % av förordnandena före personlig inställelse ha avsett både anhängiggörande och utförande av talan. De återstående procenten — 6 à 7 % — utgöras av sådana fall av förordnanden före personlig inställelse, vilka avsett allenast talans utförande.

Av biträdena voro 50 % advokat, 38 % biträde å rättshjälpsanstalt, 7 % landsfiskal eller stadsfiskal och endast 2·4 % icke rättsbildad sakförare. Biträde å rättshjälpsanstalt hade vid häradsrätterna förordnats i endast 11 % av fallen men vid rådhusrätterna i icke mindre än 61 %. Beträffande områden, för vilka rättshjälpsanstalt funnits inrättad, hade 73 % av biträdena i mål med fri rättegång hämtats från sådan anstalt. Relativa antalet vinnande kärandeparter med fri rättegång var större bland dem som vid sin sida haft förordnat biträde än bland dem som icke haft sådant biträde (90·6 resp. 84·6 %).

Huruvida fri rättegång lagligen kan medgivas i ansökningsärenden, har varit föremål för tvekan. Efter ett avgörande av Svea hovrätt 1934 (Svensk Juristtidning s. å. s. 27), varigenom fri rättegång medgavs vid talan om hemskillnad, anhängiggjord genom ansökan, torde fri rättegång ofta ha fått tillgodonjutas i mål om hemskillnad, äktenskapsskillnad och boskillnad, även om ansökningsvägen valts. Bortsett från äktenskaps- och boskillnadsmålen är emellertid fri rättegång i ansökningsärenden ännu något tämligen ovanligt. Vid underrätterna inom Svea hovrätts område ha under redogörelseperioden förekommit blott 30 sådana fall. Dessa fördela sig med 13 på myndig- eller omyndigförklaringar, 13 på förordnande av skiftesman eller bodelningsförrättare (6 kap. 5 § boutredningslagen, 13 kap. 1 § giftermålsbalken), 3 på försättande i konkurs och 1 på föreläggande att avgiva redovisning (9 kap. 10 § förmynderskapslagen?). Från de övriga hovrättsområdena redovisas för perioden blott 6 fall av ansökningsärenden som icke äro att hänföra till äktenskaps- eller boskillnadsmål.

Vad angår *de kriminella målen* med fri rättegång, vilka avgjorts under redogörelseperioden, må nämnas, att antalet tilltalade med fri rättegång utgjort 882 och antalet målsägande med sådan förmån 195. Av de tilltalade voro 394 åtalade för förseelser mot trafikförfattningarna samt resp. 138, 130 och 100 för brott mot 22, 20 och 14 kap. strafflagen. De flesta målsägandena med fri rättegång funnos i trafikmål (119) samt i mål om brott mot 14 och 16 kap. strafflagen (resp. 59 och 27). Av samtliga 195 målsägande ha 174 framställt skadeståndsyrkande.

De flesta kriminella målen under redogörelseperioden (35—40 %) krävde 2 rättegångstillfällen (frånräknat tillfällen för avkunnande av enbart beslut eller utslag). Vid första rättegångstillfället avgjordes under de tre halvåren resp. 16·7, 21·9 och 11·9 % av målen.

Av de tilltalade med fri rättegång sakfälldes cirka 83 %. I över 70 % av de fall, där målsägande åtnjutit fri rättegång, sakfälldes svaranden. Av de målsägande, som fört skadeståndstalan, vunno omkring 80 % helt eller delvis bifall till sin talan.

Till mer än 80 % ha tilltalade och målsägande med fri rättegång haft förordnat rättegångsbiträde. Biträdet har i närmare 90 % av dessa fall varit advokat.

Statsverkets utgifter för den fria rättegången i de under redogörelseperioden avgjorda civila och kriminella målen utgjorde under första halvåret 1939 307 051 kr. (258 369 kr. i civila och 48 682 kr. i kriminella mål) samt under första halvåret 1940 226 679 kr. (195 664 kr. resp. 31 015 kr.). Nedgången är sålunda betydande. Minskningen utgjorde i procent, för de civila målen 24·3, för de kriminella målen 36·3, för häradsrätterna 28·5 och för rådhusrätterna 22·2. Cirka 73 % av kostnaderna avsågo arvode och reseersättning åt rättegångsbiträde. De närmast största posterna utgjordes av expeditionslösen (14 %) och vittnesersättning (6 %). Part hade ålagts ersätta

statsverket förskjutna kostnader med sammanlagt 88 789 kr. under första halvåret av redogörelseperioden och med 79 654 kr. under tredje halvåret eller, i procent av statsverkets kostnader under resp. halvår, 28.9 och 35.1. Det allmännas utgifter för varje person med fri rättegång utgjorde under första halvåret 1940 i genomsnitt 82 kr., varav 60 kr. avsett arvode och reseersättning åt biträde.

Den statistiska utredningen avsåg icke resultatet av de ersättningskrav, som statsverket enligt lagen om fri rättegång (13 §) kan framställa mot part med sådan förmån, vilken efter rättegångens avslutande befinnes utan intrång i de för hans uppehälle och underhållsplikt nödiga medlen kunna återbetala kostnaderna för den fria rättegången. Av de sakkunniga verkställda förfrågningar hos överståthållarämbetet och länsstyrelserna ha givits vid handen, att i varje fall under de senaste åren blott mycket obetydliga belopp uttagits på denna väg. Under budgetåret 1939/40 hade sålunda för hela riket influtit 1 461 kr. 30 öre och för budgetåret 1940/41 2 244 kr. 40 öre, alltså under dessa år mindre än en halv procent av de i riksstaten för den fria rättegången uppförda anslagen.

Kritik och reformönskemål sedan 1929.

Den revision av lagen om fri rättegång, som företogs år 1929, hade väsentligen till syfte att såvitt möjligt nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången. Också i fortsättningen har det väsentligen varit sparsamhetskravet som givit sin färg åt det allmännas åtgärder på området.

Den 24 november 1932 utfärdade Kungl. Maj:t ett *circulär* (SFS nr 513) till domstolarna angående iakttagande av största möjliga sparsamhet vid bestämmande av vissa av statsmedel utgående ersättningar. Genom detta *circulär* ville Kungl. Maj:t fästa domstolarnas synnerliga uppmärksamhet därpå att, i de fall då i rättegång ersättning av statsmedel skulle utgå till vittne, rättegångsbiträde, förundersökare eller annan, vid ersättningens bestämmande beloppet så avvägdes att minsta möjliga kostnad uppkomme för statsverket. Kravet på beloppets skälighet i förhållande till besvärets eller uppdragets art och omfattning samt därmed förenade utgifter och tidspillan finge dock ej därigenom eftersättas. Kungl. Maj:t framhöll tillika angelägenheten att i mål, vari jämlikt lagen om fri rättegång dylik förmån åtnjotes, beslut om förordnande av biträde i rättegången eller om inkallande av vittnen däri icke meddelades utan att behovet av sådan åtgärd blivit noga övervägt.

Genom ett nytt *circulär* den 1 december 1939 erinrade Kungl. Maj:t domstolarna om angelägenheten att med största noggrannhet iakttaga vad i förstnämnda *circulär* påpekats. Dessutom anbefalldes domstolarna att från och med den 1 januari 1940 tills vidare inom en månad efter varje kvartals ut-

gång till justitiedepartementet insända specificerad uppgift å de belopp som domstolen under kvartalet utdömt eller bestämt rörande ersättning till rättegångsbiträde, förundersökare eller annan.

I sin berättelse till 1940 års riksdag gjorde *riksdagens revisorer* vissa uttalanden (Del I sid. 13—20) angående det allmännas kostnader för den fria rättegången m. m. Den alltmer ökade omfattning, i vilken fri rättegång beviljades, torde i första hand, anförde revisorerna, bero på gällande lagstiftning, vilken med sin tämligen allmänt hållna avfattning icke upptog några egentliga korrektiv mot missbruk. Enligt revisorernas mening borde i lag införas bestämmelser, som medgäve en strängare gallring av ansökningar om fri rättegång. Innan denna förmån beviljades, borde en närmare förprövning äga rum, vilket syntes kunna ske utan att åsidosätta tillbörliga krav på saklighet och objektivitet, eftersom beslut därom fattades av rätten eller dess ordförande. Övervägas borde vidare, om icke rätten att erhålla en sådan förmån borde inskränkas i vissa mål, såsom för svarande i rattfyllerimål och i mål om langning och lönnbränning. Revisorerna hade vidare ej kunnat undgå att finna att biträde enligt lagen om fri rättegång av domstolarna förordnades även i mål av mycket enkel beskaffenhet. Vidare hade iakttagits, att i mål rörande underhållsbidrag till barn utom äktenskap biträde förordnats åt kärke med fri rättegång, även där barnavårdsman icke kunde anses ha saknat kompetens att själv uppträda i rättegången. Revisorerna hade ytterligare kommit till den uppfattningen att de utdömda arvodena till biträden i fri rättegång i en del fall varit väl höga. Det vore angeläget att för nedbringande av de dryga kostnaderna åtgärder vidtoges för att ernå en möjligast enhetlig reglering av ersättningen till dessa rättegångsbiträden. Enligt revisorernas mening borde i detta sammanhang övervägas, huruvida icke uppdrag att vara biträde i fri rättegång i större utsträckning borde mot ersättning enligt lägre taxa kunna anförtros åt personal vid de statsunderstödda rättshjälpanstalterna.

Genom ett *cirkulär* den 26 januari 1940 meddelades domstolarna vissa av de av revisorerna sålunda framställda anmärkningarna till kännedom och beaktande.

I sin berättelse hade revisorerna också framställt erinran rörande förfarandet vid avkortning av rättegångskostnader, som i mål, vari fri rättegång beviljats, tappande part ålagts att återgälda till statsverket. Genom ett särskilt *cirkulär* den 26 januari 1940 erinrade Kungl. Maj:t i anslutning härtill länsstyrelserna om nödvändigheten att, innan avkortning av sålunda utdömda belopp verkställdes, med största noggrannhet pröva huruvida förutsättningarna för dylik åtgärd vore för handen. Dessutom anbefalldes Kungl. Maj:t länsstyrelserna att hos de myndigheter, vilka ägde behörighet att bestyrka uppgift, som enligt lagen skall åtfölja ansökan om fri rättegång, inskräpa vikten av att, innan uppgiften bestyrktes, verkställa noggrann undersökning rörande sökandens förmögenhetsvillkor och andra förhållanden som vore av betydelse för bedömande av frågan om beviljande av fri rättegång.

I 1940 års statsverksproposition (andra huvudtiteln s. 29) framhöll företrädande departementschefen, statsrådet Westman — i anslutning till hemställan om anslag till kostnader enligt lagen om fri rättegång — att de avsevärda anslagsöverskridandena under de båda senast förflutna budgetåren påkallade den största uppmärksamhet. Departementschefen, som erinrade om cirkulären till domstolarna den 24 november 1932 och den 1 december 1939, uttalade att det vore hans avsikt att taga under omprövning vilka ytterligare åtgärder som — utan att obemedlade parter berättigade intressen trädde för nära — kunde vara ägnade att nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången. *Riksdagen* (skriv. nr 2 s. 9) underströk för sin del vikten av att en sådan omprövning med det snaraste komme till stånd, varvid de synpunkter och uppslag, som framförts av riksdagens år 1939 församlade revisorer, borde närmare övervägas.

Även i sin berättelse till 1942 års riksdag (Del I s. 11—14) upptogo *riksdagens revisorer* frågan om statsverkets kostnader för den fria rättegången. De gjorde därvid vissa erinringar mot praxis beträffande avkortning av sådana statsverkets utgifter för kärandes eller målsägandes fria rättegång, som förlorande svarandepart (förare, ägare eller brukare av motorfordon) i mål om skadestånd till följd av motorfordonstrafik ålagts återgälda statsverket. Med hänvisning till vissa stadganden i lagen den 10 maj 1929 om trafikförsäkring å motorfordon samt till infordrat utlåtande från trafikförsäkringsföreningen hävdades, att vederbörande försäkringsanstalt i dylika fall vore pliktig att ersätta statsverkets förenämnda kostnader. Av revisorerens utredning framginge emellertid att avkortning av kostnader i anledning av fri rättegång i ett avsevärt antal fall medgivits trots att vederbörande försäkringsanstalt varit villig att — blott krav därå framställdes — gälda dessa utgifter. Då avkortning i dylika fall givetvis ej borde ifrågakomma, syntes enligt revisorerens mening föreskrift böra meddelas om att till avkortningsbeslut av ifrågavarande slag skulle fogas utredning att ersättning ej kunnat erhållas av vederbörande försäkringsanstalt.

Genom *cirkulär* den 30 december 1941 meddelades länsstyrelserna den sålunda framställda anmärkningen till kännedom och beaktande.

Också i ett annat hänseende upptogo de år 1941 församlade statsrevisorerens frågan om fri rättegång i mål angående skadestånd till följd av motorfordonstrafik. Revisorererna hade iakttagit, att kostnaderna för den fria rättegången stannat å statsverket i ett antal mål, i vilka svaranden beviljats fri rättegång. I samtliga dessa mål hade person, som skadats till följd av motorfordonstrafik, fört skadeståndstalan — i civilmål eller i åklagarmål — mot den som vållat skadan. Denne hade av domstolen sedermera förklarats ersättningsskyldig mot den skadade. Vid denna utgång av målet skulle kostnaderna för den fria rättegången enligt lagen om fri rättegång stanna å statsverket. På skäl, som i ett senare sammanhang skola närmare beröras (s. 73), hävdade revisorererna, att i sådana fall den försäkringsanstalt, där det av svaranden förda fordonet varit försäkrat, bort gottgöra statsverket dess kost-

nader för den fria rättegången med det belopp, som skäligen kunde anses betingat av försäkringsanstaltens intresse i rättegången.

Under de senare åren ha till Kungl. Maj:t inkommit vissa framställningar rörande partiella ändringar i frirättegångslagstiftningen. 1937 års riksdag har sålunda (skriv. nr 192) anhållit om utredning rörande sådan ändring av lagen om fri rättegång, att medellös part må, utöver vad för närvarande gällar, av allmänna medel kunna erhålla hjälp till sin inställelse vid domstol. Vidare har riksdagens justitieombudsman i skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 december 1937 upptagit frågan om rätt för svarandepart, som beviljats fri rättegång, att kostnadsfritt erhålla protokoll i målet även om begäran därom framställts först efter det utslag meddelats, samt 1939 års riksdag hemställt (skriv. nr 67) om utredning rörande ändrade bestämmelser i syfte att i vidgad utsträckning bereda möjlighet till ersättning åt biträde i fri rättegång i överrätt.

Slutligen förtjänar nämnas, att styrelsen för Sveriges advokatsamfund i en den 23 februari 1940 till Kungl. Maj:t inkommen skrivelse framlagt sin uppfattning om orsakerna till de dryga kostnader, som den fria rättegången dragit, och sökt anvisa vissa åtgärder i anledning av den vid denna tid konstaterade påfallande stegringen av hithörande statsutgifter, framför allt koncentration av målens handläggning.

De sakkunniga komma att i det följande i betänkandets olika avsnitt närmare uppehålla sig vid de sålunda framförda spörsmålen.

Genom cirkulärskrivelse den 21 oktober 1940 från t. f. chefen för justitiedepartementet, statsrådet Bergquist, anmodades domhavandena i rikets domsagor samt rådhusrätterna att till justitiedepartementet inkomma med vissa uppgifter angående tillämpningen av lagen om fri rättegång, vilka uppgifter sedermera lades till grund för den förut omnämnda statistiska utredningen (SOU 1941: 21), ävensom att samtidigt avgiva yttrande beträffande åtskilliga närliggande spörsmål. I anledning härav inkommo yttranden från 115 domhavande och 73 rådhusrätter. För det huvudsakliga innehållet i svaren skall, i den mån desamma innefatta konkreta förslag, en redogörelse lämnas i de olika avsnitten av betänkandet. Vederbörandes allmänna inställning till frirättegångslagstiftningen och kritiken mot denna skall emellertid redan nu i korthet redovisas.

I cirkuläret begärdes yttrande rörande spörsmålet *huruvida gällande lagstiftning är ägnad att effektivt förhindra missbruk av den fria rättegången*. Denna fråga besvarades jakande av 36 domhavande och 30 rådhusrätter, antingen direkt eller i den form att det uttalades, att missbruk ej iakttagits. I åtskilliga yttranden, 16 från domhavande och 10 från rådhusrätter, lämnades däremot nekande svar.

I cirkuläret begärdes vidare ett uttalande angående *möjligheten att, utan åsidosättande av obemedlade parters berättigade intressen, nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången*. 33 domhavande och 25 rådhus-

rätter ha ansett att sådana möjligheter icke föreligga, medan 22 domhavaden och 10 rådhusrätter varit av motsatt uppfattning.

Bland sådana allmänt hållna uttalanden, enligt vilka något egentligt missbruk av den fria rättegången icke skulle förekomma och möjlighet att, utan åsidosättande av berättigade intressen, nedbringa statsverkets kostnader skulle saknas, må följande återgivas.

Domhavaden i Ingelstads och Järrestads domsaga: Enligt min erfarenhet förekommer intet missbruk av den fria rättegången. Att statens utgifter för denna blivit större än man vid lagstiftningens genomförande räknade med är väl uppenbart. Det torde emellertid icke rättvisligen kunna påstås, att detta beror på en oriktig tillämpning av lagen från domstolarnas sida. Ej heller äro utgifterna i och för sig eller jämförda med övriga utgifter i statens budget av sådan storlek, att de böra bereda alltför allvarliga bekymmer.

Rådhusrätten i Värjö: Att statsverkets kostnader för de fria rättegångarna under de senaste åren stegrats, torde enligt rådhusrättens förmenande i huvudsak bero på förhållanden, som icke äro möjliga att påverka genom åtgärder i besparingssyfte från domstolarnas sida. I fråga om barnuppfostringsmålen — förmodligen den kategori av mål, inom vilken de fria rättegångarna äro talrikast — torde det sålunda vara tillräckligt att framhålla, att såväl tillkomsten av 1937 års lag om förskottering av underhållsbidrag till barn som ock det förhållande, att kommunerna numera i allt större utsträckning anställa avlönade, för uppgiften särskilt utbildade barnavårdsmän, med nödvändighet lett till en betydligt ökad frekvens i fråga om dessa mål. Att, såsom stundom ifrågasatts, på förhand utesluta parter i vissa mål från förmånen av fri rättegång, anser rådhusrätten icke kunna förordas. — — — Enligt rådhusrättens åsikt erbjuder nu gällande lagstiftning, om den tillämpas med omdöme, tillräckliga garantier mot missbruk av den fria rättegången.

Domhavaden i Västra Hälsinglands domsaga: Det är tydligt, att så länge någon förprövning av den fattiga partens talan icke äger rum, missbruk av den fria rättegången kan inträffa. Emellertid måste jag beträffande Västra Hälsinglands domsaga säga, att under senare åren något fall icke förekommit, där den fattiga partens talan från början kunnat anses uppenbart ogrundad. Jag har fått det intrycket, att advokaterna noga pröva befogetheten av den fattige klientens talan och söka avstyra rättegång, då talan redan från början framstår såsom uppenbart ogrundad. Och skulle en från början obefogad process hava inletts, saknar ju domstolen icke möjligheter att bringa den till ett snart slut. Jag har den uppfattningen, att lagen om fri rättegång i det hela måste anses tillfredsställande, och att det icke går att nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången utan att väsentligen försämrå hjälpen åt den obemedlade parten.

Bestämde uttalanden i motsatt riktning ha emellertid också förekommit.

Rådhusrätten i Borås: I fråga om möjligheten att, utan åsidosättande av obemedlade parter berättigade intressen, nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången, vill rådhusrätten först uttala som sin åsikt, att redan inom den nuvarande lagstiftningens ram betydande besparingar kunna vinnas, om ansökningar om fri rättegång underkastas strängare prövning än vad som ofta synes vara fallet. Visserligen kan enligt rådhusrättens erfarenhet å ena sidan icke sägas, att allvarliga missbruk av den fria rättegången förekommit, men har måhända å andra sidan den på senare åren alltmera framträdande tendensen att i olika former lämna ökad hjälp åt mindre bemedlade medborgare även avspeglat sig på den fria rättegångens område. Det torde icke vid lagens om fri rättegång tillkomst förutsatts,

att fri rättegång skulle beviljas i den utsträckning, som nu sker. Därest på grund av de stora kostnader, som genom de fria rättegångarna åsamkas statsverket, en åtstramning härutinnan anses önskvärd, torde ett uttalande i sådan riktning av statsmakterna vara av behovet påkallat.

Rådhusrätten i Linköping: Gällande lagstiftning är icke ägnad att effektivt förhindra missbruk av den fria rättegången. Sådant missbruk förekommer i ganska stor utsträckning. Främst därigenom att alldeles onödiga rättegångar anhängiggöras. De mål, däri fri rättegång beviljas, avse ju till allra största delen underhåll åt utomäktenskapliga barn samt underhållsfrågor i hemskillnads- och äktenskapsskillnadsfall. Försök till förlikning torde nästan aldrig förekomma. Svaranden vet ofta ej alls om att en process mot honom är förestående, förrän han får del av stämningen. Det är alldeles tydligt, att en process med fri rättegång anses betydligt ekonomiskt fördelaktigare för rättegångsbiträdet än åstadkommande av en sammanjämkning av parternas inställningar till den föreliggande tvistefrågan. Det förefaller ofta som om en sådan sammanjämkning med god vilja ganska lätt skulle gått att åstadkomma. Det enda tvistiga i de ifrågavarande målen brukar ju oftast bli underhållsbidragets storlek. Käranden fordrar 30 kronor i månaden, svaranden medger 20 kronor, rätten utdömer 25 kronor. Detta mången gång redan från början givna resultat kostar i mål med fri rättegång staten avsevärda belopp, i synnerhet i de fall, då uppskov måste beviljas för styrkande av behovet å ena sidan och förmågan å andra sidan. Som domare får man den föreställningen, att ett par minuters samtal med parterna under ledning av en person, som vore alldeles ointresserad av ersättning enligt lagen om fri rättegång, utan svårighet borde kunna sluta med ett avtal mellan parterna, som onödiggjort allt processande i vanlig mening. — — —

Man måste komma bort från den nu rådande föreställningen, att en person med små inkomster under alla förhållanden skall kunna få föra en rättegång utan den ringaste ekonomiska uppoffring för honom själv. Man kan knappast undgå den tanken, att t. ex. den våldsamma ökningen av vissa arter av mål står i ett visst beroende av lättheten att alldeles kostnadsfritt låta domstolen avgöra saken.

Direktiven för 1941 års utredning om fri rättegång.

Direktiven för utredningen innefattas i departementschefens anförande den 5 december 1941, då han erhöll bemyndigande att tillkalla sakkunniga för utredningsarbetet. Efter att ha redogjort för vissa i anledning av utgiftsökningen för den fria rättegången vidtagna åtgärder samt erinrat om såväl 1939 års statsrevisorers uttalanden i ämnet som de genom skrivelse den 21 oktober 1940 från rådhusrätter och domhavande infordrade uppgifterna yttrade departementschefen bland annat följande:

»Vid denna utredning böra givetvis de synpunkter och uppslag, som framförts av riksdagens revisorer samt de förutnämnda domstolsmyndigheterna, tagas under närmare övervägande. Särskilt bör uppmärksammas, huruvida ytterligare åtgärder böra vidtagas för att förhindra missbruk av den fria rättegången, därvid i första hand böra undersökas möjligheterna att på ett betryggande sätt avskilja sådana fall, i vilka kostnadsfri rättshjälp icke rimligen bör lämnas. Stor uppmärksamhet måste ägnas frågan huruvida det är möjligt att begränsa statsverkets utgifter för den fria rättegången utan för-

fång för den obemedlade rättssökande allmänheten. Härvid bör övervägas bland annat lämpligheten av och formerna för ett intimare samarbete mellan domstolarna och de offentliga rättshjälpsanstalterna i ärenden rörande fri rättegång. Bland spörsmål i övrigt, som i detta sammanhang böra beaktas, må nämnas frågan om skyldighet för part att till statsverket återgälda dess utgifter för fri rättegång.

Under de senaste åren ha till Kungl. Maj:t inkommit vissa framställningar rörande partiella ändringar i förevarande lagstiftning. Sålunda har riksdagens justitieombudsman i skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 december 1937 upptagit frågan om rätt för svarandepart, som beviljats fri rättegång, att kostnadsfritt erhålla protokoll i målet även om begäran därom framställts först efter det utslag meddelats. Vidare har 1939 års riksdag hemställt (skriv. nr 67) om utredning rörande ändrade bestämmelser i syfte att i vidgad utsträckning bereda möjlighet till ersättning åt biträde i överrätt i fri rättegång. Även dessa spörsmål böra bliva föremål för övervägande.

Slutligen må nämnas, att 1937 års riksdag anhållit (skriv. nr 192) om utredning rörande sådan ändring av lagen om fri rättegång, att medellös part må, utöver vad för närvarande gäller, av allmänna medel kunna erhålla hjälp till sin inställelse vid domstol. Syftet med denna framställning var i första hand att bereda obemedlad part ersättning för personlig inställelse vid underrätt. Riksdagen har i anslutning härtill uttalat, att kostnaderna för den av riksdagen förordade reformen säkerligen skulle i tämligen stor omfattning kompenseras såväl genom en minskning av de stundom mycket dryga utgifterna för parts hämtning till rätten som ock genom minskade utgifter för rättegångsbiträden. Enligt riksdagens mening kunde den eventuella kostnadsökningen icke antagas bliva av sådan storleksgrad, att den borde hindra genomförandet av ett så angeläget önskemål som det förevarande.

Även denna fråga bör upptagas till övervägande i detta sammanhang, varvid de ekonomiska konsekvenserna för statsverket av en reform härutinnan böra ägnas uppmärksamhet.»

Utländsk lagstiftning om fri rättegång.

Danmark.

Reglerna om processuell rättshjälp i Danmark äro icke såsom i Sverige samlade i en särskild lag utan finnas upptagna som särskilda avsnitt i civilprocess-, resp. straffprocesslagstiftningen.

Fri rättegång förekommer inom *civilprocessen* (Lov om Rettens Pleje Kap. 31. Fri Proces), dels med stöd av särskilda stadganden i olika angivna fall, dels ock med stöd av en allmän bestämmelse i § 330 Retsplejeloven.

Förutsättningarna för fri process enligt den allmänna bestämmelsen äro *beträffande saken* blott på det sätt angivna att det skall vara »at formode, at

paagældende har rimelig Grund til at føre Proces». Åtminstone för äkten-
skapsmål gäller att en kårande genom anskaffande av attester och andra
upplysningar måste göra sannolikt att han skall vinna sin talan. Enligt cir-
kulär av justitieministeriet ifrågakommer som regel ej fri process i ärekränk-
ningsmål eller i enbart av målsågende anhängiggjorda misshandelsmål (vilka
till skillnad från vad fallet är i Sverige anses som civilmål).

Beträffande sökandens person kräves för beviljande av fri rättegång att
»den paagældendes Forfatning er saadan at han ikke uden at savne det nød-
vendige til sit og Families Underhold eller til Fortsættelse af sin Nærings-
drift kan afholde de med Sagens Udførelse forbundne Omkostninger og Ud-
gifter».

Bland de ovan åsyftade, i lag särskilt angivna fall, då fri process med-
gives, märkas svarandetalan i äktenskaps- och faderskapsmål samt vissa
hyresmål. I dessa mål synes särskild ansökan om fri rättegång icke erfordras
i annan mån än såvitt biträde önskas.

Fri process kan till skillnad från vad fallet är i Sverige tillkomma ej blott
fysiska utan även juridiska personer (t. ex. offentliga stiftelser, föreningar,
däremot ej aktiebolag).

Prövningsmyndighet är för fri process i första instans amtmannen, resp.
i Köpenhamn overpræsidenten, och eljest justitieministern. Amtmannens resp.
overpræsidentens avgöranden kunna överklagas hos justitieministern. För-
ordnande av biträde meddelas emellertid av vederbörande domstol.

Till stöd för ansökan om fri process skall företes intyg angående medel-
löshet, i Köpenhamn från skattemyndigheterna och eljest från kommunala
eller kyrkliga myndigheter.

De med fri process förenade förmånerna äro i huvudsak:

- 1) frihet från alla rättegångsavgifter (för protokollsutskrifter m. m.),
- 2) frihet från kostnader för stämning, korrespondens, annonsering, vitt-
nen, sakkunniga m. m.,
- 3) bistånd av rättegångsbiträde, såvida ej sådant bistånd anses onödigt,
- 4) fri verkställighet.

Part med fri process synes i princip ej kunna erhålla ersättning även för
sin personliga inställelse.

Vad beträffar valet av biträde gäller, att justitieministern utser ett antal
av de vid en domstol verksamma advokaterna att mottaga dylika uppdrag.
Inom den sålunda bestämda kretsen förordnar domstolen biträde. Som regel
tages därvid hänsyn till partens önskemål.

Fri process kan *återkallas*, om det visar sig att de förutsättningar, under
vilka förmånen meddelats, från början brustit eller senare bortfallit. Någon
återbetalningsplikt finnes ej stadgad.

Reglerna om fri rättshjälp i *straffprocesser* (Loven om Rettens Pleje Kap.
66. Sigtede och hans Forsvar) omfatta såväl de fall av processuell rättshjälp
i brottmål, som i Sverige avses i lagen om fri rättegång, som den rättshjälp
som i vårt land behandlas i lagen om rättegångsbiträde åt häktad.

Beträffande processuella avgifter m. m. gälla samma regler som i civilprocessen.

I fråga om biträdesförmånen gäller att i en rad fall för tilltalad, som icke själv anskaffat hjälp, biträde (offentlig Forsvarer) *skall* utses oberoende av vederbörandes förmögenhetsställning. Viktigast äro härvidlag de fall, då den tilltalade är häktad och då eljest talan föres av överåklagare (Statsadvokat). I andra fall *kan* offentlig Forsvarer utses, när domstolen så finner nödigt. Offentlig Forsvarer erhåller gottgörelse av allmänna medel. Beträffande skyldighet för den tilltalade att återgälda denna gottgörelse gälla i huvudsak samma regler som i Sverige.

Norge.

Den fria rättegången (fri sakförrel) är i Norge endast delvis underkastad stadganden i lag — i övrigt bestämmes dess omfattning av administrativa föreskrifter och fast praxis.

Vad först angår *civilprocessen* gäller, att »fritakelse for rettsgebyrer» och »fri sakförrel» i allmänhet *kan* meddelas i alla mål och vid alla domstolar men som regel ifrågakommer blott för käromål vid de allmänna domstolarna (herredsrettene og byrettene, lagmansrettene og Høyesterett).

De allmänna *företsättningar* för fri rättegång *vad angår saken* äro icke reglerade i författningarna, men enligt den processrättslige författaren Skeie medgives fri sakförrel endast då »ansøkerens krav eller indsigelse mot et krav er juridisk og moralisk forsvarlig». Det kräves enligt samma källa däremot icke i och för sig att vederbörande kan förmodas ha de största utsikterna att vinna målet i fråga. Ett krav är vidare att saken har ett visst ekonomiskt värde för parten och icke har prägel av bagatell eller rättshaveri. I allmänhet ger man, bortsett från familjerättsliga mål, icke fri rättegång, när parterna äro nära släkt och saken uppenbarligen har sin grund i familjetvistigheter. Då man funnit saken vara faktiskt eller juridiskt tvivelsam eller äga förhållandevis ringa ekonomisk betydelse men ändå »prosedabel», har man vägrat den allmänna förmånen fri sakförrel men beviljat »fritakelse for rettsgebyrer».

I övrigt meddelas fri rättegång i mycket olika omfattning i olika kategorier av mål. Det är sålunda fast praxis att man i *faderskapsmål* ej annat än i särskilda fall ger den uppgivne barnafadern fri rättegång. Ej heller modern erhåller fri rättegång om ej motparten berett sig advokathjälp. I *äktenskapsmål* gives fri rättegång i vidsträckt omfattning åt hustrun men blott undantagsvis åt mannen. (Beträffande särbestämmelser för dessa mål, se nedan.) I stor omfattning beviljas vidare fri rättegång i mål om *gränstvister* samt *mål om skadestånd* för allvarligare personskador *vid olycksfall*.

Beträffande *sökandens person* kräves, att sökanden är obemedlad, något som skall styrkas med taxeringsbevis. Någon bestämd inkomstgräns är icke fastställd, men i praxis meddelas endast undantagsvis fri rättegång åt parter

från städer eller stadsliknande samhällen, som — utan att vara försörjningspliktiga — ha en inkomst, väsentligen överstigande 3 000 kronor om året. Man gör emellertid undantag från fattigdomskravet i mål där avgörandet är av principiellt intresse utöver den föreliggande tvisten.

Prövningsmyndighet är i vanliga fall justitiedepartementet. Ansökan om fri rättegång ingives emellertid till vederbörande fylkesman som, innan ansökningsinsändes, hör motparten över densamma. Ansökningen bör innehålla en kort framställning av sakförhållandena.

De i fri rättegång ingående förmånerna äro 1) frihet från rättegångsavgifter 2) frihet från kostnader för stämning, korrespondens, annonsering, vittnen, sakkunniga o. s. v. 3) hjälp av rättegångsbiträde. Stundom beviljas, såsom ovan antytts, enbart förmånen under 1), »fritakelse for rettsgebyrer».

Rättegångsbiträde förordnas av vederbörande fylkesman, när fråga är om mål i herreds-, by- och lagmansretter, och av justitiarius i Höyesterett såvitt angår mål i denna domstol. Har parten själv på förhand vidtalat eller föreslagit viss advokat till biträde, förordnas denne som regel. Eljest utser fylkesmannen fritt biträdet bland de inom domkretsen verksamma advokaterna. Önskar parten erhålla en advokat, som är bosatt utom domkretsen, blir denne som regel förordnad blott under förutsättning att han nöjer sig med den ersättning som skulle ha tillerkänts en ortsadvokat. Gottgörelsen till biträdet bestämmes av rätten. Justitiedepartementet granskar emellertid arvodesättningen och kan nedsätta fastställda arvoden utom vad angår sådana, bestämda av Höyesterett.

Rent undantagsvis har justitiedepartementet medgivit part ersättning för resekostnader i samband med inställelse.

Om part, som tillerkänts fri rättegång, vinner målet, förpliktas som regel motparten att gottgöra statsverket kostnaderna för den fria rättegången. Oavsett denna möjlighet förekommer det, att justitiedepartementet, när målet i fråga gäller stora värden och särskilda skäl därtill föranleda, träffar förbehåll om förpliktelse för parten att, om han helt eller delvis vinner målet, utan hänsyn till målets utgång i kostnadsfrågan gottgöra det allmänna dess utgifter för den fria rättegången.

De ovan återgivna reglerna äro, såsom av det föregående framgår, tillämpliga även på *äktenskapsmål*. För dessa måls vidkommande har emellertid processdomstolen enligt särskilda bestämmelser befogenhet att medgiva befrielse från rättegångsavgifter och förordna ombud. Sålunda kan domstolen, då parten är obemedlad eller särskilda omständigheter föreligga, i sådana mål eftergiva eller nedsätta rättegångsavgifterna. Vidare kan domstolen i dessa mål av eget initiativ utse ombud för svarandepart, som uteblivit. Om i dylika mål den ena av parterna har advokat men ej den andra parten, skall rätten på begäran utse biträde åt den senare, såframt denne är obemedlad. Vidare skall rätten, om den så finner nödigt, under vissa förutsättningar förordna biträde åt obemedlad make, som söker »separasjon».

Det allmännas utgifter för fri rättegång stegrades avsevärt under åren före stormaktskriget. Medan totalbeloppet för budgetåret 1935/36 utgjorde 205 000 kronor, uppgick summan för år 1939/40 till 448 000 kronor. Ökningen tillskrives till väsentlig del de nyss omtalade möjligheterna för domstolarna att utse ombud i äktenskapsmål, som tillkommo 1937.

På sina håll lämna *kommunerna* i viss utsträckning sina obemedlade invånare *kostnadsfri rättshjälp*.

Oslo och Akers kommuner ha sålunda organiserat en egen rättshjälpsanstalt, där obemedlade sökande för konsultation och eventuellt fri advokat-hjälp kunna erhålla fri rättegång. Uppstår rättegång, beviljar staten »fritakelse for rettsgebyrer». Målet föres av någon av de jurister, som äro knutna till anstalten.

Även om sökanden är bosatt i Oslo eller Aker och således kan anlita rättshjälpsanstalten, kan justitiedepartementet bevilja ansökan om fri sakförrel i allmänhet, när detta med hänsyn till sakens beskaffenhet och omständigheterna i övrigt synes rimligt. Så blir t. ex. fallet beträffande mera komplicerade mål, där sökanden redan anmodat eller biståtts av en fri advokat. I övrigt hänvisas emellertid rättshjälpsökande från Oslo och Aker till anstalten.

Bergens och Stavangers kommuner lämna också årliga bidrag för beredande av kostnadsfri rättshjälp åt obemedlade, men denna rättshjälp avser endast rådgivning, ej processföring.

Staten lämnar mindre bidrag till kommunernas kostnader för rättshjälpsanstalterna.

För *straffprocessens* del gäller, att fri rättegång *kan* medgivas *målsägande* i brottmål, men förmänen kommer i detta fall endast undantagsvis i fråga.

Vad angår *svarande* är den fria rättegången väsentligen en fråga om biträdesförmänen. Enligt straffprocessloven ställes »offentlig försvarer» med ersättning av allmänna medel till förfogande i förhållandevis vid utsträckning. Liksom enligt svensk rätt synes frågan om tillhandahållande av försvarare emellertid avgöras utan hänsyn till svarandens ekonomiska ställning. Till att tjänstgöra som försvarare antager Konungen vid Høyesterett ett antal høyesterettssakförelere och vid andra domstolar ett antal andra sakförelere eller andra för uppdrag av denna art lämpliga personer. Bland dessa utser rättens ordförande offentliga försvarare i de olika målen. Där ej omständigheterna till annat föranleda, utses till försvarare den person som svaranden önskar. Om svaranden blir fälld till ansvar, dömes han att återgälda det allmänna bl. a. kostnaderna för försvaret.

Finland.

Finland saknar särskild lagstiftning om fri rättegång. I viss omfattning medgives emellertid processuell rättshjälp med stöd av spridda stadganden i rättegångsbalken och andra författningar. I vid utsträckning förekommer så-

lunda att medellös part får avgiftsfria protokoll och blir befriad från att erlägga vadeskilling och revisionsskilling. Däremot synes det ej förekomma att de av medellös part åberopade vittnena eller sakkunniga erhålla gottgörelse av allmänna medel. Fri biträdes hjälp tillhandahålles i huvudsak blott i vissa av de större städerna (Helsingfors, Tammerfors, Åbo, Vasa, Kuopio), där kommunala rättshjälpskontor eller liknande anordningar för rättshjälp åt obemedlade kommit till stånd. Bidrag åt medellös part för hans inställelsekostnader förekommer ej. Inga anordningar ha träffats för att part, som i anledning av sin medellöshet åtnjutit befrielse från vissa avgifter, vid inträdd förbättring i sin ekonomi skall nödgas ersätta förmånerna i fråga.

England.

De i England och Wales gällande bestämmelserna om fri rättegång (free legal assistance) innefattas för civilmålens del i the Rules of the Supreme Court (Poor Persons) 1925—38 samt för brottmålen vidkommande i the Poor Persons Defence Act 1930.

I *civilprocessen* förekommer fri rättegång enligt the Poor Persons Rules i alla mål (utom konkurssaker — bankruptcy proceedings) i the High Court of Justice, den stora engelska centraldomstolen i första instans, samt i the Court of Appeal, överrätten, däremot ej vid de lokala domstolarna för civilmål, the County Courts. Frånvaron av möjlighet till fri rättegång i the County Courts har betecknats som en brist.

Vid prövningen av ansökan om fri rättegång gäller beträffande *saken*, att fri rättegång ej beviljas om ej parten i fråga synes ha fog för sin talan (reasonable cause of action or defence).

I fråga om *sökandens person* har en fix inkomst- och förmögenhetsgräns uppställts. Parten får sålunda icke — bortsett från kläder och arbetsredskap — äga tillgångar till värde överstigande 50 pund (i undantagsfall 100 pund) eller ha högre veckolön än 2 pund (undantagsvis 4 pund). För skilsmässomål är särskilt stadgat, att vid prövning av ansökan om fri rättegång *båda* makarnas ekonomi skall tagas i betraktande. Endast fysiska personer kunna erhålla fri rättegång.

Prövningsmyndighet är solicitors (den lägre engelska advokat kategorien) fackorganisation, the Law Society, resp. lokalavdelning av the Law Society. Sökanden skall ifylla ett vidlyftigt ansökningsformulär, däri uppgifterna lämnas under edsansvar. Prövningsmyndigheten kan påfordra att sökanden tillhandahåller en beedigad skriftlig redogörelse angående alla de förhållanden, på vilka han grundar sin begäran.

Beviljandet av fri rättegång föranleder enligt särskilt stadgande därtill, att parten i fråga — när domstolen ej annat förordnar — vid målets avgörande varken kan tillerkännas kostnadsersättning av motparten eller åläggas att till denne gälda sådan ersättning.

Domstolen kan när som helst förordna om återkallelse av fri rättegång. Det är förutsatt att förmånen skall upphöra så snart partens ekonomi så förbättrats att villkoren för det allmännas hjälp icke längre äro för handen.

De med fri rättegång förenade förmånerna äro frihet från alla domstolsavgifter samt kostnadsfri advokathjälp. Sökanden får emellertid själv svara för vissa löpande utgifter (out-of-pocket expenses), av vilka de viktigaste äro vittneslöner samt advokaternas eventuella utgifter för resor, postporton o. d. Han är skyldig att efter anmaning i förskott tillhandahålla ett skäligt kontant belopp för sådant ändamål. Vanligen fordras en deposition av fem pund.

Vad angår advokathjälpen, som med hänsyn till det engelska rättegångsförfarandets struktur tillhandahålles i alla fall av fri rättegång, lämnas densamma i den form att sökanden hänvisas till en solicitor och — som regel — jämväl en barrister¹, vilka sedan biträda honom och utföra processen. Särskilda listor föras över solicitors och barristers, som biträda i hithörande mål. Nästan alla solicitors och de flesta barristers uppgivas vara villiga att taga ett antal »poor persons cases» varje år. Varken solicitors eller barristers erhålla som regel någon ersättning för sitt arbete. Det är straffbart, om en solicitor eller barrister i andra än särskilt medgivna fall av parten mottager arvode eller ersättning för sina utgifter.

Ersättning för partens personliga inställelse utgår ej.

Återbetalningsskyldighet förekommer icke. Detta förklaras delvis av att det allmänna ju ej ikläder sig direkta utgifter för den meddelösa parten. Emellertid kan domstolen i fall, då den fattiga parten fått sig tillerkänd medel eller annan egendom, förordna att av parten må uttagas ersättning såsom i vanliga mål till hans solicitor med belopp, högst motsvarande en fjärdedel av egendomens värde.

För *straffprocessens* del äro bestämmelserna rörande fri rättegång olika utformade för svarande i mål angående s. k. indictable offenses (omfattande flertalet allvarligare brott) och svarande i andra mål, vilka senare huvudsakligen handläggas inför lägre domstolar.

Vid indictable offenses gäller i allmänhet att både de undersökningsdomare, som hänskjuta målet till rannsaking, och den rannsakande domstolen kunna tillerkänna en svarande fri rättshjälp i alla avseenden, om partens egna medel ej räcka till för ändamålet. Någon fix inkomst- eller förmögenhetsgräns för åtnjutande av fri rättegång förekommer icke i detta fall eller över huvud i brottmål. Fri rättshjälp åt medelösa medgives utan särskild prövning vid åtal för mord och förekommer eljest då det med hänsyn till omständigheterna ur rättvisans synpunkt befinnes önskvärt, att parten har försvarare.

Beträffande andra åtal än sådana för indictable offenses gäller att dom-

¹ I England är advokatståndet uppdelat i två kategorier yrkesmän, solicitors och barristers, av vilka de förra i huvudsak utföra det förberedande, utomrättsliga arbetet och de senare föra talan inför rätta. Solicitors äro emellertid behöriga att plädera inför lägre domstolar. Vid process inför sådana behöver följaktligen ingen barrister anlitas.

stolen kan medgiva fri rättshjälp, om den tilltalade icke själv har medel att bekosta sitt försvar och det med hänsyn till åtalets natur eller särskilda omständigheter synes vara i rättvisans intresse att fri rättshjälp beviljas.

Vid indictable offenses ställas både solicitor och barrister till förfogande, i övriga fall — som regel — blott solicitor. Biträdena erhålla ersättning av kommunala medel. Särskild taxa är ej fastställd men arvoden äro i regel låga.

Till skillnad från vad fallet är i civilprocessen behöver i straffprocessen part med fri rättshjälp icke själv bestrida några kostnader. Även ersättning för personlig inställelse kan i undantagsfall förekomma. Någon återbetalningsskyldighet är icke stadgad.

Tyskland.

Bestämmelserna om fri rättegång (Armenrecht) på *civilprocessens* område innefattas i första boken, andra avdelningen, sjunde kapitlet (§§ 114—127) i Zivilprozessordnung. Deras nuvarande lydelse stammar i huvudsak från år 1933.

Armenrecht kan medgivas i alla instanser. Den förekommer ej blott vid egentlig rättegång utan även inom den frivilliga rättsvården.

Armenrecht kan tillerkännas ej blott fysiska utan även juridiska personer samt dem som äro parter i kraft av uppdrag (Parteien kraft Amtes), t. ex. konkursförvaltare och testamentsexekutorer.

Förutsättningarna för erhållande av Armenrecht äro *beträffande saken* på det sätt angivna, att den ifrågavarande talan skall bjuda rimlig utsikt till framgång och icke förefalla okynnesmässig (mutwillig). En talan skall enligt lagen räknas som okynnesmässig, om part, som icke haft fri rättegång, med hänsyn till talans utsikter skuile ha avstått från process eller gjort gällande blott en del av det anspråk, varom fråga är. Man bör med andra ord — såsom det uttalats i vissa domstolsavgöranden — avgöra, huruvida en icke obemedlad part vid en förständig och försiktig prövning av sak- och rättsläget skulle ha tagit på sig de med en process förenade riskerna, och vägra »Armenrecht» när en försiktig medborgare med hänsyn till rättslägets oklarhet skulle ha avstått från process. — Armenrecht kan beviljas också med avseende på enbart del av en process (viss talan i mål där part rest flera anspråk).

I fråga om *sökandens person* har såsom förutsättning för Armenrecht stadgats, att sökanden ej är i stånd att utan intrång i sitt och sin familjs nödiga underhåll bestrida processkostnaderna. Någon bestämd inkomstgräns är ej fastställd.

Prövningsmyndighet är den domstol, dit målet eller ärendet hör. Förmånen måste sökas på nytt i högre rätt. Parten är skyldig att i sin ansökan om Armenrecht redogöra för tvisteförhållandet och uppgiva vilka bevis han har. Domstolen kan begära att han gör sina faktiska uppgifter troliga. Före beviljande av fri rättegång skall motparten höras, när ej sådant av särskilda skäl

befinnes olämpligt. Domstolen kan begära företeende av skriftliga bevis och från myndigheter inhämta upplysningar i saken, i undantagsfall också höra vittnen och sakkunniga. Rörande sina familje- och inkomstförhållanden m. m. skall parten förete intyg av offentlig myndighet.

Återkallelse av Armenrecht kan ske, då det visar sig att någon förutsättning för Armenrecht från början brustit eller i allt fall ej längre är för handen.

De med Armenrecht förenade förmånerna äro 1) frihet från domstolsavgifter, stämpel m. m. 2) ersättning av statsmedel till vittnen och sakkunniga 3) fri delgivning 4) fri advokathjälp 5) fri verkställighet. Om parten anses i stånd att gälda en del av processkostnaderna eller vissa men ej alla av de med saken förenade utgifterna, skall domstolen i motsvarande mån begränsa förmånen. Då part beviljats Armenrecht, erhåller motparten automatiskt de under 1) och 2) angivna förmånerna.

Rätten till advokathjälp är ovillkorlig i s. k. Anwaltsprozess (processen inför Landesgerichte och högre domstolar). I annan process och i den frivilliga rättsvården förordnas biträde blott om domstolen finner biträde erforderligt. Part anses icke ha anspråk på att erhålla just den advokat, han särskilt önskar. Ersättning till advokaten utgår efter en i lag fastställd taxa. I för mögenhetsrättsliga mål är enligt denna taxa ersättningen satt att utgå i relation till tvisteföremålets värde.

Parten har ingen lagfäst rätt till ersättning för personlig inställelse, men medel för resa till och från domstolens sammanträdesort kunna i viss utsträckning tillhandahållas.

Återbetalningsplikt för kostnader, från vilka part med Armenrecht varit befriad, inträder så snart partens ekonomiska läge så förbättrats att han utan intrång i nödigt underhåll kan gälda kostnaderna i fråga. Om han tappat målet kunna därvid hos honom uttagas även de kostnader, från vilka motparten — enligt vad ovan sagts — automatiskt befriats.

Inom *straffprocessen* har frågan om fri rättegång på grund av den tyska processlagstiftningens utformning intresse huvudsakligen för *målsägande*. I det hela gälla för dessa parters vidkommande samma regler som i civilprocessen.

Vad angår *tilltalade* gälla utan avseende på deras ekonomiska ställning bestämmelser om förordnande av försvarsadvokat i vissa grövre brottmål (notwendige Verteidigung). Sådant förordnande *skall* meddelas, 1) då huvudförhandlingen äger rum inför särskild straffsenat vid Reichsgericht, inför Volksgerichtshof eller inför en Oberlandesgericht, 2) då åtalade brottet är belagt med dödsstraff eller livstids tukthus, 3) då brottet är belagt med tukthus och åklagaren gör hemställan om att försvarsadvokat må förordnas, 4) vid dråp eller mened, 5) då vissa allvarligare skyddsåtgärder (säkerhetsförvaring, kastrering etc.) kunna komma i fråga. I andra fall *kan* försvarsadvokat förordnas om på grund av gärningens svårhetsgrad eller de faktiska eller rättsliga omständigheternas invecklade beskaffenhet medverkan av försvarsadvokat synes påkallad.

Ersättning till försvarsadvokat utgår efter i lag fastställd taxa (40—60 riksmark för förhandlingsdag).

Schweiz.

De schweiziska stadgandena om fri rättegång (*Armenrecht*) återfinnas dels i förbunds­lagstiftningen — i vad angår processen inför förbundsdomstolen — och dels i olika kantoners civil- och straffprocesslagar. Vissa kantonala processordningar sakna bestämmelser i ämnet. Även i nu ifrå­gavarande kanton­er beredes emellertid — med stöd av ett allmänt stadgande i förbunds­författningen om allas likhet inför lagen — i viss utsträckning proces­suell rättshjälp.

Av de olika kanton­alprocessordningarna innefatta de i Bern, Luzern och Zürich den fullständigaste regleringen av den fria rättegången. I det följande kommer uppmärksamheten väsentligen att ägnas — utom förbunds­processen — just dessa kanton­ers processlagar.

Fri rättegång kan medgivas i tvistiga *civila mål* i allmänhet. I Bern äro smärre skuldfordringsmål emellertid undantagna. I Zürich gälla bestämmelserna om fri rättegång den civila rättsvården i dess helhet, varför fri rättegång kan meddelas även i icke tvistiga saker.

Vad angår villkoren för erhållande av *Armenrecht* gäller *beträffande saken* både i förbunds­processen och enligt de tre kanton­allagarna att en viss prövning av dess allmänna skälighet äger rum. Enligt förbunds­domstolens praxis beviljas fri rättegång om partens sak vid denna prövning befinnes »icke utsiktslös». I Zürich kräves att partens talan ej skall te sig som uppenbart utsiktslös eller okynnesmässig (*mutwillig*).

Med avseende å sökandens person innefatta de ifrå­gavarande processordningarna blott allmänt hållna stadganden. Det förutsättes sålunda att partens tillgångar ej förslå till processkostnadernas bestridande utan intrång i vad som erfordras för partens och hans familjs nödiga underhåll. Sökande är skyldig förete diverse intyg av offentlig myndighet om sina ekonomiska förhållanden.

Prövningsmyndighet för ansökningar om fri rättegång är processdomstolen eller dess president.

Återkallelse av fri rättegång kan enligt bestämmelserna i Bern och Zürich ske så snart det visar sig att villkoren för förmånens åtnjutande ej längre äro för handen (t. ex. därför att vederbörande icke längre är medellös eller emedan hans sak ter sig utsiktslös).

De med fri rättegång förenade förmånerna äro som regel frihet från domstolsavgifter (incl. protokollskostnader), befrielse från skyldighet att ställa säkerhet samt fria vittnen och sakkunniga ävensom fri advokathjälp. Luzerns civilprocessordning medger icke frihet från domstolsavgifter i ärekränkningsmål.

Rättegångsbiträdena utses bland de inom domstolsområdet (ev. angrän-

sande domstolsområde) verksamma advokaterna. Advokatarvodena utgå i förbundsprocessen samt i processen i Bern och Luzern av allmänna medel efter viss taxa, vilken i Bern för hithörande mål upptager ersättning med blott en tredjedel av vanligen utgående belopp.

Ersättning för partens personliga inställelse förekommer ej.

Återbetalningsskyldighet föreligger som regel om motparten icke dömts ersättningskyldig och den medellöse parten antingen genom utgången av processen eller senare erhåller tillgångar.

Fri rättegång i *straffprocessen* kan enligt kantonen Berns lagstiftning beviljas såväl målsägande som svarande.

Vad angår *målsägande* äro förutsättningarna för erhållande av fri rättegång väsentligen desamma som i civilprocessen. I bagatellmål inför »Einzelrichter» kräves, för att fri rättegång skall medgivas, att talan skall vara av särskilt stor betydelse.

I fråga om *svarande* gäller att domstolen vid åtal för allvarligare brott ex officio skall sörja för att varje svarande, som icke själv anskaffar biträde, erhåller försvarsadvokat. I övriga fall kan offentligt biträde erhållas efter ansökan, om de särskilda omständigheterna i målet (t. ex. målets betydelse eller utredningens faktiska eller juridiska svårighetsgrad) motivera biträdeshjälp och parten styrker att han själv ej kan bekosta sådan hjälp. Helt undantagna från biträdesförmånen äro dock svarande i mål angående polisförseelser.

Allmänna synpunkter och sammanfattning av de sakkunnigas förslag.

Den officiella rättsstatistiken utvisar, att antalet genom slutligt utslag avgjorda mål, vari fri rättegång förekommit, i hög grad stegrats under de båda årtionden varunder institutet funnits till. Medan antalet sådana mål vid de allmänna underrätterna under perioden 1921-25 årligen utgjorde omkring 3 000, under åren 1926-30 omkring 4 500 och under perioden 1931-35 omkring 5 000, voro hithörande mål år 1939 — det sista med hänsyn till målfrekvensen någorlunda normala året — 5 708. En liknande utveckling kan konstateras i fråga om överrätterna.

Av den förut lämnade översikten av kostnaderna för den fria rättegången framgår, att dessa under årens lopp blivit mångfalt större än man vid lagens tillkomst räknat med. Även om man icke till utgångspunkt väljer den av vederbörande sakkunniga antagna årliga nettokostnaden, omkring 75 000 kronor — vilket belopp helt naturligt framgått ur en mycket approximativ beräkning — utan jämför de senaste årens genomsnittliga kostnadsbelopp med siffrorna för budgetåret 1923/24 (då lagen varit i tillämpning fyra år), måste ökningen te sig avsevärd. Medan enligt riksräkenskapsverkets undersökning kostnaden sistnämnda år uppgick till 265 000 kronor, har den årliga nettobelastningen av anslaget under de tre budgetåren 1939/1942 utgjort i genomsnitt nära nog det dubbla, omkring 450 000 kronor.

Såsom förut omnämnts har flertalet av de rådhusrätter och domhavande, vilka före denna utrednings igångsättande uttalade sig om möjligheterna att nedbringa kostnaderna i fråga, framhållit, att något sådant knappast låte sig göra utan att åsidosätta obemedlade parter berättigade intressen. De sakkunniga vilja för sin del bestämt hävda, att den fria rättegången i stort sett icke erhållit en annan eller vidsträcktare användning än som överensstämmer med dess av lagstiftaren fixerade ändamål. Flera omständigheter kunna anföras, vilka komma utgiftsökningen att framstå såsom förklarlig och försvarlig. Innan de sakkunniga ingå härpå, är det emellertid påkallat att göra vissa allmänna överväganden med avseende på den processuella rättshjälpen och kritiken häremot.

Statsmakterna ha med den fria rättegången avsett att sörja för att principen om allas likhet inför lagen icke lider inskränkning till följd av de mindre bemedlades oförmåga att bestrida de i en process uppkommande utgifterna. Likställighet i fråga om rättsskydd mellan den välställda, å ena, den mindre bemedlade eller obemedlade, å andra sidan, kan icke uppnås

utan att den senare helt eller till viss del befrias från rättegångsavgifter och dylika kostnader samt erhåller bistånd för andra med rättegången förenade utgifter, särskilt arvodet till rättegångsbiträde. Det stöd, som det allmänna medelst den fria rättegången lämnar, är i princip en art av socialhjälp bland många hithörande understödsformer. Med hänsyn till den sociala utvecklingen i vår tid ter sig den processuella rättshjälpen som någonting ofrånkomligt. Tänker man på de medellösa ogifta mödrarnas rättegångar mot nekande eller försumliga barnafäder — en i sammanhanget synnerligen vanlig kategori — framstår institutets behövlighet och sociala syfte med särskild tydlighet. I så måtto skiljer sig emellertid den fria rättegången rent praktiskt från andra slag av social omvårdnad, som det vid bedömandet, huruvida förmånen skall få åtnjutas, är svårare än eljest att på förhand avgöra, om vederbörandes talan verkligen är förtjänt av det allmännas stöd. I princip borde naturligtvis bistånd lämnas blott de sökande, vilkas sak är rättmätig, men tillförlitligt besked om det befogade i en talan kan tydligen i allmänhet erhållas först vid rättegångens slut — genom domstolens avgörande. Om man ej vill från förmånen utesluta åtskilliga vid första anblicken oklara men kanske i grunden högst befogade anspråk, kan det icke undvikas, att fri rättegång emellanåt kommer att beviljas rättssökande, vilkas talan man, i belysning av målets utgång, helst velat se undandragen det allmännas stöd. Det har förefallit de sakkunniga, som om man vid kritiken av den fria rättegången ej sällan förbisett, att i och för sig tänkbara inskränkningar lätt kunna allvarligt motverka institutets syfte — att bereda de mindre bemedlade samma möjligheter att få sin talan prövad av domstol som stå bättre lottade medborgare till buds. Med det nu sagda vilja de sakkunniga självfallet icke bestrida att såväl gällande lagregler som dessas tillämpning under decenniet efter 1929 års reform i olika hänseenden kunnat ge anledning till erinran. I den mån på grund härav lagändringar eller andra åtgärder måste vidtagas, är det emellertid angeläget, att justeringarna verkställas med varsamhet.

Ovan har antytts, att åtskilliga förklaringsgrunder kunna åberopas beträffande ökningen av det allmännas utgifter för den fria rättegången. Härvidlag må först framhållas, att det av lätt insedda skäl måst taga åtskillig tid innan den fria rättegångens existens och de möjligheter den erbjuder blivit kända för den stora allmänheten. Då ju medborgarna i gemen ytterst sällan komma i beröring med rättsskipningen, är det ej förvånansvärt, att känndomen om förmånen endast långsamt spritt sig inom de befolkningslager varom här är fråga.

Såsom en ytterligare förklaringsgrund till kostnadsökningen må nämnas, att målens antal över huvud uppvisat en avsevärd stegring under de båda senaste decennierna — vid härads- och rådhusrätterna från i runt tal 120 000 år 1923 till 162 000 år 1939. Ökningen är särskilt stark beträffande vissa kategorier av mål, vari fri rättegång är vanlig. Mål under rubriken »familjerättsliga förhållanden och avlidens kvarlåtenskap» — till vilka ju enligt den statistiska utredningen 85—90 % av samtliga civila frirättegångsfall under första halvåret 1940 hörde — ha sålunda ökats från 7 011 år 1923 till 10 304

år 1939. För den fria rättshjälpens del är det ju inom denna grupp särskilt äktenskapsmålen som äga intresse. Bland de kriminella målen förete trafikmålen — vilka enligt den statistiska utredningen uppvisade största antalet parter med fri rättegång under utredningsperioden — en stegring från omkring 12 000 i första instans sakfällda år 1924, då 1923 års vägtrafikstadga och motorfordonsförordning trädde i kraft, till ungefär 61 000 år 1939. Även om flertalet trafikmål äro av mycket enkel beskaffenhet och kostnadsfri rättshjälp därför merendels knappast påkallad, ingå dock i denna kategori många mål om skadestånd till följd av olycksfall, som äro en följd av motorismens utveckling och som måste komma att belasta den fria rättegången. Vad angår fri rättegång i kriminella mål kan vidare antagas, att en tendens hos åklagarmyndigheterna att mer än tidigare, också vid jämförelsevis svåra brott, avstå från häktning bidragit till ökad användning av institutet — i det ju en tilltalad på fri fot erhåller nödig biträdes hjälp med stöd av lagen om fri rättegång medan de häktades behov av försvarare tillgodoses genom lagen den 19 juni 1919 angående förordnande av rättegångsbiträde åt häktad.

Vid bedömande av statsverkets utgifter för den fria rättegången bör slutligen icke förglömmas att institutet under perioden i så måtto utvidgats, som år 1933 blodprovskostnad, år 1934 kostnad för sakkunnigs hörande och år 1936 kostnad för parts personliga inställelse i hovrätt fogats till de processutgifter som det allmänna genom medgivande av fri rättegång kan komma att bestrida.

Vid utformandet av sitt förslag ha de sakkunniga icke sökt anslutning till den vid årets riksdag antagna nya rättegångsbalken. Av direktiven för utredningen torde framgå, att det reformbehov, som utredningen avser, rimligen bör tillgodoses utan uppskov. Den nya rättegångsbalken däremot torde icke komma att träda i kraft under de närmaste åren. Under sådana omständigheter synas de jämkningar i lagstiftningen om fri rättegång, vilka föranledas av processreformens ikraftträdande, lämpligen böra övervägas i samband med utarbetandet av följdförfattningarna till rättegångsbalken.

De sakkunniga övergå härefter till att i korthet angiva vissa huvudpunkter i det nu framlagda förslaget. Syftet med detta har varit att genom åtgärder av organisatorisk eller annan natur söka rationalisera den fria rättegången utan att förringa värdet av denna viktiga sociala förmån. Beträffande ändringarnas närmare innebörd och motiveringen till desamma hänvisas till de särskilda avsnitten av betänkandet.

Kretsen av de domstolar, vid vilka fri rättegång kan medgivas, har blott i så måtto undergått ändring att poliskammare uteslutits; någon poliskammare med domsrätt finnes nämligen ej längre.

Det har hittills icke varit sörjt för att rättens ordförande vid prövning av ansökningar om fri rättegång erhåller tillräckligt material för sitt bedömande av talans betydelse för parten. Med hänsyn härtill har det ansetts lämpligt att genom ett särskilt stadgande giva prövningsmyndigheten rätt att anmoda sökanden att muntligen eller skriftligen lämna närmare upplysningar om sin

sak. Samma syfte tjäna en av de sakkunniga föreslagen bestämmelse, genom vilken prövningsmyndigheten tillagts befogenhet att, när skäl därtill äro, bereda motparten tillfälle att yttra sig över ansökan om fri rättegång.

I direktiven ha de sakkunniga anbefallts överväga lämpligheten av och formerna för ett intimare samarbete mellan domstolarna och de offentliga rättshjälpsanstalterna i ärenden rörande fri rättegång. Sin syn på denna fråga komma de sakkunniga att närmare klargöra i ett följande avsnitt av betänkandet. De sakkunniga ha där angivit vilken funktion rättshjälpsanstalterna synas böra ha inom ramen för institutet fri rättegång efter en mera allmän utbyggnad av anstaltsväsendet, varvid förordats ett intimt samarbete mellan domstolarna och rättshjälpsanstalterna. Genom en dylik samordning torde åtskilliga fördelar stå att vinna. Rättshjälpsanstaltens inkoppling synes sålunda bl. a. öka möjligheterna till frivillig uppgörelse mellan parterna, varigenom onödiga rättegångar i viss utsträckning böra kunna avstyras. Med hänsyn till det nuvarande ringa antalet anstalter kan emellertid förslaget i denna del icke omedelbart bringas i tillämpning. De sakkunniga ha därför med sikte på den närmaste framtiden måst inskränka sig till att föreslå vissa reformer av mera begränsad räckvidd.

Vad särskilt angår prövningen av ansökningar om fri rättegång föreslås därvid, att möjlighet öppnas att hänvisa sökande att för närmare utredning av sin sak vända sig till närbelägen rättshjälpsanstalt. Har så skett, bör ansökningen icke bifallas utan att yttrande över densamma föreligger från anstalten. Innehållet i ett sådant yttrande torde i tvivelsamma fall kunna avsevärt underlätta avgörandet huruvida det kan anses vara av tillräcklig betydelse för parten att hans talan vinner prövning.

De sakkunniga ha icke ansett sig kunna tillstyrka det vid åtskilliga tillfällen framförda förslaget att vid behandling av ansökningar om fri rättegång en förberedande prövning av talans allmänna skälighet skulle verkställas. Med hänsyn bl. a. till de ovan åsyftade ökade möjligheterna att före målets handläggning erhålla utredningsmaterial har det ansetts lämpligt att i någon mån utvidga den vid 1929 års reform åt prövningsmyndigheten givna befogenheten att avslå ansökan om fri rättegång, då partens intresse att erhålla domstols prövning av sin sak — alldeles oavsett hans talans skälighet — måste anses obetydligt. Utvidgningen har skett på det sätt, att fri rättegång tänkes kunna vägras, så snart det kan antagas vara av ringa (nu *synnerligen* ringa) betydelse för parten att få sin talan prövad.

De sakkunniga ha icke kunnat ansluta sig till det från flera håll väckta yrkandet att vissa arter av talan (t. ex. kärandetalan i ärekränkningsmål, svarandetalan i vissa brottmål, talan i vissa familjerättsmål) skulle uteslutas från området för den fria rättegången. Avgörande för ställningstagandet har därvid varit den redan vid 1929 års reform återopade omständigheten att också i mål, där man kanske i allmänhet ogärna ser fri rättegång beviljad (t. ex. ärekränkningsmål), dock stundom intressen kunna stå på spel som väl motivera förmånen.

Särskilt övervägande har ägnats den svåra frågan om fri rättegång i ansökningsärenden samt spørsmålet om restriktioner beträffande förmånen vad angår svarande i sådana trafikskadeståndsmål där försäkringsanstalt är intresserad å svarandens sida. De sakkunnigas uppfattning i dessa delar redovisas i senare avsnitt av betänkandet.

De sakkunniga ha övervägt, huruvida beviljandet av fri rättegång lämpligen i fortsättningen — såsom hittills i huvudsak varit fallet — bör berättiga vederbörande att utan vidare prövning av den ekonomiska bärkraften åtnjuta alla i fri rättegång ingående förmåner. Det har ur flera synpunkter framstått såsom önskvärt att här i så måtto åvägbringa en differentiering, att endast de sämst ställda inom klientelet komma i åtnjutande av samtliga delförmåner. Vad angår de parter, som kunna tänkas i stånd att till viss del bestrida processkostnaderna, bör däremot denna partiella betalningsförmåga tagas i anspråk och den fria rättegången följaktligen begränsas till att omfatta blott viss eller vissa delförmåner. Såsom de sakkunnigas förslag i detta hänseende utformats kunna tre grupper av parter med fri rättegång urskiljas. Den jämförelsevis bäst ställda kategorin omfattar sådana sökande, vilka äro i stånd svara för andra med rättegången förenade utgifter än den ofta dryga biträdeskostnaden och som därför beviljas fri rättegång med avseende enbart å förmånen av biträde. Härefter följer en kategori bestående av parter, som själva äro i stånd att gälda stämpel och expeditiöslösen men icke övriga rättegångskostnader. För denna grupps vidkommande undantages stämpel och expeditiöslösen (alltså väsentligen kostnader för protokollsutskriffter) från den fria rättegången men står förmånen i övrigt utan inskränkning vederbörande öppen. Den tredje gruppen omfattas slutligen av de minst bemedlade, vilka icke anses i stånd att i något avseende bidra till processutgifterna. Genom en differentiering sådan som den föreslagna torde möjligheterna att undvika missbruk av den fria rättshjälpen icke oväsentligt ökas.

Tidigare har nämnts att antalet av de delförmåner, som omfattas av den fria rättegången, under 1930-talet ökats — med ersättning till sakkunnig, blodprovskostnader samt ersättning åt tilltalad för inställelse vid muntligt förhör i hovrätt. I anslutning till en framställning av riksdagen föreslå de sakkunniga, att ersättning för parts personliga inställelse skall under vissa förutsättningar kunna utgå även i underrätt samt att i hovrätt ersättning för inställelse vid muntligt förhör skall kunna tillerkännas även annan part än tilltalad. I anledning av en annan riksdagsskrivelse förordas, att de möjligheter att tillerkänna av part i hovrätt anlita biträde gottgörelse av allmänna medel, vilka för närvarande finnas, skola vidgas. Medan sådan ersättning nu kan utgå blott i fråga om ändringssökande part, som vinner bifall till sin talan, skall enligt de sakkunnigas förslag ersättning kunna medgivas vad angår ändringssökande part, om denne haft skälig orsak fullfölja talan och därvid anlita biträde, samt för annan part, därest denne haft behov av biträde för avgivande av svaromål. De sakkunniga föreslå vidare — i anledning av en framställning av riksdagens justitieombudsman — bestämmelser med syfte att bereda svarandepart med fri rättegång möjlighet

att även efter målets avgörande i första instans på begäran erhålla kostnadsfri utskrift av underrättsprotokollen.

Med hänsyn till biträdesförmånens dryga anpart i kostnaderna för den fria rättegången ha de sakkunniga ägnat denna förmån en ingående granskning. Då det ansetts önskvärt att i ökad utsträckning för biträdesförordnanden taga i anspråk rättshjälpsanstalternas jurister, föreslås härutinnan att i 5 § tredje stycket i lagen befattningshavare vid rättshjälpsanstalt skola särskilt omnämnas såsom lämpade för biträdesförordnanden. Stadgandet om partens rätt att till biträde erhålla den person, han föreslagit, har jämkats i inskränkande riktning. Vidare ha reglerna rörande bestämmande av biträdesersättning skärpts för att möjliggöra ökad kontroll å arvodenas belopp.

Reglerna om fri vittnesbevisning ha — till undanröjande av vissa redan vid lagens tillkomst påtalade bristfälligheter — omredigerats.

Mot möjligheten att vägra fri rättegång i fall av »synnerligen ringa betydelse» svarar enligt gällande lag en befogenhet att förordna om förmånens upphörande, då under rättegångens lopp partens talan finnes vara av sådan beskaffenhet. De sakkunniga föreslå i denna del, att förmånen skall kunna återkallas ej blott i fall av »ringa betydelse» utan även där parten finnes ha »saknat skälig anledning att föra talan». Återkallande på sistnämnda grund tänkes emellertid förekomma blott i samband med målets avdömande.

Part, som åtnjutit fri rättegång, kan, om han efter rättegångens avslutande kommer i bättre ekonomiska förhållanden, förpliktas att återgälda statsverket kostnaderna, dock icke såframt motparten i utslaget ålagts dylik ersättningskyldighet. Med hänsyn till det ej sällan förekommande fallet att kostnaden i fråga ej kan uttagas hos motparten föreslå de sakkunniga, att partens återbetalningsskyldighet icke skall uteslutas genom att motparten i utslaget ålagts gälda kostnaden i fråga. I dylikt fall skall emellertid talan om åläggande för parten att själv gälda kostnaden icke få väckas förrän det visats att denna icke kunnat helt eller delvis uttagas av motparten.

En av de sakkunniga verkställd undersökning visar, att parts återbetalningsskyldighet för egen fri rättegång under senare tid blott i obetydlig utsträckning tagits i anspråk. Detta torde få tillskrivas den omständigheten att kronans ombudsmän, som ha att bevaka statsverkets rätt, icke erhålla kännedom om fall av sådan återbetalningsskyldighet. De sakkunniga föreslå bestämmelser med syfte att undanröja denna brist i lagstiftningen.

Rättshjälpsanstalterna och den fria rättegången.

Genom 1919 års lag om fri rättegång åsyftades, att de mindre bemedlade skulle erhålla samma möjligheter som de ekonomiskt bättre ställda att få sina rättstvister hänskjutna till domstols prövning. Vid lagens antagande förutsattes, att i de fall, då rättegång icke kan eller bör komma i fråga, de mindre bemedlade skulle tillförsäkras erforderligt juridiskt biträde genom offentliga rättshjälpsanstalter, till vilkas verksamhet understöd skulle utgå av statsmedel.

Gällande bestämmelser om rättshjälpsanstalter finnas i kungörelsen den 12 september 1919 (nr 639) angående understöd av statsmedel till offentliga rättshjälpsanstalter. Enligt denna kungörelse kan sådant understöd under vissa förutsättningar tilldelas anstalt, som anordnats av landsting eller kommun för meddelande av fri rättshjälp. Inrättandet av rättshjälpsanstalter är sålunda icke obligatoriskt.

Enligt 1919 års kungörelse gäller såsom villkor för statsunderstöd åt rättshjälpsanstalt i huvudsak, att anstalten står under ledning av en styrelse, vars ordförande jämte suppleant för honom förordnas av länsstyrelsen, samt att anstaltens verksamhet utövas enligt reglemente som Kungl. Maj:t utfärdar. De förmåner kungörelsen erbjuder kunna sammanfattas sålunda: understöd må erhållas till bestridande av samtliga för anstaltens verksamhet nödvändiga utgifter för postporto, telefon, telegram och resor å statens järnvägar; vidare må ersättning beredas för »intill hälften» av anstaltens sammanlagda årsutgifter för avlöningar, skrivmaterialier och tryckningskostnader, sedan därifrån dragits anstaltens inkomster av egen verksamhet. Slutligen kan ersättning lämnas för engångsutgifter vid anstaltens upprättande med högst 3 000 kronor.

Ett vid kungörelsen fogat normalreglemente lämnar närmare besked om ändamålet med statsunderstödda rättshjälpsanstalter. Sådant anstalt har att inom visst landstingsområde (stad, kommun) kostnadsfritt i rättsliga angelägenheter tillhandagå mindre bemedlade och i sådant avseende, bland annat, »lämna råd och upplysningar samt hjälp med upprättande av handlingar, så ock biträde vid tvisters biläggande genom förlikning samt vid utförande av talan i rättegång, anhängiggjord vid domstol inom anstaltens verksamhetsområde».

I reglementet föreskrives vidare att i ärende, som anstalten upptagit, noggrann utredning bör verkställas genom dess försorg. Är fråga om tvist bör, där så erfordras, motparten höras. Anstalten bör söka åstadkomma förlikning mellan parterna, där sådan lämpligen bör komma till stånd. Framställ-

ning om rättegång, som befinnes vara uppenbart ogrundad eller gagnlös, skall avvisas.

Beträffande anstaltens organisation utsäges i normalreglementet bland annat att anstaltens verksamhet under styrelsens överinseende utövas genom en föreståndare med biträde av erforderlig personal. I reglementet förutsättes härvidlag, att styrelsen skall antaga de ortsombud som finnas erforderliga för anstaltens verksamhet.

På grundval av 1919 års kungörelse ha 9 rättshjälpsanstalter kommit till stånd, därav 5 för städer och 4 för län, nämligen i Stockholm, Göteborg, Malmö, Norrköping och Hälsingborg samt i Stockholms, Älvsborgs, Örebro och Västmanlands län. I Eskilstuna finnes sedan år 1932 en rättshjälpsanstalt, vilken dock icke tillkommit på grundval av 1919 års kungörelse utan är en rent kommunal institution.

Anslaget till de statsunderstödda rättshjälpsanstalterna utgör för innevarande budgetår 67 500 kronor.

De statsunderstödda anstalternas verksamhet har en ganska stor omfattning. År 1938 var antalet nya ärenden 30 762 och antalet besök 78 915.

Frågan om ytterligare åtgärder för rättshjälpsverksamhetens främjande har vid åtskilliga tillfällen varit föremål för statsmakternas uppmärksamhet.

Sålunda uttalade 1929 års riksdag (skriv. nr 213) på förslag av första lagutskottet (utl. nr 34) såsom ett önskemål, att Kungl. Maj:t hade sin uppmärksamhet riktad på frågan, huruvida till nedbringande av kostnaderna för den fria rättegången upprättande av ytterligare offentliga rättshjälpsanstalter borde åvägbringas.

Sedan Kungl. Maj:t den 30 september 1932 bemyndigat dåvarande chefen för justitiedepartementet att tillkalla särskilda sakkunniga att inom departementet delta i utredningar angående partiella reformer på rättegångsväsendets område, tillkallades en sakkunnig för utredning av bl. a. frågan om utveckling av rättshjälpsinstitutionen. Den sakkunnige avsåg sig emellertid uppdraget på våren 1933, varefter utredningen blev vilande under en följd av år.

I anledning av en motion (I: 43) vid 1938 års riksdag framhöll statsutskottet (utl. nr 2 p. 22), att det offentliga rättshjälpsväsendet i vårt land icke nått den omfattning som åsyftats och att största delen av landsbygdens befolkning alltjämt stode utanför den förmån, hithörande anstalter avsåge att skänka. Enligt utskottets mening kunde skäl anföras för en undersökning rörande rättshjälpsanstalterna, men då utskottet hade anledning antaga, att Kungl. Maj:t hade sin uppmärksamhet riktad på spörsmålet, ansåg utskottet icke erforderligt att särskild framställning i ämnet gjordes hos Kungl. Maj:t. Motionen föranledde icke någon riksdagens åtgärd.

Vid 1939 års riksdag underströk första lagutskottet i ett av riksdagen godkänt utlåtande (nr 7), i anledning av vissa motioner rörande ändring i lagen om fri rättegång, önskvärdheten av att inrättandet av nya rättshjälpsanstalter befrämjades, då därigenom rättssökandes hjälpbehov kunde tillgodoses å

en mångfald områden, där användandet av institutet fri rättegång icke syntes möjligt.

Riksdagens revisorer framhöllo i sin berättelse till 1940 års riksdag, att det borde övervägas, huruvida icke uppdrag att vara biträde i fri rättegång i större utsträckning än vad som nu vore fallet borde mot ersättning enligt lägre taxa anförtros åt personal vid de statsunderstödda rättshjälpsanstalterna. Det vore enligt revisorerernas mening förtjänt av beaktande i vad mån det kunde vara ekonomiskt fördelaktigare för statsverket att öka nu utgående bidrag till dessa anstalter eller medverka till nya mot skyldighet för dessa att åtaga sig uppdrag av förevarande slag.

Efter bemyndigande av Kungl. Maj:t den 17 februari 1939 tillkallade chefen för justitiedepartementet presidenten i hovrätten för Övre Norrland Holger Elliot för att verkställa utredning av frågan om utveckling av rättshjälpsinstitutionen.

Den sakkunnige avgav den 20 mars 1940 *betänkande med förslag rörande offentliga rättshjälpsanstalter* (SOU 1940: 11). I betänkandet framhåller utredningsmannen, att samhällets rättshjälpsverksamhet till förmån för mindre bemedlade hädanefter liksom hittills bör utövas genom offentliga anstalter, drivna på det allmännas bekostnad. Vägande skäl för övergång till hjälpverksamhet i andra former, speciellt genom anlitande av advokaterna, ha av utredningsmannen icke ansetts föreligga.

I betänkandet framlägges ett förslag till lag om offentliga rättshjälpsanstalter. Enligt detta förslag skall såsom regel offentlig rättshjälpsanstalt vara inrättad för varje landstingsområde och för varje stad, som icke deltagar i landsting. För flera landstingsområden kan dock inrättas gemensam anstalt, vilket ock kan ske för landstingsområde och stad utanför landsting. För en eller flera kommuner, som deltaga i landsting, kan inrättas särskild anstalt; till sådan kan anslutas även stad utanför landsting.

I lagförslaget ha vidare upptagits vissa grundläggande bestämmelser om de offentliga rättshjälpsanstalternas uppgift och verksamhet. Anstalts allmänna uppgift anges vara att i rättsliga angelägenheter kostnadsfritt tillhandagå mindre bemedlade. I sådant avseende skall anstalt bland annat meddela råd och upplysningar samt hjälp med upprättande av handlingar ävensom lämna biträde vid tvisters biläggande genom förlikning och vid utförande av talan i rättegång. Det skall åligga anstalt att i förekommande tvister, sedan utredning verkställts, söka åstadkomma förlikning mellan parterna, där sådan lämpligen bör komma till stånd. Framställning om rättegång, som finnes vara uppenbart ogrundad eller gagnlös, skall avvisas.

I fråga om statsverkets andel i kostnaderna för rättshjälpsanstalt skiljer förslaget, liksom nu gällande författning, mellan kostnader av olika slag.

Det föreslås att rättshjälpsanstalt skall av statsmedel åtnjuta ersättning fullt ut för samtliga för verksamheten erforderliga post-, telegraf- och telefonavgifter så ock för resekostnad vid erforderliga resor med staten tillhöriga fortskaffningsmedel. Kostnaderna för lokaler, uppvärmning, lyse och rengöring skola däremot gäldas helt av landstinget eller staden.

Beträffande den återstående utgiftsdelen, den största — omfattande bland annat utgifter för avlöningar och arvoden, skrivning och tryck samt resor med privata fortskaffningsmedel — skall denna, sedan från hela beloppet av dessa utgifter dragits anstaltens inkomster å dess egen verksamhet, av statsverket ersättas:

beträffande anstalt, inrättad enbart för landstingsområde, till en andel av lägst 40 högst 80 procent och

beträffande anstalt, inrättad enbart för stad som icke deltagar i landsting, till en andel av lägst 30 högst 50 procent.

Engångsutgifter vid anstalts inrättande, vilka enligt förslaget ingå i denna utgiftsgrupp, må med iakttagande av stadgad maximiprocent ersättas till högre andel än den som eljest blir bestämd för anstalten, dock högst med 4 000 kronor.

Kungl. Maj:t skall bestämma andelen för den stora utgiftsgruppen med hänsyn till sådana omständigheter som rättshjälpsbehovets storlek, naturförhållanden och folktäthet inom anstaltens verksamhetsområde, områdets ekonomiska bärkraft etc.

Lagförslaget innehåller utöver vad ovan angivits även bestämmelser om samarbete mellan olika anstalter, om styrelse, revision, kontor och personal m. m. Bland annat föreslås en förstärkning av det statliga inslaget i anstalts styrelse.

För att göra anstalterna för landsbygdsområden lättillgängliga för de delar av länen, som ligga långt bort från den ort där anstalten finnes, föreslår den sakkunnige, att vid anstalt må kunna inrättas, jämte huvudkontor, även filialkontor samt anställas ordsombud. Dessa förutsättas vara icke rättsbildade och ha till uppgift att biträda de juridiska befattningshavarna med uppgifter och handlingar m. m. Befattningshavarna vid anstalter för landsbygden tänkas vidare hålla mottagningar på olika platser inom anstaltsområdet.

För hela anstaltsorganisationen har beräknats en kostnad av: för statsverket omkring 400 000 kronor och för de kommunala organisationerna (landsting och vissa städer) omkring 485 000 kronor. Därest det senast anvisade statliga anslaget till rättshjälpsanstalter, 67 500 kronor, avräknas, blir merkostnaden för statsverket alltså omkring 330 000 kronor.

Utredningsmannen framhåller, att han icke tänkt sig ett genomförande av förslaget utan hänsyn till nu rådande krissituation. Enligt hans mening vore det naturligt, om mera normala förhållanden i landet avvaktades innan de föreslagna åtgärderna vidtoges.

Den sakkunnige ingår i sitt betänkande på *frågan om sambandet mellan rättshjälpsanstaltens verksamhet och den fria rättegången* och yttrar härvid:

Inrättandet av rättshjälpsanstalter innebär med ganska stor säkerhet en *besparing* för det allmänna på det sätt, att tvister, som eljest skulle lett till rättegångar, vilka det allmänna till stor del fått betala, i betydande omfattning kunna göras upp förlikningsvis utan rättegång. Det allmännas utgift för förlikning av en tvist genom rättshjälpsanstaltens förmedling blir säkerligen genomsnittligt betydligt mindre än

utgiften för tvistens slitande i rättegång. Till den mera påtagliga kontanta besparingen kommer inbesparandet av domstolens arbete. Men även om tvisten ej kan förlikas genom anstaltens hjälp utan går till rättegång, torde denna rättegång, förd med biträde från rättshjälpsanstalten, oftast bli billigare för statsverket än om biträde lämnats den obemedlade av jurist utom anstalt. Särskilt kan man vänta sig att det noggranna arbete, som hos anstalten nedlagts å ärendet i samband med förlikningsförsöken, skall komma rättegångsförfarandet till godo i form av koncentration, vilket innebär besparing.

Vidare bör framhållas, att handläggning av en tvist å rättshjälpsanstalt innebär, då tvisten måste föras till rättegång, en *garanti mot missbruk* av den fria rättegången. De ändringar, som år 1929 genomfördes i lagen om fri rättegång, hade som bekant till huvudsyfte just att skapa garantier mot dylikt missbruk. De avsedda garantierna kunna knappast sägas ha blivit så verkningsfulla, att ej ytterligare garantier genom ett utbyggande av anstaltssystemet vore väl behövlig. Särskilt må i detta sammanhang erinras om bestämmelsen i 1 § andra stycket lagen om fri rättegång därom, att fri rättegång ej må beviljas part, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom, att hans talan vinner prövning. Den domstolens prövning, som här förutsättes, blir, när saken ej kommer från rättshjälpsanstalt, oftast särdeles svår eller omöjlig att utföra, tydligen därför att processmaterialet vanligen på detta stadium är ganska torftigt. En prövning hos rättshjälpsanstalten av sakens betydelse för den obemedlade parten kan däremot äga rum med stort mått av säkerhet; hos anstalten har snart förvärvats god förmåga att inhämta kännedom om obemedlade personer inom distriktet och deras förhållanden. Därmed är ändamålet med lagbestämmelsen vunnet, och domstolens motsvarande prövning av spörsmålet i fråga bör efter anstaltens prövning vara i de allra flesta fall överflödig.

Vidare erinras om stadgandena i 5 § första och andra styckena lagen om fri rättegång därom att lämplig person må förordnas att biträda part, vilken beviljats fri rättegång, under förutsättning att parten finnes icke kunna själv eller genom någon som lämnar honom bistånd behörigen tillvarataga sina intressen; med beslut om förordnande att biträda part med talans utförande bör i regel anstå till dess parten varit personligen tillstades i målet och rätten därvid funnit, att behov av biträde föreligger. Det är tydligt, att parts behov av biträde regelmässigt bör kunna av domstolen prövas med betydligt större mått av säkerhet, när partens talan förberetts hos rättshjälpsanstalt, än i övriga fall.

Med den nu senast behandlade synpunkten sammanhänger på det närmaste en annan. I själva verket ha nog de ändringar, som år 1929 genomfördes i lagen om fri rättegång, ej i allo varit fullt lyckliga för detta instituts utveckling. Sålunda synes det som om obemedlade parters berättigade anspråk å biträdeshjälp understundom trätts för nära såsom följd av det sätt, varå domstolarna ibland tillämpat stadgandena i 5 § om biträdesförordnande. Bakom ett domstolens beslut om avslag å begäran om biträdesförordnande har man ibland trots sig förmärka en viss benägenhet hos domstolen att icke till fulla värdet uppskatta det arbete, som före rättegångens anhängiggörande nedlagts å tvistens utredande. Särskilt gäller detta, då en obemedlads käromål av motparten medgives redan vid första rättegångstillfället. Ett sådant medgivande kan ju dock ofta ha lämnats såsom resultat just av ett energiskt advokatarbete å kärandesidan före rättegången. Man torde kunna med skäl vänta, att det underskattande av advokaternas förberedande arbete, som sålunda kommit till uttryck, skall — sedan systemet med rättshjälpsanstalter blivit fullt genomfört — försvinna, till en början då det förberedande advokatarbetet presterats hos en kontrollerad rättshjälpsanstalt; senare måhända även i andra fall.

I detta sammanhang erinras därom, att frågan om ökade möjligheter till rätts-hjälp åt mindre bemedlade har ett visst samband med den stundande stora reformen av vår allmänna rättegångsordning. Den nya rättegångsordningen kommer med

säkerhet att ställa större krav än hittills å parterna samt deras biträden och ombud. Dessa krav medföra tydligen ökat behov av rättshjälp åt mindre bemedlade. Visserligen gäller detta behov inomprocessuell rättshjälp, som kommer att få lämnas med stöd av lagstiftningen om fri rättegång. Men om det är riktigt, såsom i det föregående gjorts gällande, att en utveckling av systemet med rättshjälpsanstalter har stor betydelse för en processuellt och ekonomiskt lämplig utveckling av institutet fri rättegång, så är det också uppenbart, att det vid en rättegångsreform ökade behovet av processuell rättshjälp skall återverka å frågan om rättshjälpsanstalter i form av önskemål om anstaltssystemets kraftiga utveckling.

I anslutning till vad den sakkunnige anført i det sista stycket av det återgivna uttalandet må erinras om att *processlagberedningen* i motiven till sitt förslag till rättegångsbalk (SOU 1938: 44 sid. 5) framhållit, att beredningen med hänsyn till att den nuvarande lagen om fri rättegång avser ej blott allmänna rättegångsmål utan ock mål vid specialdomstolar stannat vid att låta den fria rättegången liksom hittills vara underkastad särskild lagstiftning. Uppenbart vore emellertid, att det nya förfarandet, särskilt vad överrätterna anginge, kunde påkalla vissa ändringar i lagen om fri rättegång — en fråga som enligt beredningens mening borde upptagas till övervägande före den nya rättegångsbalkens ikraftträdande.

Sakkunnigförslaget har utsänts på remiss till ett stort antal myndigheter och sammanslutningar, bl. a. processlagberedningen, hovrätterna, länsstyrelserna, svenska landstingsförbundet, svenska stadsförbundet, svenska landskommunernas förbund och Sveriges advokatsamfund. Av de inkomna yttrandena, ett fyrtiotal, innefatta tjugoåtta ett tillstyrkande av förslaget i sådan form att vederbörande direkt eller indirekt kunna sägas ha godtagit den sakkunniges uppfattning om rättshjälpsanstalternas överlägsenhet över andra rättshjälpsformer. Advokatsamfundet anmärker däremot med stor skärpa på denna del av förslaget och anbefaller till övervägande huruvida ej rättshjälpsbehovet för de mindre bemedlade mångenstädes skulle lämpligare tillgodoses genom anlitande av de enskilda advokaterna. Tre länsstyrelser (i Kronobergs, Malmöhus och Jämtlands län) giva uttryck åt en viss tvekan i fråga om anstaltsformens företräde. Ur övriga yttranden kan vederbörandes uppfattning i principfrågan ej klart utläsas.

De av landstingens förvaltningsutskott avgivna utlåtandena, vilka äro bifogade länsstyrelsernas yttranden och ej äro inräknade i den ovan angivna summan fyrtio, innefatta som regel icke något tydligt ställningstagande till frågan om rättshjälpsanstalternas företräde. Bestämt tvivel på denna punkt uttryckes emellertid endast av förvaltningsutskotten i två län.

I sina yttranden över betänkandet ha flera myndigheter ingått på frågan om sambandet mellan den fria rättegången och den fria rättshjälpen vid anstalterna och uttalat sig för en samordning av dessa båda institut.

Processlagberedningen har sålunda anført:

Om den utomprocessuella rättshjälpen och den fria rättegången icke på ett tillfredsställande sätt samordnas, kunna slitningar och oegentligheter uppträda, vilka

böra undvikas. Så länge rättshjälpsanstalter förekomma endast i ringa omfattning, göra sig dessa olägenheter måhända icke så starkt gällande. Men om, såsom den sakkunnige föreslagit, offentliga rättshjälpsanstalter skola finnas över hela landet för att vara mindre bemedlade rättssökande till hjälp, blir frågan om sambandet mellan den av dessa anstalter lämnade medverkan och den fria rättegången uppenbarligen av stor betydelse. Då rättshjälpsanstaltens personal bestämmes över den hjälp, som där skall lämnas, och den fria rättegångens förmåner beviljas av rätten eller dess ordförande, är det tydligt, att faran av bristande enhetlighet i handhavandet av dessa båda av det allmänna bekostade förmåner icke bör förbises — — —.

Om enligt det föreliggande förslaget offentliga rättshjälpsanstalter inrättas över hela landet och bekostas i huvudsak enligt de i förslaget angivna grunderna, synes det beredningen vara att tillråda, att ett samordnande av dessas verksamhet och den fria rättegången äger rum. I regel torde fri rättegång ej böra beviljas annorledes än efter framställning från offentlig rättshjälpsanstalt. Undantag härifrån skulle kunna göras särskilt då å båda sidor i rättegången är rättshjälpsbehövande part, i vilket fall rättshjälpsanstalten svårligen kan tänkas medverka å båda sidorna. Den nu antydda ordningen torde kräva en viss förstärkning av de juridiskt utbildade krafter, som stå till rättshjälpsanstalternas förfogande, t. ex. så att också fritt verkamma advokater kunna medverka i denna gren av anstaltens verksamhet.

I samband med en utredning i nu nämnt syfte torde lämpligen böra upptagas till behandling hela det viktiga problemet om en rationalisering av den fria rättegången. Den olika praxis, som vid skilda domstolar kan ha utvecklats på detta område, liksom den allvarliga faran för att rimliga gränser för den fria rättegångens anlåtande sprängas påkalla en översyn av detta institut.

Svea hovrätt har tillstyrkt, att lagstiftning rörande rättshjälpsanstalter genomfördes utan dröjsmål, samt i anslutning härtill framhållit, att det i varje fall syntes böra sörjas för att rättshjälpsanstalter inrättades inom sådana delar av landet, där behovet vore särskilt trängande.

Hovrätten yttrade bl. a., att sambandet mellan lagen om fri rättegång och den föreslagna lagen om offentliga rättshjälpsanstalter vore uppenbart. Vid genomförandet av den föreslagna lagstiftningen vore det enligt hovrättens mening icke minst ur kostnadsynpunkt önskvärt, att i 5 § tredje stycket lagen om fri rättegång föreskrevs, att, där så lämpligen kunde ske, såsom rättegångsbiträde i första hand anlätades den som vore anställd vid offentlig rättshjälpsanstalt.

Statsmakterna ha funnit det nödvändigt att tills vidare låta anstå med en utbyggnad av anstalterna med hänsyn till den betydande kostnadsökning, som skulle bli följden för statsverket samt vissa landsting och kommuner. Såväl Kungl. Maj:t som 1941 och 1942 års riksdagar ha emellertid framhållit, att utredningsmannens förslag borde upptagas till slutlig prövning så snart omständigheterna det medgäve. I 1942 års statsverksproposition uttalade chefen för justitiedepartementet vidare, att en utbyggnad av rättshjälpsinstitutionen i nära anslutning till vad den sakkunnige förordnat av flera skäl framstode såsom i hög grad önskvärd.

Av den år 1941 publicerade *statistiska utredningen rörande fri rättegång* framgår, att i civila mål och ärenden, avgjorda under redogörelseperioden, 50 % av de förordnade biträdena varit advokater och 38 % biträden å rätts-

hjälpansstalt. Biträde å sådan anstalt hade vid häradsrätterna förordnats i endast 11 % av fallen men vid rådhusrätterna i icke mindre än 61 %. I områden, för vilka rättshjälpansstalt funnits inrättad, hade 73 % av biträdena hämtats från sådan anstalt. För Stockholms stad var motsvarande tal 84 % och för Göteborgs stad 79 %.

Vidare må nämnas, att av statsverkets kostnader för den fria rättegången under redogörelseperioden 73 % avsåg arvode och reseersättning åt biträde.

De sakkunniga.

Enligt direktiven för utredningen åligger det de sakkunniga att överväga lämpligheten av och formerna för ett närmare samarbete mellan domstolar-na och de offentliga rättshjälpansstalterna i ärenden rörande fri rättegång. Detta spörsmål har under de senaste åren varit föremål för stor uppmärksamhet i skilda sammanhang.

Såsom av den förut lämnade redogörelsen framgår har anstaltsorganisationen hittills blivit endast ofullständigt utbyggd. I vilken omfattning anstaltssystemet kommer att tillväxa, blir självfallet i mycket beroende av statsmakternas ställningstagande till det ovannämnda sakkunnigförslaget. Med hänsyn till den kostnadsökning, som dettas genomförande skulle innebära, synes man icke kunna antaga, att förslaget under de närmaste åren kommer att upptagas till slutlig prövning. Emellertid torde det — såväl med hänsyn till statsmakternas uttalanden till förmån för rättshjälpansinstitutionens utbyggnad som innehållet i remissyttrandena över förslaget — med bestämdhet kunna antagas, att antalet rättshjälpansstalter kommer att öka i avsevärd omfattning. De framtida anstalterna kunna visserligen tänkas både i fråga om inre organisation och formerna för sin verksamhet något avvika från de nuvarande, men i det stora hela kan man säkerligen räkna med samma anstaltstyp som hittills. De sakkunniga ha under sådana förhållanden ansett det lämpligt att åtminstone i stora drag klargöra, huru enligt deras uppfattning rättshjälpansstalterna och den fria rättegången efter anstaltssystemets utbyggnad böra samordnas. Därefter skola de praktiska åtgärder angivas, som de sakkunniga redan nu vilja föreslå till främjande av en sådan samordning. Frågor om anstalternas inre organisation m. m. skola härvid beröras endast i den mån överväganden i dessa delar erfordras med hänsyn till den fria rättegången.

Den kostnadsfria utomprocessuella rättshjälpen har hittills i allmänhet förlagts till rättshjälpansstalter. En fullständig centralisering hos dessa av den processuella rättshjälpen framstår icke i och för sig såsom nödvändig. Otvivelaktigt ligger det emellertid nära till hands att fråga, huruvida det ej är ändamålsenligt att också för den processuella rättshjälpen i möjligaste mån lita till rättshjälpansstalterna. Härtill finnes så mycket större anledning som erfarenheterna av de redan befintliga anstalterna och deras befattningshavare i det hela varit mycket goda både i fråga om utomprocessuell och processuell rättshjälp.

I sitt utlåtande över presidenten Elliots förslag har processlagberedningen ifrågasatt, att fri rättegång som regel ej skulle beviljas annorledes än efter framställning från rättshjälpsanstalt. Beredningen har härmed berört ett av de ämnen, som vållat de största meningsskiljaktigheterna på frirättegångslagstiftningens område, nämligen grunderna för *prövningen av ansökningar om fri rättegång*. Helt naturligt måste det vara ett önskemål att förhindra uppenbara missbruk av den fria rättshjälpen. Såväl vid tillkomsten av 1919 års lag som vid 1929 års reform ha statsmakterna emellertid avböjt att giva domstolen befogenhet att pröva ansökningar om fri rättegång även ur skälighetssynpunkt. De tyngst vägande skälen för denna ståndpunkt ha varit, att domstolarna, då de gå att bedöma en ansökan om fri rättegång, ha en alltför knapphändig utredning till sitt förfogande och att deras anseende för opartiskhet skulle äventyras, om de nödgades på ett otillräckligt material göra ett förhandsuttalande rörande talans skälighet. Enligt de sakkunnigas mening måste dessa invändningar mista åtskilligt av sin tyngd vid en ordning, där ansökningarna som regel passera ett utanför domstolen stående kvalificerat organ och hos detta underkastas en förberedande utredning och granskning. Rättshjälpsanstalterna synas väl lämpa sig för uppgiften att verkställa en sådan granskning. På grund av det bättre material, som efter behandlingen hos en anstalt kan antagas stå domstolen till buds, bör det icke möta betänkligheter att låta domstolen i viss mån bedöma ansökan även ur materiella synpunkter. Med hänsyn till den obemedlades intresse att få sin talan prövad i laga ordning måste denna domstolens prövningsrätt starkt begränsas och lämpligen taga sikte på att från den fria rättegången utmönstra de fall, då vederbörandes talan framstår såsom uppenbart ogrundad eller gagnlös.

En medverkan av rättshjälpsanstalterna vid prövningen av ansökningar om fri rättegång skulle emellertid enligt de sakkunnigas mening erbjuda även andra fördelar än den, att domstolarna erhöle ett bättre material för ansökningarnas bedömande. Det är sålunda att förmoda, att anstalternas granskning många gånger skulle leda till att part avstode från ohemula anspråk eller bestridanden eller till att tvisten i fråga gjordes upp och det allmänna besparades kostnaden för en rättegång. Det åligger anstalterna att i förekommande tvister söka åstadkomma förlikning mellan parterna, där sådan lämpligen bör komma till stånd. I flera av de yttranden, vilka före denna utrednings igångsättande avgivits av rådhusrätter och domhavande, har anmärkts, att i mål med fri rättegång förlikningsmöjligheterna ej alltid bliva ordentligt tillvaratagna, innan saken bringas inför rätta. Anstalternas inkoppling bör vara ägnad att undanrycka grunden för en sådan kritik. Uppenbarligen är det ett allmänt intresse att tvister i görligaste mån göras upp förhandlingsvägen. Detta har även beaktats i den i år utfärdade nya rättegångsbalken. Enligt 42 kap. 17 § i denna bör nämligen rätten, om det finnes lämpligt, under förberedelsen i tvistemål söka förlika parterna. Rätten kan även förelägga dem att inställa sig till förlikningssammanträde inför medlare som förordnas av rätten.

Även om det icke skulle vara möjligt för anstalten att förlika parterna, bör det arbete, som av dess befattningshavare nedlagts å saken, bliva till nytta i den följande rättegången. I åtskilliga fall torde anstaltens granskning av ansökningarna om fri rättegång visserligen bliva tämligen summarisk, men många gånger bör i samband med anstaltsprövningen material kunna framskaffas och partsståndpunkterna fixeras i en utsträckning, som är ägnad att främja en önskvärd koncentration av rättegången. Härvidlag är att beakta, att anstalternas personal ju erhåller en mycket ingående kännedom om olika småfolksärenden, som äro talrika på anstalterna men icke lika ofta förekommande i advokatpraktik, särskilt ej i de större städerna. Till följd av anstaltsgranskningen torde även biträdesbehovet kunna av domstolen bedömas med större säkerhet än för närvarande i allmänhet är möjligt.

Vid en jämförelse mellan uttalandena från åtskilliga rådhusrätter och domhavande angående prövningen av sökandens medellöshet framgår, att bedömandet av medellöshetskravet icke skett med önskvärd enhetlighet. Sålunda föreligga betydande olikheter härutinnan mellan domstolar med tämligen likartade jurisdiktionsområden. En förberedande granskning å rättshjälpsanstalt är tydligen ägnad att främja större likformighet i detta hänseende. Såsom framgår av ett yttrande av rådhusrätten i Örebro kan anstaltens förberedande prövning av rättshjälpsbehovet vara ägnad att underlätta domstolens avgörande härutinnan. Rådhusrätten, som upplyst att det alldeles övervägande antalet ansökningar om fri rättegång inkomma från länets rättshjälpsanstalt, har framhållit, att anstaltens tjänstemän hade en sådan säkerhet i bedömandet av medellöshetskravet, att det på sin höjd vore en eller två ansökningar per år som rådhusrätten ansågo sig icke kunna bifalla.

Om alltså önskvärdheten i och för sig av ett ökat anlitage av rättshjälpsanstalterna står klar, kan tvekan givetvis uppstå i vilken utsträckning en förhandsgranskning å anstalt bör krävas. Den statistiska utredningen har givit vid handen att i områden, där rättshjälpsanstalt finnes, frirättegångsmålen redan nu i mycket betydande omfattning förberedas å anstalterna. Det kan ej heller anses annat än naturligt att de obemedlade rättssökande, som vilja börja en rättegång med det allmännas ekonomiska stöd, som regel före rättegången träda i kontakt med de organ, åt vilka den kostnadsfria rättshjälpen särskilt anförtrotts. En sådan omedelbar kontakt mellan den rättssökande allmänheten och rättshjälpsanstalterna innan stämning begäres torde vara förutsättningen för ett rationellt utnyttjande av anstalterna på den fria rättegångens område.

Av flera skäl måste emellertid regeln om rättshjälpsanstalternas förgranskning lida betydande inskränkningar. Det är till en början tydligt, att målets natur kan göra det olämpligt att anlita anstalt. Så är fallet med vissa vattenmål, sjösmål och andra kategorier av tvister, vilka sällan förekomma i en anstalts praktik och för vilkas del även en summarisk prövning där kan antagas föranleda oproportionerligt arbete. I faderskapsmål, som anhängiggöras under medverkan av barnavårdsman, bör sådan granskning ej heller krävas.

Av naturliga skäl måste anstaltsgranskningen eftergivnas i fråga om sökande, vars motpart redan hänvänt sig till anstalten. Slutligen bör rättens ordförande tillerkännas en allmän befogenhet att dispensera från anstaltsgranskningen. Denna dispensrätt kan erhålla betydelse, då sökanden har svårt att nå personlig kontakt med anstalten eller saken är särskilt brådskande. Här avses vidare det fall, att en rättssökande har ett särskilt intresse av att få anlita en viss advokat i rättegången.

Rimlighetsskäl synas tala för att, där enskild advokat före de nya reglernas ikraftträdande i större utsträckning och på ett tillfredsställande sätt omhänderthaft mål med fri rättegång, anstaltsbehandling icke kräves för mål som anhängiggöras under hans medverkan.

Sedan anstaltsväsendet utbyggt, bör med nu angivna inskränkningar ansökan om fri rättegång, som icke göres i redan anhängigt mål, på förhand granskas av vederbörande rättshjälpsanstalt. Det är icke att befara, att denna granskningsplikt i flertalet fall skall behöva bli synnerligen betungande eller tidsödande. Anordningar böra emellertid träffas för att icke anstaltsprövningen skall draga oskäligt ut på tiden. Då anstaltens yttrande går i avstyrkande riktning, bör detsamma vara motiverat.

För att rättshjälpsanstalterna skola väl fylla sin uppgift erfordras, att de äro lätt tillgängliga för de rättssökande inom verksamhetsområdet. För detta ändamål torde i åtskilliga fall erfordras en decentralisering av verksamheten. Som redan nämnts tänkes i presidenten Elliots förslag detta syfte tillgodosett — utom genom mottagningar, hållna av anstaltens jurister å skilda orter i länen — genom inrättande av filialkontor och, i viss mån, genom anlåtande av icke rättsbildade lokalombud. Uppenbarligen kommer uppgiften att förhandsgranska ansökningar om fri rättegång att göra en decentralisering av anstaltens arbete än mer påkallad än tidigare. Huru detta önskemål skall bäst realiseras, kan ej på nuvarande stadium avgöras. De sakkunniga finna det emellertid icke uteslutet att man på sina håll skulle kunna erhålla en god lokalrepresentation också genom avtal med enskilda advokater. Det må härvid erinras om att processlagberedningen i sitt förut omnämnda utlåtande ifrågasatt, att fritt verkamma advokater skulle kunna medverka i anstaltens verksamhet. I varje fall bör denna utväg i sinom tid göras till föremål för närmare övervägande.

I och med att rättshjälpsanstalterna tagas i anspråk för granskning av ansökningar om fri rättegång, ligger det uppenbarligen nära till hands att också anstaltens jurister i första hand anlitas för *biträdesuppdragen* i den följande rättegången. En sådan ordning bör i det hela vara ägnad att nedbringa kostnaderna för biträdeshjälpen. Dessa utgöra ju enligt den statistiska utredningen icke mindre än 73 % av det allmännas utgifter för den fria rättegången.

Enligt 5 § tredje stycket i lagen bör, därest part till biträde föreslagit någon som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende, avvikelse från förslaget ej göras utan särskilda skäl. Den sålunda

stadgade valrätten går uppenbarligen ej väl ihop med önskemålet, att rätts-hjälpsanstalternas jurister skola i ökad utsträckning anlitas för biträdesuppdragen. Enligt de sakkunnigas mening bör domstolens bundenhet vid partens förslag icke bibehållas i denna form. Synpunkten att den obemedlade rättssökanden bör få anlita den advokat, för vilken han har särskilt förtroende, äger naturligtvis vikt, men i allmänhet torde det för parten stå klart, att hans intressen bliva fullt tillgodosedda, även om han till biträde erhåller en annan, kvalificerad jurist.

Såsom huvudregel bör enligt de sakkunnigas mening gälla, att rättshjälpsanstalternas jurister böra anlitas i alla de fall då så lämpligen kan ske. Det är emellertid av vikt, att domstolarna ej bindas vid en stel och byråkratisk ordning.

I fråga om de specialmål, där anstalts yttrande över ansökan om fri rättegång ej erfordras (vattenmål, sjömål etc.), bör i regel en enskild advokat förordnas till biträde. Motsvarande gäller i det hela även övriga fall då, i enlighet med vad förut sagts, någon hänvändelse till rättshjälpsanstalt icke anses erforderlig.

Men även om rättshjälpsanstalt blivit inkopplad på ärendet, kan det undantagsvis finnas anledning att till biträde utse annan än jurist på anstalten. Domstolen bör sålunda ej vara förhindrad att anförtro ett kvalificerat biträdesuppdrag åt en dugande enskild advokat i stället för en kanske mindre erfaren anstaltsjurist. Om domstolens sammanträdesort är avlägset belägen från anstalten, kan det vidare stundom vara lämpligt att till biträde utse en advokat från sammanträdesorten eller dess omnejd.

Det förefaller sannolikt att man, vid tillskapandet av nya rättshjälpsanstalter, i avbidan på närmare erfarenhet kommer att hålla deras personalstater inom ganska snäva gränser. För att undvika en överbelastning för anstalterna kan det visa sig nödvändigt att i ej ringa utsträckning anförtro biträdesuppdrag åt intresserade och lämpliga enskilda jurister. Dessa böra då redan från början taga befattning med rättssaken, och någon hänvändelse till rättshjälpsanstalt skulle följaktligen icke ifrågakomma i dylika fall.

Förut har framhållits att den nu stadgade valrätten för part beträffande biträdets person bör begränsas för att möjliggöra ett ökat anlitage av rätts-hjälpsanstalternas befattningshavare för biträdesuppdrag. Dessa böra i första hand tagas i anspråk såvitt ej omständigheterna i det särskilda fallet till annat föranleda. Om till biträde anses böra utses en enskild advokat, bör skälig hänsyn tagas till sökandens önskemål. Har denne sålunda föreslagit en kompetent advokat till biträde, torde det under nyss angivna förutsättning i regel icke finnas anledning att göra avvikelser från förslaget. Om den föreslagne däremot av olika skäl icke finnes fullt lämplig, bör domstolen kunna anförtro biträdesuppdraget åt en mera kvalificerad kraft.

En domhavande har ifrågasatt att arbetet med *bokföring och medelsförvaltning för den fria rättegången* skulle överföras till respektive rättshjälpsanstalter. Sysslandet med hithörande bestyr torde för flertalet domstolar vara föga betungande. Frågan om lämpligheten av en överflyttning av dessa

göromål till rättshjälpsanstalterna eller till annat organ, t. ex. länsstyrelserna, torde emellertid böra upptagas till övervägande i samband med den ifrågasatta utbyggnaden av anstaltsväsendet.

Det kan, såsom redan antytts, ej för närvarande komma i fråga att över hela linjen förverkliga det program för ett samordnande av rättshjälpsanstalternas verksamhet och den fria rättegången, till vilket grundlinjerna av de sakkunniga uppdragits. Ej blott anstalternas ringa antal står härvid hindrande i vägen. Särskilt tanken på en förhandsgranskning av ansökningar om fri rättegång förutsätter i viss utsträckning, att anstalterna och deras befattningshavare lokalt äro mera tillgängliga än vad för närvarande är fallet. Ingen av de befintliga anstalterna har anordnat filialkontor, och den i normalreglementet förutsedda ordningen med Ortsombud synes ha stannat på papperet. De sakkunniga ha emellertid funnit det motiverat att på några punkter och i begränsad omfattning redan nu söka bringa den ovan skisserade ordningen i tillämpning.

I ett senare avsnitt komma de sakkunniga att närmare beröra svårigheten att giva effektivitet åt det vid 1929 års reform införda stadgandet, enligt vilket fri rättegång må vägras vid fall av synnerligen ringa betydelse. Till en del sammanhänger denna svårighet med att prövningsmyndigheten vid ansökningens bedömande som regel står utan material till belysning av saken och därför sällan anser sig kunna fastslå, att det är av synnerligen ringa betydelse för sökanden att få sin talan prövad. Bland flera åtgärder med syfte att avhjälpa denna brist vilja de sakkunniga förorda, att rätten eller dess ordförande i tvivelsamma fall berättigas hänvisa sökande av fri rättegång till rättshjälpsanstalt för närmare utredning av hans sak.¹ Har sådan hänvisning skett, bör vid fullföljd av ansökningen anstalten vara skyldig att avgiva yttrande över densamma. Ett sådant yttrande synes kunna bliva av stort värde för domstolsmyndigheterna vid ärendets slutliga avgörande.

Förut har framhållits att den i 5 § tredje stycket av lagen part tillförsäkrade valrätten i fråga om biträdets person ej går väl ihop med önskemålet att i vidgad omfattning anlita rättshjälpsanstalternas jurister för biträdessuppdrag. På grund av anstalternas fåtalighet och avsaknaden av lokal organisation synes det icke vara påkallat att för närvarande i lagen giva anvisning om i vilken utsträckning de där anställda juristerna böra anförtros dylika uppdrag. Det synes emellertid motiverat att i 5 § tredje stycket uttryckligen omnämna befattningshavarna vid de offentliga rättshjälpsanstalterna såsom utgörande en lämplig biträdeskategori. Ett sådant omnämnande ter sig så mycket mer befogat, som, enligt den statistiska utredningen, i områden, för vilka rättshjälpsanstalt finnes inrättad, över 70 % av biträdena hämtas från sådan anstalt. Det torde vidare vara påkallat att redan nu begränsa parts valrätt i fråga om biträdets person. I nämnda paragraf bör med hänsyn härtill stadgandet om parts förslagsrätt på det sätt modifieras, att det blott föreskrives, att skäligt avseende skall fästas vid partens

¹ I 1917 års betänkande förutsattes rätten kunna utan stöd av lagbestämmelser meddela en dylik hänvisning.

önskemål. En så utformad förslagsrätt för part utgör icke hinder för domstolarna att till biträden i fri rättegång utse befattningshavare å rättshjälpsanstalt i all den utsträckning som finnes lämplig.

Förprovning av parts talan.

Enligt 1 § andra stycket *lagen om fri rättegång* må sådan förmån ej beviljas part, om det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom att hans talan vinner prövning.

Riksdagens revisorer ha i sin berättelse till 1940 års riksdag påyrkat föreskrifter, vilka medgäve en strängare gallring av ansökningar om fri rättegång. Innan fri rättegång beviljades, borde sålunda en närmare förprovning äga rum.

I åtskilliga av de *yttranden*, som före sakkunnigutredningens igångsättande infordrades från domstolarna, har samma önskemål framförts. Sju domhavande och en rådhusrätt ha sålunda funnit det påkallat att domstolarna helt allmänt erhöles en mera diskretionär befogenhet att avgöra huruvida fri rättegång skall förekomma eller ej. I ett dussin yttranden har påyrkats en summarisk förprovning av sakens allmänna skälighet. Utan avseende på målens art skulle alltså den prövande myndigheten bevilja eller avslå ansökan med hänsyn därtill huruvida partens talan ter sig mer eller mindre välgrundad. Bestämda uttalanden mot en sådan lösning ha emellertid också gjorts, nämligen från fem domhavande och två rådhusrätter.

Enligt *direktiven* för de sakkunnigas arbete bör särskilt uppmärksammas, huruvida ytterligare åtgärder böra vidtagas för att förhindra missbruk av den fria rättegången, därvid i första hand böra undersökas möjligheterna att på ett betryggande sätt avskilja sådana fall, i vilka kostnadsfri rättshjälp icke rimligen bör lämnas.

Frågan om en förprovning var föremål för övervägande vid utformningen av 1919 års lag om fri rättegång och tilldrog sig ny uppmärksamhet i samband med genomförandet år 1929 av vissa ändringar i denna lagstiftning. Statsmakterna ha hittills av principiella och praktiska skäl avvisat tanken på en dylik prövning. Mot införandet av en sådan har i huvudsak anförts, att den med hänsyn till processmaterialets knapphet måste bliva av summarisk beskaffenhet och till följd därav också mindre tillförlitlig. Den obemedlade parten kunde under processens förlopp åstadkomma en utredning, som måhända gäve stöd åt en talan, vilken vid en förprovning kunnat framstå såsom obefogad. Införandet av ett sådant institut kunde vara ägnat att rubba förtroendet för domarens eller rättens opartiskhet och lätt giva anledning till en känsla av rättsosäkerhet och godtycke för den medellöse som sökte utfå sin rätt.

I propositionen till 1929 års riksdag med förslag till vissa ändringar i lagstiftningen om fri rättegång förklarade föredragande departementschefen.

att han ansåge en förprovning icke böra ifrågakomma på grund av de principiella erinringar som kunde riktas mot densamma. Departementschefen ansåg en lämpligare lösning av spörsmålet kunna vinnas, därest sådana fall, i vilka det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för parten, att hans talan vunne provning, uteslötes från den fria rättegången. Den provning som rätten eller dess ordförande till följd härav hade att företaga, gällde icke, huruvida partens talan syntes mer eller mindre välgrundad och således kunde anses ha utsikt att vinna bifall, utan avsåge frågan, huruvida partens intresse att få sin sak prövad av domstol måste objektivt sett betecknas såsom synnerligen ringa.

Riksdagen anslöt sig till Kungl. Maj:ts förslag i denna del. Vid behandlingen av denna fråga i riksdagen uttalades emellertid från flera håll tvivelsmål, huruvida det vore möjligt att på ett förberedande stadium på ett betryggande sätt från den fria rättegången utsöndra de fall, då intet tillräckligt motiv till fri rättegång förelåge, utan att tillika över hövan inskränka möjligheterna att erhålla fri rättegång.

De sakkunniga.

Det nu behandlade ämnet utgör ett av de centrala spörsmålen beträffande den fria rättegången, samtidigt också ett av de mest svårlösta.

Det kan knappast förnekas att en förprovning av sökandens talan i princip framstår som naturlig och önskvärd. Den kostnadsfria rättshjälpen är, begreppsmässigt sett, blott *ett* slag av social hjälpverksamhet bland många hit-hörande hjälpformer; på socialhjälpens område torde det i övrigt vara en praktiskt taget undantagslös regel att bistånd icke gives utan att man i någon mån förvissat sig om att ändamålet i fråga är värt det offentligas stöd. Varsamhet vid den fria rättegångens beviljande påkallas ej blott med tanke på statens kostnader. Även skyldig hänsyn till motparten kräver, att det allmänna icke stöder en mot denne riktad ogrundad talan. Ty även om processen slutar med att talan ogillas och motparten blir tillerkänd ersättning för rättegångskostnader, kan han ofta ingenting utfå av denna ersättning. Ett försök att hos den mindre bemedlade uttaga det utdömda beloppet torde i många fall endast vålla ytterligare utgifter.

För den händelse fri rättegång beviljas utan att en effektiv förprovning av sökandens talan skett, kan det inträffa, att parten med det allmännas hjälp blir i tillfälle att föra en process, som är helt ogrundad, kanske t. o. m. förestavad av trakasseringslusta. Nuvarande ordning erbjuder ej fullgod garanti mot att — såsom rådhusrätten i Norrköping i sitt yttrande anfört — processmakare och kverulanter utnyttja fri rättegång i och för mål, som måste betecknas såsom antingen intresselösa eller upplagda på ett sådant sätt, att däri förd talan måste ogillas av formella skäl. Det har — säges det i samma yttrande — förekommit, att part med fri rättegång anhängiggjort mål, som sedermera avvisats såsom res judicata i alla tre instanserna, att sådan part anställt ärekränkningsprocess med påföljd, att han själv, rekonventionsvis tilltalad, fällts till ansvar för falskt åtal, samt att sådan part i

tvistemål tyngt och uppehållit rättegången med allehanda ansvarsyrkanden gentemot motparten o. s. v.

Det förtjänar i detta sammanhang erinras, att det i andra europeiska staters processlagar merendels befunnits nödigt att som villkor för rättshjälpens beviljande kräva, att sökandens talan vid en förhandsprövning ej skall synas ogrundad. I Danmark gäller sålunda att det skall vara »at formode at paa-gældende har rimelig Grund til at føre Proces». I Norge fordras att »ansøkerens krav eller indsigelse mot et krav er juridisk og moralisk forsvarlig». Enligt engelsk rätt skall sökande av fri rättegång, för att erhålla förmånen, synas ha fog för sin talan (reasonable cause of action or defence), och enligt tysk rätt måste hans talan, för att erhålla det allmännas stöd, bjuda rimlig utsikt till framgång och ej te sig okynnesmässig. Den schweiziska förbundsdomstolens praxis på området innebär, att sökandens talan vid en allmän skälighetsprövning skall te sig »icke utsiktslös».

Ovan har erinrats, att erfarenheterna från lagens första decennium år 1929 föranledde, att vid den då genomförda reformen av den fria rättegången en förprövning kom till stånd, icke vad angår talans skälighet men med avseende på dess betydelse för parten. Då infördes nämligen stadgandet att fri rättegång icke må beviljas part, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom att hans talan vinner prövning. Detta stadgande har ej erhållit större betydelse; i den statistiska utredningen rörande den fria rättegången redovisas för hela riket under tiden $\frac{1}{2}$ 1939— $\frac{30}{6}$ 1940 blott ett par tiotal fall, då ansökan om fri rättegång avslagits på grund av denna bestämmelse.

Om sålunda principiellt en vidgad förprövning framstår som väl värd att övervägas, kvarstå emellertid de erinringar av praktisk art vilka vid frågans tidigare behandling vållat tvekan. Det är i allmänhet icke möjligt att före målets handläggning, då processmaterialet som regel är mycket ofullständigt, med högre grad av säkerhet avgöra huruvida parts talan är oberättigad. Ej sällan begäres fri rättegång med stöd allenast av föreskriven »uppgift för erhållande av fri rättegång» — utan att stämningsansökan föreligger. Därest stämningsansökningen företes, visar sig denna ofta vara alltför kortfattad för att medgiva ens ett ytligt bedömande av sakens skälighet. Vidare gäller att en — med nödvändighet summarisk — förprövning av den tilltänkta talans skälighet kan vara ägnad att minska det anseende för opartiskhet och objektivitet som en domare och en domstol bör äga. Den part, vilken vid förprövningen blivit vägrad fri rättegång men i tron på sin rättfärdiga sak på egen bekostnad söker utfå sin rätt, kan lätt erhålla känslan av att domstolen är i någon mån bunden av sitt första avgörande.

Uppenbarligen skulle betänkligheterna mot den ifrågasatta vidgade förprövningen minskas om denna kunde förläggas till en annan instans än processdomstolen eller dess ordförande. 1917 års sakkunniga övervägde härvidlag huruvida en förprövning lämpligen kunde verkställas genom administrativ myndighet eller särskilt utsedda förlikningskommissioner men förkastade

— efter allt att döma på goda skäl — dessa lösningar. Också en förprovning genom rättshjälpsanstalterna var under övervägande. Detta uppslag avböjdes emellertid även, bl. a. med hänvisning till att rättshjälpsanstalter ej funnes tillgängliga för samtliga domstolar. Fortfarande är anstaltsorganisationen så ofullständigt utbyggd att det icke låter sig göra att generellt stadga förprovning genom rättshjälpsanstalt.

Vid övervägande av samtliga omständigheter ha de sakkunniga funnit det i nuvarande läge icke kunna ifrågakomma att för beviljande av fri rättegång kräva förprovning i avsevärt större utsträckning än som redan genom villkoret om synnerligen ringa betydelse är stadgad. För att skänka något vidare tillämplighet åt sagda villkor — som vilar på den riktiga tankegången att fri rättegång ej bör medgivas i mål där partens intresse att få sin sak prövad av domstol framstår som obetydligt — föreslå emellertid de sakkunniga, i anslutning till vad flera domhavande tänkt sig, att kvalifikationen »synnerligen» i den gällande bestämmningen »synnerligen ringa betydelse» skall utgå samt att orden »måste anses» skola utbytas mot »kan antagas». Fri rättegång skulle alltså vara utesluten då det över huvud får anses vara av ringa betydelse för sökanden att hans talan vinner prövning.

Såsom exempel på fall, då fri rättegång på grund av talans ringa betydelse icke bör medgivas, nämndes i 1929 års proposition, att sökanden ville föra process om krav mot någon som saknade utmättningsbara tillgångar. Ett annat åberopat exempel avsåg den situation, att den tilltänkta rättegången väsentligen framstod som ett utslag av trakasseringslusta. Första lagutskottet vid 1929 års riksdag framhöll i sitt utlåtande över propositionen, att man genom ifrågavarande stadgande bereddes möjlighet att förhindra ett processande på statens bekostnad, som skulle kunna betecknas som meningslöst eller nära nog anstötligt. Att processföremålets värde vore ringa skulle, framhöll utskottet, naturligen icke utesluta, att fri rättegång kunde beviljas en part. Endast om värdet vore så obetydligt, att det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för honom, att hans talan vunne prövning, kunde enligt utskottets mening fri rättegång vägras. Ett under senare år förekommet fall, som blivit olika bedömt i underrätt och hovrätt, avsåg talan om utbekommande av ett par stolar, värda 25 kronor. I detta fall vägrade underrätten men beviljade hovrätten fri rättegång. Med den av de sakkunniga föreslagna regeln bör fri rättegång kunna vägras för en sådan talan. I ersättningstvister, där det fordrade beloppet ej överstiger 25-30 kronor, torde likaledes sökandens intresse att få sin sak prövad i allmänhet kunna anses ringa. Det förtjänar i detta sammanhang nämnas, att Stockholms stads rättshjälpsanstalt — enligt vad de sakkunniga inhämtat — redan nu i regel vägrar sitt bestånd för stämning vid anspråk på belopp, understigande 30 kronor. Talan i anledning av sådan ärekränkning, som ej synes kunna bedömas enligt svårare lagrum än 16 kap. 11 § strafflagen, torde också i många fall på grund av villkoret »ringa betydelse» kunna uteslutas från fri rättegång. Så torde likaledes ej sällan vara förhållandet med målsägandetalan i anledning av misshandel, varå ingen skada följt.

Även för bedömandet av talans betydelse för sökanden kräves naturligen något material till sakens belysning. Hur rättens eller dess ordförandes behov av utredning i detta hänseende skall tillgodoseas, då fri rättegång begäres före talans anhängiggörande, är icke antytt i lagen, och måhända har man i detta förhållande att söka en orsak till att bestämmelsen om »synnerligen ringa betydelse» fått så obetydlig användning. Att sökanden är skyldig att vid behov förebbringa utredning till ledning för domstolens ställningstagande härutinnan framgår emellertid klart av ett utslag av Högsta domstolen (NJA 1932: 101), genom vilket fri rättegång vägrades med den motivering att sökanden underlåtit att lämna närmare upplysningar om sin sak och det alltså ej kunde bedömas i vad mån det kunde vara av betydelse för honom att hans talan vunne prövning. Till undanröjande av ovisshet på denna punkt bör emellertid enligt de sakkunnigas mening i lagen angivas, hur domstolen i tvivelaktiga fall skall erhålla material till frågans bedömande.

Ansökan om fri rättegång kan enligt 4 § i lagen göras muntligen eller skriftligen och skall vara åtföljd av skriftlig uppgift rörande sökandens förmögenhetsvillkor och omfånget av honom åliggande underhållsskyldighet. Särskilt om ansökan sker skriftligen och stämningsansökningen icke samtidigt föreligger, kan det uppenbarligen många gånger vara svårt för rätten eller dess ordförande att bilda sig en uppfattning om betydelsen av att sökandens talan vinner prövning. Även om stämningsansökningen är tillgänglig vid frirättegångsansökningens ingivande, kan frågans bedömande vara vanskligt — stämningsansökningen är ju ofta mycket kortfattad. I betraktande härav synes det lämpligt att domstolen eller dess ordförande genom uttrycklig föreskrift berättigas att av sökanden kräva, att han lämnar sådana närmare upplysningar om sin talan och om motpartens inställning till denna att talans betydelse för honom kan bedömas. I flertalet fall torde dessa upplysningar kunna inhämtas under hand, t. ex. genom en telefonförfrågan hos sökanden eller hans ombud. Ofta bör vidare i nu åsyftade situation sökanden eller ombudet finna med sin fördel förenligt att inställa sig hos rättens ordförande för att närmare redogöra för saken. I andra fall, där det på grund av avståndet mellan domstolsorten och sökandens bostad eller andra omständigheter ej låter sig göra att på detta sätt komplettera utredningen, bör det stå rätten eller dess ordförande öppet att — i likhet med vad som förutsättes i norsk praxis samt engelsk och tysk lagstiftning — av sökanden kräva en kort skriftlig framställning av hans sak. Uppenbarligen bör denna rätt begagnas med stor varsamhet. För en enkel medborgare, som icke har tillgång till juridisk hjälp, kan det vara alltför besvärligt att åstadkomma en sådan framställning. I dylikt fall bör en skriftlig framställning ej heller krävas eller i varje fall anspråken på dess utförlighet och formella skick ställas lågt. Beträffande de allra flesta käromål — och det är av lätt insedda skäl just beträffande käromålen som en förprövning huvudsakligen är påkallad — gäller emellertid, att de faktiskt komma till stånd under medverkan av juridiskt biträde, i allmänhet advokat eller biträde å rättshjälpsanstalt. Att den anlitade juristen emellanåt nödgas till ledning för frirättegångsärendets bedömande på för-

hand skriftligen redogöra för den sak, för vilken hans huvudman begär det allmännas stöd, kan ej anses vara för mycket begärt.

I Norge gäller, att motparten alltid får tillfälle att yttra sig över ansökan om fri rättegång. Så är som regel fallet även i Tyskland. Även om det ej för vårt lands vidkommande synes vara anledning att obligatoriskt höra motparten, ter det sig ändamålsenligt att skapa möjlighet att, när så finnes påkallat, låta motparten yttra sig. Härigenom vinnes garanti mot att en process med det allmännas hjälp kommer till stånd i fall då svaranden t. ex. är fullt beredd till uppgörelse eller har kvittningssgilla motfordringar mot kändens i och för sig befogade krav. Kommunikationen bör ske genom rättens eller dess ordförandes försorg. Den bör omfatta själva ansökningen om fri rättegång, den ovannämnda sakframställningen — om sådan infordrats — samt eventuellt ingiven stämmningsansökan. Det synes däremot icke finnas anledning att till motpartens yttrande utställa även »uppgift för erhållande av fri rättegång». Eftersom motparten i flertalet fall ej torde uraktlåta att i sitt yttrande framföra rent skälighetsmässiga synpunkter på kändens talan, är det anledning understryka, att kommunikation med motparten icke får bli någon bakväg för skapande av en förprövning på skälighetens grund. Endast i så måtto kan motpartens yttrande tillmätas vikt vid frirättegångsfrågans behandling som sökandens rent objektiva intresse att få sin talan prövad vinner belysning av innehållet i yttrandet.¹

Med hänsyn till att organisationen av rättshjälpsanstalter ännu är så ofullständigt utbyggd skulle det — även om så i princip ansåges önskvärt — för närvarande vara omöjligt att till dessa förlägga en allmän förprövning av ansökningar om fri rättegång. Det finnes emellertid anledning att för den begränsade förprövning, som redan är stadgad och avses något utvidgad, i viss utsträckning taga i anspråk befintliga rättshjälpsanstalter. Lämpligen synes detta böra ske i den form, att rätten eller dess ordförande i fall, då det är förenat med särskilda svårigheter att avgöra betydelsen av sökandens talan, berättigas hänvisa denne till rättshjälpsanstalt för närmare utredning av hans sak. Då målet förevarit vid rätten, torde dock endast undantagsvis något behov av en sådan hänvisning föreligga. Självfallet bör hänvisning förekomma blott då sökanden har möjlighet att vända sig till en någorlunda närbelägen anstalt. Om ansökan sedan fullföljes, bör anstalten vara skyldig att avgiva motiverat yttrande över ansökningen. Bestämmelser härom böra möjligen införas i normalreglementet för rättshjälpsanstalterna ävensom i de olika anstaltarnas reglementen.

I visst samband med förslaget om en allmän förprövning av ansökningar om fri rättegång står tanken, att vissa mål, där partens sak som regel icke skulle vara värd det allmännas stöd, borde mer eller mindre generellt utslutas från området för den fria rättegången. 1939 års statsrevisorer ha i

¹ Angående ett liknande uppslag i förarbetena till 1919 års lag, se 1917 års betänkande s. 68 och prop. 1918 nr 331 s. 15.

detta sammanhang framhållit rattfylleri-, langnings- och lönnbränningsmålen, och i de yttranden, som före utredningens igångsättande avgåvos av rådhusrätter och domhavande, ha nämnts målsägandetalan i brottmål av enklare art och i ärekränkingsmål samt svarandetalan i mera klara brottmål och polismål. En domhavande har velat starkare än för närvarande inskränka rätten till biträde för målsägande i åklagarmål.

Möjligheten att utesluta vissa mål från fri rättegång dryftades utförligt i samband med 1929 års reform. Departementschefen avböjde då olika hithörande uppslag och framhöll, närmast med tanke på ärekränkingsmålen, att även här intressen av sådan betydelse kunde stå på spel att möjlighet till fri rättegång ej borde avskäras. Vidare påpekades att gränsdragningen mellan de mål, där fri rättegång ej skulle få beviljas, och andra mål kunde möta svårigheter.

De sakkunniga ha icke funnit skäl förorda ett frångående av den ståndpunkt, som statsmakterna år 1929 intogo. Vad särskilt angår de av revisorerna nämnda rattfylleri-, langnings- och lönnbränningsmålen förtjänar erinras, att den omständigheten att det åtalade brottet måste framstå som speciellt osympatiskt icke bör få lända till inskränkning i den obemedlades möjligheter att erhålla rättshjälp. Alldeles bortsett därifrån, att den för dylikt brott åtalade ju kan vara oskyldig, hotas han i dessa mål av så allvarliga straff att det ingalunda kan anses orimligt att han medelst den fria rättegången beredes tillfälle att föra sin talan på ett effektivt sätt.

Rådhusrätten i Borås har föreslagit, att — till förhindrande av missbruk av den fria rättegången — enskild motpart skulle tillerkännas klagorätt beträffande meddelad fri rättegång. Rådhusrätten har även ifrågasatt, huruvida ej åklagare bör få klaga över att svarande i brottmål beviljats förmånen.

I betraktande av de garantier, som i andra former föreslagits mot missbruk av den fria rättegången, har det förefallit de sakkunniga opå kallat att här frångå gällande lags ståndpunkt att talan ej må föras mot beslut, varigenom fri rättegång beviljats.

Fri rättegång i ansökningsärenden.

Enligt 1 § i lagen må fri rättegång *i visst mål* beviljas den som icke äger tillgång till gäldande av de med *rättegången* vid domstolen förenade kostnader eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle eller för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet. Ett uttalande i förarbetena (1917 års betänkande s. 79) ger vid handen, att man härvid fattat ordet »mål» såsom avsett att utesluta »ärenden, hörande till *jurisdictio voluntaria*» (frivillig rättsvård). Fri rättegång skulle alltså ej — vad under processen angår — kunna medgivas i saker, som äro att hänföra till frivillig rättsvård. Däremot kan enligt den gängse tolkningen av 10 § i lagen så-

dan förmån beviljas i till hovrätten såsom besvärsmål inkommande ärenden, hörande till den frivilliga rättsvården. Denna tolkning har stöd i det nyss åsyftade uttalandet i förarbetena.

Lagstiftningen upptager icke någon regel, som bestämmer gränsen mellan process och frivillig rättsvård, mellan mål och ärenden, och ej heller uttalandena i den juridiska litteraturen¹ giva klar vägledning i frågan. I praxis har otvivelaktigt sättet för sakens bringande inför rätta ofta använts som kriterium för gränsdragningen. Medan ett mål ju i allmänhet instämnes, är det vanliga sättet för anhängiggörande av ett ärende ansökan (»ansökningsärende»). Ett flertal nyare lagar, tillkomna före eller efter 1919 års lag om fri rättegång, begagna emellertid ordet »mål» för saker som genom ansökan bringas under domstols prövning (även för det fall att ansökan icke delgives annan och något tvåpartsförhållande ej uppstår); se 7 kap. 1 § och 4 § 2 st. lagen om äktenskaps ingående och upplösning — äktenskapsmål —, 15 kap. 1 § och 8 § 1 st. nya giftermålsbalken, jfr 4 § 2 st. — mål om hemskillnad enligt 11 kap. 1 § —, 15 kap. 15 § nya giftermålsbalken — målet — (obs. även äldre lag om boskillnad), 25 § lagen om adoption — mål som i denna lag avses —, 12 kap. 1 § lagen om förmynderskap — målet (om omyndighetsförklaring) i motsats till ärende (om förordnande till förmyndare och entledigande från sådan befattning, 13 §), 11 kap. 17 § vattenlagen — ansökningsmål —, 7 § 2 st., jfr 1 st. konkurslagen — konkursmålen.

Beviljande av fri rättegång i ansökningsärenden ansågs länge praktiskt taget uteslutet, men förhållandet blev ett annat sedan Svea hovrätt i ett avgörande år 1934 (Svensk Juristtidning s. å. s. 27) förklarat fri rättegång kunna medgivas även vid sådan talan om hemskillnad, som anhängiggöres genom ansökan. Efter denna tid torde fri rättegång flerstädes ha fått tillgodonjutas i mål om hemskillnad, äktenskapskillnad och boskillnad vare sig stämningssvågen eller ansökningsvågen valts. Bortsett från äktenskaps- och boskillnadsmålen är emellertid, som förut framhållits (s. 23), fri rättegång vid underrätt i ansökningsärenden något tämligen ovanligt. Vad angår i hovrätt som första instans anhängiggjorda ansökningsärenden torde fri rättegång vara än mer sällsynt.

I några av de yttranden, vilka före denna utrednings igångsättande avgåvos av rådhusrätter och domhavande, har föreslagits, att ansökningsärenden eller vissa slag av sådana ärenden borde uteslutas från fri rättegång. I anledning härav må till en början framhållas att — alldeles oavsett hur gränsen mellan mål och ärenden teoretiskt bör dragas — det icke synes strida vare sig mot ordalagen i 1 § lagen om fri rättegång eller mot institutets allmänna karaktär att medgiva fri rättegång i sådana genom ansökan inför rätta bragta saker, där ansökan berör även annan än sökanden och tvist in casu föreligger mellan

¹ Se härom Trygger: Kommentrar till lag om ändring i vissa delar av rättegångsbalken s. 72, Kallenberg: Svensk civilprocessrätt I 2 uppl. s. 18, 25, Wrede: Finlands gällande civilprocessrätt I 3 uppl. s. 33, Granfelt: Tidskrift utgiven av Juridiska föreningen i Finland 1919 s. 4, Palme: Om civilprocessens begrepp och avgränsning från den frivilliga rättsvården s. 195.

flera parter. Är så fallet, måste nämligen rättegång i den bemärkelse, ordet äger i 1 § av lagen, anses ha kommit till stånd.

Ett gott exempel på sådana fall erbjuder släktings ansökan om omyndigförklaring av person, som motsätter sig bifall till ansökningen. Med avseende härpå framhöll redan lagberedningen i sitt år 1921 avgivna betänkande med förslag till lag om förmynderskap (s. 435), att enär enligt förslaget fråga om omyndighetsförklaring eller om sådan förklarings hävande — oavsett att den icke anhängiggöres genom stämning — borde handläggas såsom rättegång rörande vederbörandes rättsliga ställning i berörda hänseende, lagen om fri rättegång torde vara tillämplig även på mål av nu ifrågavarande slag. Ett motsvarande betraktelsesätt bör kunna anläggas, då borgenär söker gäldenär i konkurs och denne icke vill medgiva ansökningen, då boskillnad begäres av ena maken och bestrides av den andre, vid ensidig ansökan om hävande av adoption (23 § lagen om adoption) o. s. v. Det må emellertid anmärkas att den omständigheten, att ansökningen måste utställas till delgivning med annan, icke i och för sig synes böra föranleda att fri rättegång beviljas vare sig sökanden eller den, som skall yttra sig över ansökningen. För fri rättegång i ansökningsärendet bör därutöver krävas utredning om att i saken föreligger sådan tvist mellan parterna att en rättegång i praktisk mening är för handen. Innan motparten yttrat sig över en ansökan i något av dessa fall, bör fri rättegång icke ifrågakomma, såvitt det icke är upplyst att ansökningen kommer att bestridas.

Långt mer tvivelsamt blir bedömandet då något verkligt tvåpartsförhållande icke uppstår eller ens kan uppstå, t. ex. vid ansökan om tillstånd till adoption, vid makars gemensamma ansökan om hem-, äktenskaps- eller boskillnad, vid egen ansökan om försättande i konkurs eller om omyndigförklaring o. s. v. Dessa fall torde närmast vara att hänföra till *jurisdictio voluntaria*; om någon rättegång blir icke tal och rättens avgörande har, praktiskt sett, mera karaktären av en registrering än av ett slitande av uppkommen tvist.

De hithörande fall där fri rättegång mera allmänt beviljats äro *ansökningar om hemskillnad, äktenskapsskillnad samt boskillnad*. Vad som i dylika fall kan motivera medgivande av fri rättegång är i främsta rummet det förhållandet att, ehuru själva domstolsärendet i och för sig är av enkel och föga kostsam beskaffenhet, det regelmässigt föregås av en uppgörelse rörande makarnas ekonomiska förhållanden, vårdnaden om barnen o. s. v. För denna uppgörelse äro makarna ofta i behov av juridisk hjälp, och på det juridiska biträdets insats beror det ej sällan, huruvida sådan enighet kan uppnås att gemensam ansökan kan komma till stånd och process undvikas. Om fri rättegång må medgivas, föreligger möjlighet att förordna biträde för talans anhängiggörande, och det förordnade biträdet blir i tillfälle att till sin parts — ofta båda makarnas — fromma göra den utredande och medlande insats varom nyss talats.

Ur principiell synpunkt kan det ej förnekas att det rättshjälpsbehov, som här föreligger, huvudsakligen faller på det utomprocessuella området och

föga skiljer sig från de fall, då rättshjälpsanstalt av obemedlade personer anlitas för utomrättsliga uppgörelser beträffande t. ex. arvstvister, underhållsfrågor, tjänsteförhållanden och olycksfall i arbete — situationer alltså där möjlighet som regel saknas att genom institutet fri rättegång bereda den konsulterade juristen arvode. Sådana möjligheter saknas vidare f. n. helt vad angår ansökningsärenden inför annan judiciell myndighet än domstol (t. ex. inskrivningsdomare, lagsökningsdomare, konkursdomare, ägodelningsdomare, överexekutor) — ehuru för en besvärlig partiell dödning av inteckning, lagsökning eller sammanläggning ej sällan kräves mer juridisk hjälp än för ett genomsnittligt hemskillnadsärende. Så länge lagstiftningen om processuell rättshjälp icke är avsedd att omfatta den frivilliga rättsvården, synes det bäst överensstämman med lagstiftningens principer att ej medgiva fri rättegång vid ansökningar i äktenskaps- och boskillnadsmål.

Det möter emellertid allvarliga betänkligheter av praktisk art att nu utsluta dessa ansökningsärenden från den fria rättegångens tillämpningsområde. Rättshjälpsanstalter finnas för närvarande blott i fyra län samt i sex av de största städerna. I orter, där rättshjälpsanstalt ej kommit till stånd, har för hem- och äktenskapsskillnadernas del möjligheten till fri rättegång och biträde ej sällan kommit att utgöra ett surrogat för rättshjälpsanstalten, i det de enskilda advokaterna mot arvode som biträde för sakens anhängiggörande utföra den utredning rörande makarnas inbördes förhållanden som föregår skillnadsansökningen. Måhända skulle, därest ansökningar i dessa ämnen uteslötes från fri rättegång, åtskilliga advokater börja föranstalta om att endera maken — trots enighet om såväl skillnaden som bispörsmålen — anhängiggjorde saken stämningssvågen, i vilket fall ju fri rättegång och biträde för anhängiggörandet kan erhållas, även om talan sedermera vid första rättegångstillfället medgives. Denna utväg torde redan i viss utsträckning anlitas vid domstolar, som visat obenägenhet att medgiva fri rättegång i ifrågavarande fall.

På grund av det anförda ha de sakkunniga icke velat föreslå någon sådan jämkning av lagens text, varigenom de berörda ansökningsärendena uteslutas från dess tillämpningsområde.¹ Det förutsattes emellertid, att frågan, när rättshjälpsanstaltsorganisationen mera allmänt utbyggt, upptages till förnyat övervägande. Det rättshjälpsbehov, som otvivelaktigt kan föreligga också vid icke tvistiga ansökningsärenden, torde i längden med fördel kunna tillgodoses genom rättshjälpsanstalternas försorg.

I yttrandena från rådhusrätter och domhavande före denna utredningsigångsättande har med avseende å ansökningar om hemskillnad och äktenskapsskillnad från flera håll påtalats, att då av två makar i olika ekonomisk ställning, som ansöka om skillnad, blott den ene erhållit fri rättegång, enligt nuvarande ordning den andre i stort sett kommer i åtnjutande av medsökandens förmåner och besparas alla utgifter, ehuru han i och för sig är i stånd att bära desamma. Det förekommer ej sällan att, sedan makar flyttat från varandra i mer eller mindre bestämd avsikt att skiljas, hustrun

¹ Jfr ett nyligen publicerat avgörande av Göta hovrätt (Svensk Juristtidning 1942 s. 81).

saknar medel till bekostande av advokathjälp för skillnadens genomförande och av mannen förvägras bidrag för sådant ändamål — detta även om mannen ej har något emot skillnaden och befinner sig i god inkomstställning. I detta läge kan då inträffa, att hustrun begär och erhåller fri rättegång med biträde i mål mot mannen, samt att biträdet sedermera anskaffar mannens underskrift å en gemensam ansökan, vilken därefter ingives till rätten och i allmänhet utan vidare bifalles av denna. Härvid äger rätten ingen möjlighet att ålägga mannen, hur välställd denne än må vara, att helt eller delvis återgälda statsverket dess kostnader för hustruns fria rättegång. Sådant åläggande kan ju ske blott om mannen står som tappande part, och denna ställning intager han ej, då han själv, vid sidan av hustrun, är sökande.

Flera utvägar ha anvisats till undanröjande av detta missförhållande. Rådhusrätten i Västerås har sålunda föreslagit, att i dylika fall ersättningen till det förordnade biträdet borde sättas lägre än eljest med hänsyn till att biträdet får anses ha bistått även andra parten — mot vilken han alltså kunde framställa krav på ytterligare gottgörelse. Gentemot detta uppslag kan emellertid erinras, att efter genomförandet av den antydda ordningen vederbörande biträden i onödan kunde lockas att — till undvikande av besvär med arvodesindrivningen hos andra maken — låta frirättegångsparten anhängiggöra sin talan stämmingsvägen i stället för genom ansökan — i vilket fall ju hela arvodet kommer att utgå av allmänna medel. Härtill kommer osäkerheten för biträdet att verkligen få ut ersättning av den andra parten.

En annan utväg vore att — i viss anslutning till den praxis som tillämpas vid en av de största stadsdomstolarna — föreskriva att i dessa skillnadsmål vid beviljande av fri rättegång alltid skall angivas, huruvida förmånen skall avse talans utförande ansökningsvägen eller stämmingsvägen, samt att för fri rättegång vid *ansökan* om skillnad kräva att bägge makarna uppfylla stadgade medellöshetsvillkor. För fri rättegång vid skillnadstalan efter *stämning* skulle däremot som vanligt utredning vara erforderlig blott om käranden-hustruns eget inkomstläge. Såframt skillnadsmålet anhängiggöres genom stämning å den välställda maken, har ju rätten vanliga möjligheter att i utslaget ålägga denne i egenskap av tappande part att återgälda kostnaderna för hustruns fria rättegång. — Mot denna lösning kan emellertid invändas att den sannolikt skulle få till följd att skillnadsmålen i åtskilligt större utsträckning än för närvarande är fallet komme att anhängiggöras stämmingsvägen. Då denna innebär större omgång och kostnader än ansökningsförfarandet, är en sådan utveckling icke utan betänkligheter.

Domhavanden i Östbo och Västbo domsaga har ifrågasatt ett stadgande om skyldighet för make, som ej har fri rättegång, att — när skillnad vinnes efter gemensam ansökan — återgälda statsverket kostnaderna för fri rättegång som åtnjutits av medparten.

Utän betänkligheter är ej heller denna lösning. Att av två medparter med samma talan den ene ålägges skyldighet att ersätta den andres kostnader är något för svensk processlagstiftning främmande; föga olika ter sig läget om

— såsom i det föreliggande fallet — den sökande make, som icke har fri rättegång, ålägges att gottgöra statsverket de kostnader, som enligt lagen om fri rättegång av allmänna medel bestritts för medpartens räkning. Regeln torde vidare ej kunna göras undantagslös; har den make, som ej erhållit fri rättegång, lika klen ekonomisk ställning som medparten, vore det ju obilligt, om han, så snart han icke kommit sig för att själv söka förmånen, skulle förpliktas gälda statsverket kostnaderna för medpartens fria rättegång. Med hänsyn till sådana förhållanden kunde det befaras, att rätten genom förhandenvaron av en regel som den angivna skulle föranledas till eljest onödiga undersökningar om den ifrågasvarande makens ekonomiska ställning och eventuellt se sig nödsakad inkalla maken till rätten för att erhålla utredning i denna bifråga.

Vid övervägande av samtliga omständigheter ha de sakkunniga — ehuru med en viss tvekan — ansett sig böra avstå från att föreslå särskilda bestämmelser rörande det nu behandlade spörsmålet. De utgå härvid från att frågan om fri rättegång i icke tvistiga ansökningsärenden upptages till ny prövning, så snart organisationen av rättshjälpsanstalter blivit allmännare utbyggd och anstalterna följaktligen kunna övertaga rättshjälpen i sådana fall. Att i avbidan härför låta förbli vid rådande, i och för sig något otillfredsställande ordning lär icke vara förenat med några större olägenheter, då frågans ekonomiska vikt är obetydlig. Om man införde en återbetalningskyldighet i enlighet med domhavandens i Östbo och Västbo förslag, är det för övrigt med hänsyn till utmätningsmännens praxis i fråga om s. k. löneutmätningar ovisst, om de utdömda kostnadsbeloppen i nämnvärd utsträckning skulle kunna indrivras.

Fri rättegång i vissa skadeståndsmål.

Riksdagens revisorer ha, såsom förut (s. 26) antytts, i sin berättelse till 1942 års riksdag ifrågasatt, att domstolarnas uppmärksamhet skulle fästas på att, innan ansökan om fri rättegång för motorfordonsförare i mål angående skadestånd till följd av motorfordonstrafik avgöres, rätten eller dess ordförande förvisar sig om huruvida vederbörande trafikförsäkringsanstalt önskar biträda föraren i rättegången.

Till närmare belysning av denna fråga må först en kort redogörelse lämnas för vissa bestämmelser i *gällande lagstiftning m. m.*, vilka synas vara av intresse i sammanhanget.

Ansvarigheten för skada i följd av trafik med motorfordon regleras av 6 kap. strafflagen samt lagen den 30 juni 1916 angående ansvarighet för skada i följd av automobiltrafik (bilansvarighetslagen). Enligt 6 kap. strafflagen skall skada, som någon genom brott tillfogar annan, av den brottslige gäldas, evad brottet skett med uppsåt eller av vållande. Enligt bilansvarighetslagen utvidgas ansvarigheten under vissa villkor för ägare, brukare och förare av motorfordon.

Till säkerhet för skadeståndsansvarighet, som åvilar ägare, brukare eller förare enligt 6 kap. strafflagen och bilansvarighetslagen, stadgas i lagen den 10 maj 1929 om trafikförsäkring å motorfordon (trafikförsäkringslagen) skyldighet att ha motorfordonet trafikförsäkrat. Sådan trafikförsäkring skall dels för den, som på grund av skada i följd av trafik med fordonet här i riket enligt lag är berättigad till skadestånd av fordonets ägare, brukare eller förare, medföra rätt att utbekomma skadeståndet av försäkringsgivaren, dels ock, i den mån försäkringsgivaren ej gjort annat förbehåll, för försäkringstagaren gälla mot den ansvarighet för skada, som kan för honom uppkomma i följd av sådan trafik. Härvid gäller emellertid bl. a. den begränsningen, att försäkringsgivaren icke utan särskilt åtagande är ansvarig i anledning av skada å fordonet.

Om den, som lidit skada, i rättegång mot fordonets ägare, brukare eller förare blivit tillerkänd skadestånd och i anledning av rättegången haft att vidkännas kostnad, som skäligen icke kunnat undvikas, är försäkringsgivaren pliktig att ersätta denna kostnad under förutsättning att rättegången varit erforderlig för bestämmande även av hans ersättningsskyldighet.

Mellan försäkringsgivaren och försäkringstagaren råder rörande regressrätten i princip avtalsfrihet. Enligt de av försäkringsanstalterna allmänt tillämpade försäkringsvillkoren stadgas regressrätt från försäkringsgivarens sida mot försäkringstagaren bl. a. vid uppsåt eller grov vårdslöshet men däremot icke vid enkelt vållande. Då enligt 20 § trafikförsäkringslagen föraren i regresshänseende skall intaga samma ställning som försäkringstagaren, gäller nämnda stadgande i försäkringsvillkoren även till förmån för föraren.

De allmänna försäkringsvillkoren innehålla även vissa andra föreskrifter av intresse i de hänseenden varom nu är fråga.

Om den, som lidit skada, mot försäkringstagaren anhängiggjort talan om utbekommande av skadestånd och försäkringstagaren i anledning härav fått vidkännas kostnad, som skäligen ej kunnat undvikas, ersätter försäkringsgivaren i regel denna kostnad. Har dylik talan förts i mål som anhängiggjorts av allmän åklagare, ersätter försäkringsgivaren endast den del av försäkringstagarens rättegångskostnad, som skäligen kan anses betingad av försäkringsgivarens intresse i rättegången.

Försäkringstagaren är pliktig att utan uppskov lämna försäkringsgivaren redogörelse för inträffad skada. Om skadeståndsanspråk framställas mot försäkringstagaren, är denne vidare skyldig att ofördröjligen underrätta försäkringsgivaren. Försäkringstagaren äger icke utan försäkringsgivarens tillåtelse medgiva befogenheten eller skäligheten av framställt skadeståndsanspråk. Handlar han häremot, äro hans åtgärder bindande för försäkringsgivaren endast i den mån anspråket eller det utbetalade skadeståndet uppenbart var lagligen grundat.

Om skadan föranleder rättegång, åligger det försäkringstagaren att utan uppskov underrätta försäkringsgivaren därom och, om denne så påfordrar, överlåta sakens rättsliga utförande åt försäkringsgivaren eller av denne anvisat rättegångsombud. Medgiver försäkringsgivaren, att försäkringstagaren

utför rättegången på egen hand, är denne skyldig att följa försäkringsgivarens anvisningar. Om försäkringstagaren åsidosätter vad sålunda stadgats, skall dom, varigenom skadeståndsskyldighet ålagts försäkringstagaren, icke gentemot försäkringsgivaren anses innefatta bindande fastställelse av försäkringstagarens förpliktelse. Denne äger i sådant fall ej den rätt till ersättning för rättegångskostnad varom förut talats.

Riksdagens revisorer anförde bland annat:

Revisorerna hava iakttagit, att kostnaderna för den fria rättegången stannat å statsverket i ett antal mål, i vilka svaranden beviljats fri rättegång. I samtliga dessa mål har person, som skadats till följd av motorfordonstrafik, fört skadeståndstalan — både i civilmål och i åklagarmål — mot den som vållat skadan och som av domstolen förklarats ersättningskyldig mot den skadade. Vid denna utgång av målet skola kostnaderna för den fria rättegången enligt vad som följer av 8 § lagen om fri rättegång stanna å statsverket. — — —

Det har — — — förefallit revisorerna som om försäkringsanstalten i — — — mål i vilka motorfordonsföraren åtnjutit fri rättegång bort bidra med det belopp, som skäligen kunnat anses betingat av försäkringsanstaltens intressen i rättegången. Ett stöd för denna uppfattning hava revisorerna funnit i den omständigheten, att inbetalningar av ifrågavarande slag av kostnader gjorts av försäkringsanstalterna till vissa länsstyrelser, vilka därå framställt krav.

För att erhålla kännedom om försäkringsanstalternas egen syn på förevarande spörsmål hava revisorerna hemställt om ett uttalande av trafikförsäkringsföreningen — i vilken samtliga trafikförsäkringsanstalter obligatoriskt skola vara medlemmar — i vad mån trafikförsäkringsanstalterna själva kunde anse sig förpliktade eller villiga att betala kostnaderna i mål av ifrågavarande slag. — — — Trafikförsäkringsföreningen har meddelat, att försäkringsanstalterna äro villiga att i sådana fall bortse från det speciella förhållande, som den fria rättegången skapat, och att i vanlig ordning med beaktande av bestämmelserna i de allmänna försäkringsvillkoren pröva, huruvida anstalt helt eller delvis bör svara för statsverkets kostnader med anledning av den motorfordonsföraren beviljade fria rättegången. Framställning till anstalt om dylik prövning bör enligt trafikförsäkringsföreningens uppfattning göras av vederbörande länsstyrelse.

Av den verkställda utredningen framgår, att fri rättegång ofta beviljas motorfordonsförare i mål angående skadestånd till följd av motorfordonstrafik. Enligt de allmänna försäkringsvillkoren för motorfordonsförsäkring åligger det i dylika mål försäkringstagaren, i regel föraren, att utan uppskov underrätta försäkringsgivaren och, om denne så påfordrar, överlåta sakens rättsliga utförande åt försäkringsgivaren eller av denne anvisat rättegångsombud. Kostnaderna för statsverket för fri rättegång i dessa mål bortfalla, om det rättsliga utförandet av målen anförtros åt försäkringsanstalterna. På grund härav vill det förefalla revisorerna, som om domstolarnas uppmärksamhet bör fästas på, att innan motorfordonsförarens ansökan om fri rättegång avgöres, rätten eller dess ordförande förvissar sig om, huruvida vederbörande trafikförsäkringsanstalt önskar biträda bilföraren i rättegången eller icke.

De sakkunniga.

I anledning av revisorerens uttalanden må till en början framhållas, att svaranden-försäkringstagaren i nu ifrågavarande mål — särskilt då, såsom väl oftast är fallet, ej blott skadestånds- utan även ansvarstalan föres mot honom — synes ha ett så stort eget intresse av målets utgång att det ej kan ifrågakomma att helt utesluta dessa mål från fri rättegång. Man behöver

endast tänka på risken för svaranden att såsom en följd av ett fällande utslag mista körkort och eventuellt trafik kort. Däremot torde det med hänsyn till försäkringsanstaltens intresse i saken ofta kunna inträffa att domstolen kan vägra svaranden-försäkringstagaren biträde, alltså den kostsammaste delen av frirättegångsförmånen. Vad beträffar själva *ansvarsfrågan* är denna i dylika mål ofta av den art att svaranden själv kan behörigen tillvarataga sina intressen. Beträffande *skadeståndsfrågan* gäller, såsom revisorerna anfört, att försäkringstagaren har att underrätta anstalten om rättegången och, om anstalten så påfordrar, överlåta sakens rättsliga utförande åt anstalten eller av denna anvisat ombud. Då anstalten enligt gällande allmänna försäkringsvillkor endast mera sällan äger av försäkringstagaren söka åter vad som enligt försäkringen utgives till den skadelidande, blir ju försäkringstagarens självständiga intresse i skadeståndsfrågan mestadels ringa, och anstalten torde regelmässigt helt dirigera svarandens talan i skadeståndshänseende, antingen genom att ställa rättegångsbiträde till förfogande eller genom skriftliga instruktioner. I betraktande härav böra domstolarna ofta kunna avslå begäran om biträdesförordnande i dylika mål med hänvisning till att parten i ansvarsfrågan själv kan tillvarataga sina intressen och i skadeståndsfrågan åtnjuter tillräcklig hjälp genom det bistånd, som vederbörande försäkringsanstalt i eget intresse är föranledd giva (jfr 5 § 1 st. lagen om fri rättegång — *eller eljest*). I vissa fall torde det dock kunna inträffa att biträdeshjälp bör beviljas trots försäkringsanstaltens inkoppling, så t. ex. i ett kollisionsmål där — utom ansvars- och ersättningstalan mot svaranden-försäkringstagaren — förekommer ersättningsanspråk av mera invecklad art från den sistnämndes sida mot målsägaren i anledning av skador som försäkringstagaren själv lidit. Utförandet av försäkringstagarens egen ersättningstalan i dylika mål kan givetvis kräva biträdeshjälp, som hans trafikförsäkringsanstalt finner sig sakna anledning att tillhandahålla. Det torde böra övervägas om icke i sådana fall ett biträdesförordnande bör inskränkas till att gälla blott svaranden-försäkringstagarens *egen* ersättningstalan. Den nuvarande lydelsen av 5 § lagen om fri rättegång synes icke lägga hinder i vägen för en sådan begränsning av biträdesförordnandet. Det kan icke förnekas att ett dylikt partiellt biträdesförordnande vid första anblicken kan te sig något förbryllande — eftersom ju biträdet väl ändå i praktiken kommer att bistå sin part så att säga över hela linjen. Härtill må erinras att i fall, då ej blott försäkringstagarens egen ersättningstalan, för vars utförande biträdet förordnats, utan även försäkringstagarens svaromål på målsägarens skadeståndskrav erfordrar biträdeshjälp, försäkringstagaren ju enligt de allmänna försäkringsvillkoren är berättigad att få kostnaden för biträdets insats i sistnämnda del ersatt av anstalten. Det förhållandet, att biträdet endast för viss del av sitt arbete kan få gottgörelse av allmänna medel, bör därför icke vålla parten i fråga svårighet att erhålla kvalificerad biträdeshjälp.

Om ansvars- och ersättningstalan riktas icke mot förare-ägare-försäkringstagare (det av statsrevisorerna närmast behandlade fallet) utan mot förare, som icke är ägare och följaktligen ej heller försäkringstagare, blir läget

formellt sett i viss mån annorlunda. I detta fall är försäkringsanstalten ej förpliktad att ersätta svaranden hans processkostnader. Uppenbart är emellertid att anstalten även i dylikt fall har ett eget intresse att bevaka i målet. Svaranden torde väl mera sällan kunna erlægga ett utdömt skadestånd utan det blir i regel anstalten som får betala detsamma. Då anstalten enligt trafikförsäkringslagen icke har vidare regressrätt mot föraren än mot försäkringstagaren, kommer skadeståndet i allmänhet att slutgiltigt drabba anstalten. Enligt upplysning av ombudsmannen i trafikförsäkringsföreningen torde anstalterna i praktiken som regel behandla de svarande, som ej äro försäkringstagare, på samma sätt som svarande-försäkringstagare och alltså vid behov bistå vederbörande med biträde eller instruktioner.

Det sagda torde giva vid handen, att biträdesförordnande i förevarande mål bör meddelas endast sällan och efter särskild prövning av omständigheterna i det enskilda fallet. Ehuru anstalterna — såsom framgår av statsrevisorernas framställning — äro villiga att i förekommande fall pröva, huruvida anstalt bör helt eller delvis svara för statsverkets kostnader för fri rättegång, är det givetvis lämpligast att söka förekomma att dylika situationer uppstå.

För att utröna, i vad mån domstolarna hittills beaktat de ovan återgivna synpunkterna på frågan om fri rättegång i trafikmål i allmänhet och spörsmålet om försäkringsanstaltens engagemang i dessa mål i synnerhet, har en undersökning företagits av primärmaterialet till den statistiska utredningen för tiden $\frac{1}{1}$ 1939— $\frac{30}{6}$ 1940. Sammanlagda antalet tilltalade med fri rättegång i trafikmål, avgjorda av allmän underrätt under perioden, utgjorde 394 (varav 91 rattfyllerister). I 199 av dessa 394 fall förekom endast ansvarstalan, därav i 156 fall (inberäknat 50 rattfyllerister) med biträde. Såväl ansvars- som skadeståndstalan förekom i 195 fall, varav 160 med biträde (inklusive 18 rattfyllerister). Hela antalet sakfällda i trafikmål under år 1939 var c:a 65 000.

Beträffande trafikmål, innefattande både ansvars- och skadeståndsyrdanden (med undantag för rattfyllerifallen), har biträde förordnats för 142 personer. Det finnes anledning antaga, att domstolarna ej i tillräcklig mån beaktat de överväganden beträffande försäkringsanstaltens insats, vilka gjorts i det föregående. Sannolikt ha bland dessa trafikmål funnits åtskilliga, där det bistånd, som försäkringsanstalt lämnat eller kunnat lämna, bör ha onödiggjort biträdesförordnande.

På grund av det anförda vilja de sakkunniga föreslå att i cirkulär till underrätterna följande huvudpunkter bringas i erinran.

Med hänsyn till det bistånd, som vederbörande försäkringsanstalt jämlikt de allmänna försäkringsvillkoren är föranledd att i trafikmål lämna svarande-försäkringstagare, mot vilken skadeståndstalan föres, och enligt praxis tillhandahåller även annan svarande (förare som ej är ägare), mot vilken sådan talan riktas, bör ansökan om fri rättegång och biträde här icke beviljas utan noggrant övervägande av omständigheterna i det särskilda fallet.

Om sådan svarande själv för skadeståndstalan mot målsägande eller annan, kan han understundom vara i behov av biträde för denna del av målet, vari försäkringsanstalten ju icke är intresserad. Det kan i dylikt fall visa sig påkallat att bevilja fri rättegång med biträde men begränsa biträdesförordnandet till att avse svarandens egen ersättningstalan.

Om de nu framförda synpunkterna vinna beaktande, torde det ej vara erforderligt att träffa särskilda anordningar för att mera allmänt taga i anspråk försäkringsanstaltens uttalade beredvillighet att helt eller delvis gottgöra statsverket dess kostnader för fri rättegång åt svarande i trafikmål.

Prövningen av medellösheten.

Enligt 1 § första stycket *lagen om fri rättegång* må sådan förmån endast beviljas den, som icke äger tillgång till gäldande av de med rättegången förenade kostnaderna eller efter deras utgivande skulle sakna nödiga medel för eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet.

Beträffande motsvarande krav på medellöshet ha i *utländsk rätt* två olika grundsatser kommit till uttryck. Den ena av dessa går ut på uppställandet av en fix inkomst- eller förmögenhetsgräns såsom villkor för den fria rättegången. Denna princip återfinnes i äldre lagstiftningar på området samt alljämt i engelsk rätt. Den andra grundsatsen, som stundom har benämnts relativitetsprincipen, ställer sökandens inkomst- och förmögenhetsförhållanden i relation till de sannolika rättegångskostnaderna och skänker tillika beaktande åt hans utgifter till underhåll för honom och hans familj. Endast om och i den mån han vid en sådan beräkning finnes sakna för processen erforderliga medel, erhåller han fri rättegång. Denna ordning gäller bl. a. i dansk, norsk, tysk och schweizisk lagstiftning.

Statsmakterna anslöto sig vid tillkomsten av 1919 års lag till relativitetsprincipen — denna ansågs vara att föredraga på grund av att den medgav större hänsynstagande till de faktiskt föreliggande förhållandena än ordningen med en viss inkomstgräns.

I de *yttranden*, som före denna utrednings början infordrades från rådhusrätter och domhavande, har från flera håll helt allmänt ifrågasatts, huruvida ej fordringarna på sökandens oförmåga att själv bära kostnaden för en rättegång borde skärpas. Några remissmyndigheter ha föreslagit att man skulle frångå gällande lags utformning av fattigdomskravet och i stället fixera en viss inkomstgräns.

Rådhusrätten i Linköping yttrade i sådant hänseende:

Enligt rådhusrättens mening borde man främst överväga, om icke ett fixt angivet inkomstbelopp borde stadgas, ovanom vilket fri rättegång icke finge beviljas annat än i undantagsfall. Denna anordning, som lär tillämpas i engelsk lagstiftning, övervägdes ju redan vid den svenska lagens tillkomst, men förkastades. Man

hade ju emellertid då ej någon erfarenhet att bygga på. Den erfarenhet, man nu fått, borde vara sådan, att man icke bör avvisa tanken på fastställande av en fix övre gräns för den inkomst, som bör ge vederbörande rätt att processa på sina medborgares bekostnad. Det inkomstbelopp, som skulle fastställas, bör naturligtvis vara ganska lågt, och vara olika på olika orter och i olika landsdelar i överensstämmelse med dyrtorsgrupperingen. Förslagsvis kan i fråga om Linköping nämnas 2 400 kronor såsom ett lämpligt belopp. Det är tydligt att även för en person med betydligt högre inkomster förändret av en process med därmed förenade kostnader kan åstadkomma ett svårt ekonomiskt ingrepp. Men det *skall* vara förenat med ekonomisk uppoffring att föra en rättegång.

Åtskilliga domhavande och rådhusrätter ha gjort gällande, att det skulle föreligga behov av en föreskrift att vid bedömandet av sökandens ekonomiska ställning hänsyn skall tagas till anhörigas hjälpmöjligheter. Från flera håll har uttalats, att kraven på de till stöd för ansökningar om fri rättegång lämnade skriftliga uppgifterna om förmögenhetsvillkor m. m. borde skärpas. En domhavande har föreslagit införande av straffansvar för oriktig uppgift i sådan ansökan.

Uppenbarligen lämnar den obestämda utformning, som medellöshetskravet givits i gällande lag, plats för en mycket skiftande tillämpning. För att utrona, huru stora de i och för sig ofrånkomliga ojämnheterna i *praxis* äro, ha de sakkunniga funnit erforderligt att från ett antal rådhusrätter och domhavande infordra uppgifter om vederbörandes rättstillämpning i förevarande hänseende. Särskilt ha myndigheterna därvid tillsports, i vilken mån de, för att vinna en enhetlig tillämpning, ansett nödigt att vid ansökningarnas bedömande knyta an till någon bestämd inkomstgräns, ovanför vilken fri rättegång i vanliga fall ej medgåves.

I anledning av denna rundfråga har ett åttiotal yttranden inkommit. Över hälften av de hörda myndigheterna uppgiva, att de icke funnit görligt eller önskvärt att arbeta med någon inkomstgräns. I flera yttranden framhålles, att de faktorer, som böra spela in vid bedömandet av sökandens ekonomi, äro så varierande, att det är av ringa värde att såsom norm uppställa någon viss inkomstsiffra. Fixerandet av en övre inkomstgräns kunde tvärtom medföra risker för en olycklig schablonmässighet i tillämpningen. Ett tjugotal utlåtanden ger emellertid vid handen, att vederbörande domstolar ansett sig böra uppställa en bestämd inkomstgräns för ordinära fall, och ytterligare ett tiotal myndigheter har — utan att någon avsiktligt uppställd gräns varit för handen — dock funnit sig ur sin *praxis* kunna utläsa, att ansökan om fri rättegång regelmässigt avslagits vid visst angivet inkomstläge. De ifrågavarande inkomstbeloppen ha haft avseende på en ensamstående persons förhållanden.

Vid en granskning av det trettiotal yttranden, där en bestämd övre inkomstgräns uppgivits, framgår — såsom man kunnat vänta — att stadsdomstolarna medge fri rättegång vid högre inkomstläge än häradsrätterna. Av de tretton rådhusrätter, som här äro i fråga, hålla nio den övre gränsen vid en årsinkomst av 1 800—2 000 kronor, under det att vid de häradsrätter, som

tillämpa viss gräns, denna genomsnittligt dragits vid 1 500—1 600 kronors inkomst. Skillnaden mellan ytterlighetsfallen är större än som torde kunna förklaras av olikheten i orternas levnadskostnader. Medan en rådhusrätt (i Skåne) och två häradsrätter som regel ej medgiva fri rättegång vid ett inkomstläge av över 1 000 kronor, anse en annan rådhusrätt (i Östergötland) och två häradsrätter sig böra vägra förmånen först vid 2 400 kronors årlig inkomst. Tre större rådhusrätter ha funnit ändamålsenligt att söka anslutning till respektive stadsfogdars praxis beträffande s. k. införselfri inkomst. I flera av yttrandena påpekas, att den rådande dyrtiden gjort det svårare än tidigare att hålla en fast inkomstgräns.

De sakkunniga.

Den av de sakkunniga gjorda förfrågan hos vissa rådhusrätter och domhavande har icke givit vid handen att någon skärpning av kravet på sökandens medellöshet i allmänhet skulle vara påkallad. Obestridligt är emellertid att med den utformning, som medellöshetskravet erhållit i gällande lag, ojämnheter i tillämpningen i ej ringa utsträckning måste förekomma. Vad därutinnan iakttagits kunde till äventyrs anses motivera uppställandet av en viss, efter dyrortsgrupperingen lokalt avvägd övre inkomstgräns för åtnjutande av fri rättegång. De sakkunniga underskatta icke de fördelar ur likformighetens synpunkt, som en dylik maximering skulle medföra, men anse dock övervägande skäl tala mot ett uppgivande av rådande ordning. Gentemot systemet med en övre gräns kan till en början erinras att denna — för att icke verka obillig gentemot sökande med försörjningsplikt — torde böra sättas tämligen högt. Det kunde då befaras att *alla* sökande, som befunde sig under inkomstgränsen, skulle anse sig ha grundade anspråk på fri rättegång och att prövningsmyndigheterna skulle drivas till en motsvarande liberal rättstillämpning, något som kunde innebära en icke påkallad utvidgning av klientelet. Med en viss övre inkomstgräns skulle det vidare knappast kunna undgås, att prövningsmyndigheterna komme att mer eller mindre fullständigt bortse från det förhållande, som — jämte sökandens ekonomi — rimligen bör vara i första hand utslagsgivande vid ansökningens bedömande, nämligen de antagliga kostnaderna för rättegången.

Redan mot den hittillsvarande tillämpningen av medellöshetsvillkoret kan man, enligt vad de sakkunniga funnit, rikta den anmärkningen att prövningsmyndigheterna ej alltid i tillräcklig mån överväga, huru stora processutgifterna kunna väntas bli. Det synes sålunda på åtskilliga håll förekomma, att man, så snart sökandens inkomster understiga en vid domstolen i allmänhet tillämpad gräns, t. ex. 1 800 kronor om året, medgiver fri rättegång också i fall, då de antagliga processutgifterna äro för parten överkomliga. Särskilt beträffande svarande i brottmål torde denna inställning kunna föranleda, att fri rättegång i onödan beviljas. Om sålunda för en svarande i ett inkomstläge av 1 800 kronor om året de antagliga kostnaderna endast utgöras av protokollsavgifter om 15—20 kronor, kan det i all-

mänhet vara rimligt, att vederbörande får undvara det allmännas bistånd. Det finns därför anledning understryka att domstolarna icke vid avgörandet av ansökningar om fri rättegång böra taga hänsyn blott till sökandens inkomster och försörjningsplikt m. m. utan även till målets antagliga kostsamhet. Ej minst i brottmål kan det ofta vara befogat att helt vägra fri rättegång så länge biträde ej synes erforderligt.

Ehuru de sakkunniga, såsom av det sagda framgår, icke vilja tillstyrka införandet i lagen av viss övre inkomstgräns för den fria rättegången, är det enligt deras mening angeläget att man på annan väg söker vinna större enhetlighet än för närvarande med avseende på medellöshetskravets tillämpning. I detta syfte synes kunna förordas, att de för ärenden om fri rättegång närmast ansvariga i närbelägna domstolsområden i möjligaste mån under hand gemensamt verka för att de olika domstolarnas praxis i detta hänseende göres likformig. Åtminstone för de större städernas vidkommande synes vidare någon ledning kunna erhållas av de exekutiva myndigheternas praxis i fråga om s. k. införselfri inkomst.

Såsom ovan antytts har på sina håll tvekan rått, i vilken mån prövningsmyndigheterna vid bedömandet av medellöshetsgraden böra taga hänsyn till anhörigas hjälpmöjligheter. Otivelaktigt kunna härvidlag gränsfall uppstå, där avgörandet måste vålla svårigheter. Enligt de sakkunnigas mening får det emellertid anses stå utom tvivel att, i den mån sökanden helt eller till någon del får sitt uppehälle från anhöriga — föräldrar, barn eller andra — vid frirättegångsansökningens bedömande denna faktiska förmån skall tagas i betraktande. En hemmason eller hemmadotter, som kostnadsfritt eller mot ringa ersättning bor hos burgna föräldrar, bör följaktligen, även om vederbörandes kontanta inkomst är ringa, i flertalet fall kunna vägras fri rättegång.

Såsom ovan nämnts har av flera remissmyndigheter ifrågasatts, att kraven på de vid ansökan om fri rättegång fogade skriftliga uppgifterna skulle skärpas. De sakkunniga ha efter granskning av det gällande formuläret till dessa uppgifter funnit sig böra föreslå vissa kompletteringar av det samma. Kompletteringarna i fråga framgå av det vid betänkandet fogade förslaget till nytt formulär (bilaga 1). Förändringarna synas icke vara av den art att de tarva detaljerad förklaring. Påpekas må emellertid att den nyss berörda ovissheten beträffande hänsynstagandet till anhörigas hjälpmöjligheter i det väsentliga torde ha undanröjts genom noten till punkt 8 i det nya formuläret. Vad angår uppgiften om »andra tillgångar» (punkt 12) har det befunnits ändamålsenligt att påpeka, att banktillgodohavanden, andelar i ekonomiska föreningar och andel i oskiftat dödsbo där böra uppgivas. En ej ringa praktisk betydelse vilja de sakkunniga tillmäta den vid punkt 16 gjorda erinran, att om ej under punkt 6—12 lämnats uppgift om inkomster eller tillgångar, av vilka sökanden kan antagas ha sitt uppehälle, besked skall lämnas hur sökanden faktiskt erhåller sin försörjning.

Det av en domhavande framförda förslaget om straffansvar för den, som lämnar oriktig uppgift i det ifrågavarande formuläret, synes icke behöva för-

anleda någon åtgärd. Vad beträffar den situation, att sökanden på grund av den oriktiga uppgiften erhåller fri rättegång, torde hans förfarande redan för närvarande, jämlikt 22 kap. 1 § strafflagen, kunna föranleda straff för bedrägeri. Om sökanden åter får avslag på sin framställning — t. ex. därför att oriktigheten upptäckes — synes den felaktiga uppgiften icke vara straffbar enligt hittills gällande lag. Efter ikraftträdandet den 1 januari 1943 av de av årets riksdag beslutade strafflagsändringarna beträffande förmögenhetsbrotten (SFS 1942: 378) torde emellertid vederbörande under vissa villkor kunna drabbas av straff för försök till bedrägeri (21 kap. 8 § av strafflagen i dess nya lydelse). Utöver de möjligheter att beivra oriktig uppgift, som sålunda stå till buds, synes någon kriminalisering av nu åsyftade förfarande ej vara påkallad.

Differentiering av fri rättegång.

Enligt gällande lag saknas i stort sett möjlighet att avväga frirättegångsförmånens innehåll med hänsyn till skilda parterers olika förmåga att bära rättegångskostnader. Om sökanden över huvud befunnits vara i behov av det allmännas bistånd och beviljats fri rättegång, kan han utan ytterligare prövning av hans ekonomiska ställning erhålla alla i fri rättegång ingående förmåner. Flertalet av dessa förmåner står utan vidare parten till buds. I två fall — beträffande hörande av vittnen och i fråga om biträdesförmånen — erfordras visserligen särskilt beslut men vid avgörandet prövas ej huruvida parten till äventyrs förmår själv bära de ifrågavarande kostnaderna.

Detta förhållande är icke helt tillfredsställande. En del av dem, som för närvarande erhålla fri rättegång och därmed komma i åtnjutande av däri ingående förmåner, skulle utan tvivel vara i stånd att själva svara för vissa av de i saken uppkommande utgifterna. Både för att undvika onödig kostnadsbelastning för statsverket och för att lägga hämsko på en stundom förekommande processlystnad — det sista ett önskemål med särskild tyngd i ett frirättegångssystem utan verklig förprovning — är det påkallat att denna så att säga partiella betalningsförmåga tages i anspråk.

En dylik differentiering är ägnad att åstadkomma en viss utjämning i fråga om processkostnaderna för personer med tämligen likartade förmögenhetsförhållanden, vilket ur rättvisesynpunkt framstår såsom önskvärt. Vid domstolarnas behandling av ansökningar om fri rättegång har på sina håll en benägenhet förmärkts att — utan närmare övervägande av vilka kostnader den ifrågavarande saken kan väntas draga — bevilja fri rättegång så snart sökandens inkomster understiga en viss gräns. Så länge varje part med fri rättegång i stort sett automatiskt erhåller de därav omfattade förmånerna, kan under sådana förhållanden ofta en stötande kontrast uppstå med avseende å två tvistande parterers ansvar för respektive egna rättegångskostnader. Man tänke sig exempelvis att en arbetare med en inkomst av omkring 1 900

kronor om året instämmer sin arbetsgivare, en mindre företagare eller hantverkare, med obetydligt högre inkomst. Den förre erhåller kanske fri rättegång och besparas de allra flesta med saken förenade utgifterna, medan den senare själv får svara för alla kostnader, även ett måhända drygt advokat-arvode.

En differentiering av den processuella rättshjälpen är icke okänd i annan europeisk processlagstiftning. Enligt tysk rätt gäller sålunda att om sökande av fri rättegång anses i stånd att gälda en viss del av rättegångskostnaderna eller vissa men ej alla av de med saken förenade utgifterna, domstolen skall i motsvarande mån begränsa förmånen. Enligt engelsk rätt tages en presumerad partiell betalningsförmåga på det sätt i anspråk, att parten regelmässigt får deponera en summa, vanligen fem pund, för s. k. out-of-pocket expenses (vittneslöner, advokatens resekostnader, porton m. m.), vilka utgifter ej täckas av den fria rättshjälpen.

Önskemålet om en differentiering av frirättegångsförmånen borde ytterst leda till att rätten eller dess ordförande vid beviljande av fri rättegång i varje särskilt fall övervägde och angåve vilka delförmåner som skulle åtnjutas. En sådan ordning avsågs i 1916 års utkast, enligt vars 2 § fri rättegång skulle omfatta en eller flera av de i paragrafen uppräknade förmånerna. I 1917 års förslag övergick man emellertid till det system som i huvudsak alltjämt är gällande.

Hur önskvärt det än i princip må te sig att det allmännas bistånd till den mindre bemedlade parten begränsas till de hänseenden, vari denne oundgängligen behöver hjälp, kan det icke bestridas, att ett förhandsbedömande av partens förmåga att bära det ena eller andra slaget av utgifter är förenat med avsevärda svårigheter. Det kan av praktiska skäl knappast komma i fråga att vid beviljande av fri rättegång i detalj bestämma vilka delförmåner skola tillkomma sökanden och vilka processutgifter han själv skall svara för. Redan omöjligheten att förutse hur höga protokollskostnaderna skola bliva, hur många vittnen som böra inkallas och vartill dessas inställelsekostnader skola uppgå etc., måste göra en långt driven förhandsdifferentiering av frirättegångsförmånen nästan omöjlig att genomföra.

Rimligare och enklare ter sig tanken att ålägga domstolen att i samband med utslags meddelande och alltså i efterhand pröva partens bärkraft och — om så finnes påkallat — förplikta denne att själv svara för vissa av de kostnader som det allmänna redan bestritt. Emellertid visar statens organisationsnämnds utredning år 1931 angående indrivningsarbetet enligt 13 § lagen om fri rättegång (se nedan s. 118), att ett återkravsförfarande gentemot hit hörande klientel som regel blir föga givande. De omständigheter, som gjort det allmännas återkravs rätt enligt 13 § illusorisk — bl. a. svårigheten att över huvud erhålla verkställighet å fordringsanspråk gentemot de mindre bemedlade medborgare varom här är fråga — skulle med säkerhet visa sig föreligga också då en part med fri rättegång redan i det slutliga utslaget ålades ersättningsplikt beträffande vissa åtnjutna förmåner.

Helt allmänt må slutligen beträffande uppslaget om en differentiering an-

märkas, att utrymmet för en sådan av lätt insedda skäl blir knappare, ju strängare de ekonomiska villkoren för medgivande över huvud av fri rättegång hållas. Medellöshetskravet fattas olika strängt vid olika domstolar, men man kan våga antagandet att fri rättegång sällan medgives för andra än personer med mycket små inkomster. Med hänsyn härtill kunna de kategorier av parter, vilkas inkomstläge lämnar utrymme för större eller mindre egna bidrag till processkostnader, icke bli synnerligen stora. Det blir av vikt, att eventuella regler om differentiering av den fria rättegången icke få sådan utformning eller tillämpning, att de — genom att alltför stora egna insatser påkallas — faktiskt avskräcka rättssökande från att hävda befogade anspråk.

I de utlåtanden rörande den fria rättegången, som före denna utrednings igångsättande infordrades från domhavande och rådhusrätter, har kravet på differentiering av den fria rättegången framförts av rådhusrätten i Härnösand. Enligt denna domstols förslag skulle differentieringen åvägbringas genom stadganden enligt vilka domstolen kunde medgiva halv ersättning för biträde, biträdesersättning men ej fria protokoll, o. s. v.

Om en differentiering skall genomföras, synes det ligga närmast till hands att söka åstadkomma en uppdelning av de i fri rättegång ingående delförmånerna som någorlunda kan antagas svara mot skilda inkomstlägen.

Förut har antytts att en avsevärd del av de personer, som söka fri rättegång, har en så svag ekonomisk ställning att vederbörande ej utan intrång i de medel, som erfordras för deras uppehälle och för fullgörande av dem åliggande underhållsskyldighet, äro i stånd att gälda någon nämnvärd anpart av de med en rättegång förenade kostnaderna. För denna kategoris del är någon differentiering ej påkallad. Otivvelaktigt finnes emellertid en icke fåtalig grupp, som skulle vara i stånd att i någon — om än ej alltför betydande — mån bidraga till processkostnaderna. Här åsyftas personer vilka ha en visserligen låg men dock regelbunden inkomst och ingen eller föga betungande försörjningsplikt mot familj eller andra närstående. Det synes lämpligt att för detta klientels vidkommande skapa möjlighet att medgiva fri rättegång med undantag för stämpelavgift och expeditiöslösen, alltså i huvudsak med undantag för protokollskostnaderna. Fria vittneslöner och sakkunnigersättningar samt fri biträdes hjälp — alltså förmåner, som ofta motsvara de tyngsta rättegångsutgifterna — liksom övriga förmåner skulle däremot tillkomma parter av denna kategori.

Den delförmån, som genomsnittligt motsvarar den största kostnaden, är biträdes hjälpen. Bland sökande av fri rättegång torde kunna urskiljas en grupp av parter — särskilt på svarandesidan — vilka själva kunna bära processkostnaderna, så länge biträde ej erfordras, men ha svårt att bestrida ett stundom drygt advokatarvode. Med hänsyn till dessa synes det lämpligt att möjliggöra en differentiering av den fria rättegången även i så måtto att, om part anses kunna svara för andra med rättegången förenade kostnader än ersättningen åt biträde, parten må beviljas fri rättegång med avseende å enbart biträdesförmånen. Följaktligen skulle ej heller förmånen av fri verkställighet tillkomma part inom denna kategori.

Enligt den återgivna tankegången skulle tre grader av fri rättegång komma att föreligga. De sämst ställda parterna erhålla fri rättegång i nuvarande utsträckning — alltså med möjlighet att åtnjuta samtliga delförmåner. En andra grupp, bestående av parter, vilka äro bättre ställda men dock ur stånd att annat än i mindre mån bestrida processutgifterna, får själv svara för expeditioner men erhåller i övrigt det allmännas bistånd i full omfattning. De bäst ställda slutligen erhålla fri rättegång i form av enbart kostnadsfri biträdeshjälp.

För att belysa tillämpningen av det här skisserade systemet må angivas gången av ett frirettegångsärende å kändesidan. En person, som har låg men regelbunden inkomst och icke någon mera omfattande försörjningsplikt, begär fri rättegång jämte biträde. Med hänsyn till de ekonomiska omständigheterna beviljas till en början fri rättegång allenast i form av biträde, och biträdesförordnandet bestämmes att avse blott anhängiggörandet. Vid den första handläggningen konstateras behov av fortsatt biträdeshjälp och juristen i fråga förordnas — såsom ju redan nu ofta sker — att biträda även vid talans utförande. För att bliva i stånd att inkalla vissa långväga och därför kostsamma vittnen begär parten vid ett senare rättegångstillfälle, att den fria rättegången måtte utsträckas att omfatta alla förmåner utom protokoll samt får till äventyrs bifall till denna framställning. Därest omständigheterna — t. ex. inträffad arbetslöshet — motivera en ytterligare utsträckning av förmånen, är det naturligen intet hinder att parten genom ett nytt beslut tillerkännes fri rättegång utan inskränkning.

Vid fri rättegång på svarandesidan torde gången i tillämpliga delar bliva densamma. Särskilt i brottmål bör det emellertid på grund av omständigheterna oftare än vid fri rättegång på kändesidan kunna inträffa, att fri rättegång helt kan vägras, så länge biträde ej synes påkallat, men medgivas — antingen enbart i form av biträdesförmån eller i vidare utsträckning — när det blir klart att vederbörande ej kan reda sig utan biträde. Det uppskov, som sålunda sker med beviljandet av fri rättegång, innebär tydligen redan det en sorts differentiering, i det att parten får själv svara för alla processutgifter före den tidpunkt under processens gång då fri rättegång medges honom.

Vad särskilt angår mellanformen av fri rättegång — d. v. s. den som innefattar alla delförmåner utom expeditioner — må anmärkas, att om utredningen rörande partens ekonomi i och för sig antyder behov av bistånd i berörd omfattning, det ej synes vara anledning för rätten eller dess ordförande att på förhand i detalj efterhöra, huruvida och i vad mån t. ex. vittnes- eller sakkunnigbevisning tänkes komma i fråga eller — med andra ord — i vilken mån de hithörande delförmånerna komma att tagas i anspråk. För parten själv kan det emellertid vara av intresse att, innan han påbörjar rättegången, ha visshet om att han — i den mån processen föranleder andra och större utgifter än de regelmässigt icke alltför betungande kostnaderna för lösen och stämpel — i dessa övriga delar kan räkna på det allmännas hjälp.

Regler för en differentiering av den fria rättegången i enlighet med de nu uppdragna riktlinjerna ha upptagits i en ny paragraf, betecknad 2 a §. I 2 § har en hänvisning till 2 a § införts. Genom ett tillägg till 12 § första stycket har från rätten till fri verkställighet undantagits part, som åtnjuter fri rättegång endast med avseende å biträde.

I anledning av differentieringen torde i 9 § andra stycket böra direkt ut-sägas, att den sökande tillerkända rätten att hos domstolen begära prövning av rättens ordförandes beslut, varigenom ansökan om fri rättegång avslagits, skall omfatta även det fall, då rättens ordförande beviljat förmånen i mindre utsträckning än part begärt. En motsvarande jämkning påkallas i 16 kap. 10 § andra stycket rättegångsbalken, enligt vilket lagrum särskild talan skall föras bl. a. mot underrätts beslut under rättegången, varigenom domstolen lämnat utan bifall ansökan om fri rättegång. De sakkunniga föreslå ett tillägg till lagrummet av innehåll, att särskild talan skall föras även då rätten beviljat fri rättegång i mindre omfattning än parten begärt.

Möjligheter att differentiera den fria rättegången böra finnas även vad angår överrättsprocessen. I anledning härav ha vissa jämkningar företagits i 10 och 11 §§. Härvidlag må påpekas, att enär biträde icke uttryckligen förordnas vid fri rättegång i överrätt, biträdesförmån icke kan på förhand tillerkännas vederbörande utan kan komma att åtnjutas endast på det sätt, att överrätten vid sitt avgörande av målet finner ersättning böra utgå av allmänna medel till det biträde parten anlitat.

I anslutning till 10 § må slutligen anmärkas, att fri rättegång i hovrätt bör omfatta även blodprovskostnad. Detta stadgades uttryckligen år 1933 (se SFS nr 230) men efter ett år 1934 till 2 § gjort tillägg, avseende fri sakkunnigbevisning (se SFS nr 269), varvid 10 § lämnades oförändrad, täckes ej längre blodprovskostnaden av hänvisningen från 10 § till 2 §. För att vinna en återgång till den 1933 avsedda ordningen har hänvisningen i 10 § första stycket första punkten jämkats.

Ersättning för parts personliga inställelse.

I samband med införandet av bestämmelser om ökat muntligt förfarande i hovrätt gjordes genom en lag av den 29 maj 1936 ett tillägg till 10 § *lagen om fri rättegång* i syfte att underlätta för mindre bemedlade tilltalade att begagna sig av möjligheterna att inför hovrätten personligen framlägga sin sak. Enligt det sålunda tillagda stadgandet äger tilltalad, som i hovrätten åtnjuter fri rättegång och som där personligen inställt sig vid muntligt förhör, erhålla gottgörelse av allmänna medel för inställelsen, där hovrätten finner sådan ersättning böra utgå. Gottgörelsen kan avse dels trakamentsersättning med högst fem kronor för varje dag som erfordras för resan och vistandet vid domstolen, dels ock resekostnad enligt lägsta reseklass i allmänna resereglementet. Ersättning skall dock icke utgå i annat fall än

då den tilltalades hemvist är beläget på minst fem mils avstånd från hovrättens sammanträdesort. Tilltalad som saknar medel till bekostande av sin inställelse må i den ordning som är stadgad i 3 § lagen den 4 juni 1886 angående ersättning av allmänna medel till vittnen i brottmål kunna erhålla förskott å resekostnaden.

I övrigt erbjuder lagen om fri rättegång icke möjlighet att av allmänna medel tillerkänna part ersättning för hans personliga inställelse vid domstol.

I skrivelse den 24 april 1937 (nr 192) har *riksdagen* på förslag av första lagutskottet (utl. nr 33) anhållit, att Kungl. Maj:t måtte låta verkställa utredning om sådan ändring av gällande lag om fri rättegång, att medellös part må, utöver vad för närvarande gäller, av allmänna medel kunna erhålla hjälp till sin inställelse inför domstol, samt för riksdagen framlägga de förslag, vartill utredningen kan föranleda.

Första lagutskottet yttrade i sitt utlåtande bl. a.:

För framtvingande av svarandens inställelse i mål om ansvar äger domstolen tillgripa, förutom de även i tvistemål användbara tvångsmedlen vite och böter, jämväl hämningsinstitutet. När en persons underlåtenhet att inställa sig icke har någon annan grund än ekonomisk oförmåga, måste det emellertid te sig stötande att inställa honom inför domstolen genom kronobetjäningens försorg. Av naturliga skäl draga sig domstolarna också i det längsta för en sådan åtgärd. Med nu gällande ordning kan likväl hämningsinstitutets användande i dylika fall emellanåt icke undvikas. Erinras må här om stadgandet i 15 kap. 1 § rättegångsbalken att i brottmål, där efter lag straffarbete kan följa å brottet, den som är anklagad själv skall svara. Även i andra fall, t. ex. då fråga är om tillämpande av villkorlig straffdom och över huvud om frihetsstraff eller högre bötesstraff ifrågakommer, kan domstolen anse det nödigt att höra den tilltalade personligen. Och denne kan själv ha befogade anspråk på att få muntligen inför rätten framlägga sin sak. Möjlighet för den tilltalade att av allmänna medel erhålla hjälp till sin personliga inställelse föreligger emellertid endast i ett fall, nämligen enligt 10 § tredje stycket i lagen om fri rättegång vid muntligt förhör i hovrätt. Denna bestämmelse, som infördes under fjolåret i samband med tillkomsten av lagstiftning om ökat muntligt förfarande i hovrätt, måste anses synnerligen välmotiverad. Av det anförda framgår emellertid att ett ej mindre starkt behov av dylik ekonomisk hjälp understundom måste anses föreligga när det gäller en fattig persons inställelse inför en från hans hemort avlägset belägen underrätt.

Utskottet uttalade såsom sin mening, att då fråga vore om ringare brottmål en tilltalad icke borde tillerkännas rätt till kostnadsfri inställelse annat än i sällsynta undantagsfall, samt anförde vidare:

Å andra sidan anser utskottet att rätten till fri inställelse icke bör begränsas till att avse allenast tilltalad i brottmål; ett stort behov av en sådan rätt kan nämligen understundom föreligga även då fråga är om målsägande i brottmål eller om part i tvistemål (t. ex. i mål angående fastställande av faderskap till barn utom äktenskap). Den nödiga garantien mot missbruk skulle kunna erhållas genom en bestämmelse att rätt för medellös part till fri inställelse endast medgäves då domstol eller dess ordförande, efter verkställd prövning, funne det föreligga ett verkligt behov av att parten personligen komme tillstådes inför rätten.

När utskottet sålunda förordar en reform av lagen om fri rättegång i enlighet med de av utskottet antydda riktlinjerna, förbiser utskottet icke att därigenom komme att ställas i viss mån ökade anspråk på statsverket i ekonomiskt avseende. Utskottet har även beaktat att riksdagen vid upprepade tillfällen understrukit vikten av att största möjliga sparsamhet iakttages vid handhavande av statens medel för bestridande av kostnader enligt lagen om fri rättegång. Emellertid håller utskottet före att den kostnadsökning, som skulle föranledas av den av utskottet förordade reformen och vilken för övrigt säkerligen i tämligen stor omfattning skulle kompenseras såväl genom en minskning av de stundom mycket dryga utgifterna för vederbörandes hämtning till rätten som ock genom minskade utgifter för rättegångsbiträden, icke lär bli av sådan storleksgrad att den bör hindra genomförandet av ett så angeläget önskemål som det förevarande.

Yttranden över riksdagens ifrågavarande framställning ha avgivits av styrelserna för föreningarna Sveriges häradshövdingar och Sveriges stadsdomare.

Styrelsen för häradshövdingföreningen anförde:

Enligt styrelsens mening är det synnerligen önskvärt, att möjlighet beredes medellös part att av allmänna medel erhålla hjälp till bestridande av kostnaderna för inställelse vid domstol. I många mål är det för utredningen av väsentlig betydelse, att part höres personligen vid domstolen. I andra mål åter föreligger icke behov av parts personliga inställelse, och i dessa bör någon ersättning av allmänna medel för inställelsen ej ifrågakomma. I det stora antalet brottmål, i vilka förseelsen erkännes, och i alla kravmål, i vilka kravet godkännes, kan svaranden ju i regel för en högst obetydlig kostnad eller utan någon som helst kostnad erhålla ombud, som företräder honom vid domstolen.

Beslut, varigenom medellös part medgives rätt till ersättning av allmänna medel för sin inställelse, bör meddelas av domstolen, sedan denna funnit partens personliga inställelse erforderlig och, om hans medellöshet ej är känd för domstolen, bevis därom förebragts. Före målets första handläggning vid rätten kan det uppenbarligen icke tillförlitligen bedömas, huruvida behov föreligger att i målet höra part personligen.

Vad beträffar storleken av här ifrågavarande ersättning, synes densamma lämpligen böra bestämmas till traktamente med högst fem kronor för varje dag, som erfordras för resan och vistandet vid domstolen, samt, om parten bor på minst en mils avstånd från det ställe, där domstolen sammanträder, gottgörelse för resan enligt lägsta klassen i allmänna resereglementet.

Styrelsen för stadsdomarföreningen har i korthet förordat bifall till riksdagens framställning.

I anslutning härtill må anmärkas, att *processlagberedningen* i motiven till sitt den 29 november 1938 avgivna förslag till rättegångsbalk (SOU 1938: 44 s. 362) erinrat om riksdagens ifrågavarande framställning och därvid förordat, att lagen om fri rättegång måtte undergå sådan ändring, att medellös part utöver vad för närvarande gäller kunde av allmänna medel erhålla hjälp för inställelse vid rätten.

De sakkunniga.

Det innebär otvivelaktigt en brist att lagen om fri rättegång endast vad angår tilltalads inställelse vid muntligt förhör i hovrätt erbjuder möjlighet att av allmänna medel gottgöra part kostnaderna för hans personliga in-

ställelse inför domstolen. Såsom första lagutskottet vid 1937 års riksdag framhållit, måste det anses stötande att en svarande, som enbart på grund av ekonomisk oförmåga underlåtit att komma tillstådes inför domstolen, genom kronobetjäningens försorg hämtas till rätten. Mycket olyckligt ter det sig även om t. ex. part i barnuppfostringsmål av brist på medel hindras att inställa sig vid rätten med påföljd att domstolen — så framt den ej även här tillgriper hämtning — sättes ur stånd att genom partens personliga hörande vinna klarhet i frågan åt vilken part ifrågasatt edgång tryggast kan anförtros. Också i den stora massan av tvistemål — där hämtningsmöjlighet ej föreligger — kan självfallet en obemedlad parts oförmåga att personligen inställa sig föranleda att utredningen till skada för honom själv och målets rättvisa avgörande blir ofullständig. Även om det i flertalet fall låter sig göra att utan partens personliga inställelse sprida ljus över oklara punkter i utredningen, är partens närvaro ofta ägnad att onödiggöra uppskov och innebär därigenom en tidsvinst. Vidgade möjligheter för part att personligen inställa sig kunna därför sägas främja strävandet till koncentration i rättegången. Önskemålet att bereda ej blott tilltalad i brottmål utan över huvud part i både civila och kriminella mål tillfälle att själv komma tillstådes gör sig uppenbarligen i lika mån gällande med avseende på muntliga förhör i hovrätt som vad angår underrättsprocessen.

Det sagda må icke föranleda till slutsatsen att något mera allmänt behov att lämna part med fri rättegång gottgörelse för hans personliga inställelse skulle ha yppat sig. Den av utskottet berörda situationen, då rätten finner sig nödsakad att medelst hämtning inställa en medellös svarande, torde mera sällan förekomma. Att part i barnuppfostringsmål till följd av ekonomisk oförmåga icke kan komma tillstådes vid målets behandling är väl mindre ovanligt. I dylika fall torde emellertid de kommunala myndigheterna ej sällan bekosta kärandes inställelse. Över huvud kan det icke antagas, att det ofta inträffat att part med fri rättegång, vars personliga närvaro verkligen varit påkallad, ej på ett eller annat sätt — emellanåt givetvis med vissa uppföringar — blivit i tillfälle att själv komma för rätta. Om också vidgade möjligheter att gottgöra part kostnaderna för hans inställelse böra beredas, är det därför — ej minst med hänsyn till de statsfinansiella konsekvenserna — anledning att vid utformningen av de nya reglerna framgå med varsamhet.

Enligt 15 kap. 1 § rättegångsbalken åligger det anklagad i brottmål att själv svara, om efter lag straffarbete kan följa å brottet. I brottmål av denna art kan givetvis bistånd från det allmänna för inställesekostnadernas bestridande jämförelsevis ofta bliva erforderligt. Vad beträffar svarande i brottmål i övrigt, målsägande i dylika mål ävensom kärande och svarande i tvistemål påkallas knappast någon allmän regel att part med fri rättegång, varje gång han personligen inställer sig, skall kunna få ersättning av allmänna medel. Den nödiga garantin mot alltför omfattande ersättningsmöjligheter bör till en början — såsom första lagutskottet vid 1937 års riksdag framhållit — åvägbringas genom att ersättning medgives blott i de

fall, då domstolen eller dess ordförande vid verkställd prövning funnit det föreligga ett verkligt behov att parten kommer personligen för rätta.

Vad särskilt angår rättens ordförandes befattning med denna prövning må anmärkas att denne icke — såsom fallet är med domstolen själv — äger behörighet att *ålägga* part att inställa sig personligen. I praktiken torde det emellertid ej sällan inträffa att rättens ordförande, om han vid sin förhandsgenomgång av handlingarna i ett mål finner parts personliga närvaro vid nästa rättegångstillfälle erforderlig, under hand låter anmoda parten att själv komma tillstädes. Till denna högst ändamålsenliga ordning vinnes anknytning, om man föreskriver att möjlighet till gottgörelse skall föreligga ej blott när *rätten* ålagt part med fri rättegång att personligen inställa sig utan också när *rättens ordförande* på förhand förklarat partens personliga närvaro påkallad. Det synes icke erforderligt att i detta sammanhang bestämma särskild form för rättens ordförandes förklaring att parten bör komma personligen. Emellertid torde det vara att anbefalla att anteckning om förklaringen sker i frirättegångsboken.

Hinder föreligger naturligen icke för parten att i fall, då domstolen eller dess ordförande ej av eget initiativ påkallar personlig inställelse, hemställa om föreskrift av dylik innebörd.

Part med fri rättegång, vilken enligt stadgande i lag eller i anledning av föreskrift av domstolen eller dess ordförande kommer personligen tillstädes, bör icke under alla förhållanden få sina inställesekostnader ersatta av allmänna medel. Förbises får nämligen ej att sådan part kan vara i stånd att själv bekosta sin inställelse. Ersättning bör därför icke medgivas utan noggrann prövning av det enskilda fallet.

Beträffande rätten till gottgörelse för personlig inställelse torde en begränsning i så måtto böra ske att från gottgörelse som regel uteslutas de fall då parten vistas på ringa avstånd från rättens sammanträdesort. I fråga om hovrättsförhör är gränsen dragen vid fem mil. Föreningen Sveriges härads-hövdingar har i sitt yttrande föreslagit en gräns av en mil. Innan närmare erfarenhet vunnits av de nya bestämmelsernas tillämpning och med hänsyn till sparsamhetskravet synes det vara lämpligt att i vanliga fall medgiva ersättning blott om partens vistelseort är belägen minst fem mil från det ställe, där rätten sammanträder. Då särskilda omständigheter — såsom t. ex. partens invaliditet eller sjukdom eller mycket besvärliga samfärdselförhållanden — därtill föranleda, bör dock gottgörelse kunna medgivas även vid mindre avstånd än fem mil. I fråga om traktamentsersättningen må framhållas, att de utlägg, som denna avser att täcka, merendels torde vara så jämförelsevis ringa att dylik ersättning blir erforderlig mindre ofta än gottgörelse för resekostnad. Längre väntetid vid domstolen torde, sedan i kungörelse den 2 juni 1933 angående uppsproslistor vid underdomstolarna föreskrifter givits om målens indelning i grupper i uppsproslistan med angivande av visst klockslag som tidigaste tidpunkt för varje grupps uppropande, förekomma i ringare utsträckning än förut. Blott när synnerliga skäl därtill föranleda, bör traktamentsersättning medgivas. Traktamentsersättning kan

t. ex. vara påkallad när parten nödgas länge uppehålla sig vid domstolen och ådrager sig utgifter för logi m. m. Vad angår traktamentsersättningens belopp torde den beträffande muntligt förhör i hovrätt gällande maximeringen till fem kronor vara alltför snäv vid beaktande av levnadskostnadernas stegring. Denna stegring har, vad angår vittnen i brottmål, under innevarande år föranlett sådan ändring i ersättningsreglerna att, medan den övre gränsen för vanliga fall, fem kronor, i lagen den 4 juni 1886 angående ersättning av allmänna medel till vittnen i brottmål kvarstår orubbad, möjlighet öppnats att i särskilda fall bestämma ersättningen till högst tolv (förut högst åtta) kronor. För ersättning åt part med fri rättegång synes en övre gräns av åtta kronor böra ifrågasättas. Då den beträffande vittnesersättning stadgade differentieringen med två högsta belopp, fem respektive tolv kronor, här icke har någon motsvarighet, må emellertid framhållas att det ofta torde saknas skäl att vid utmätande av ersättning åt part med fri rättegång gå utöver den ordinära maximiersättningen för vittnen, d. v. s. fem kronor.

Beträffande de parter, varom här är fråga, kan det givetvis ej sällan inträffa att de äro ur stånd, icke blott att så att säga på längre sikt svara för de med en inställelse förenade utgifterna, utan också att ens tillfälligt bestrida den kostnad, som resan till rättens sammanträde drager. För denna situation öppnar för närvarande, vad angår inställelse vid hovrättsförhör, 10 § lagen om fri rättegång möjlighet till förskott i den ordning som i 3 § i den ovan nämnda lagen den 4 juni 1886 är för där avsett fall stadgad. Enligt detta lagrum äger den, som av allmän åklagare inkallats till domstol för att höras som vittne och som har sitt hemvist på minst fem kilometers avstånd från det ställe där rätten sammanträder, göra anmälan till viss myndighet, att han saknar medel till bekostande av sin inställelse. Sådan anmälan skall på landet ske hos landsfiskalen och i stad hos magistraten (i Stockholm överståthållarämbetet). Den som mottagit anmälan skall sedan ombesörja, dels att den inkallade medelst förskott av allmänna medel å resekostnaden eller på annat lämpligt sätt beredes tillfälle att inställa sig vid domstolen, dels ock att domstolen erhåller kännedom därom.

Den sålunda stadgade ordningen ter sig ändamålsenlig vad angår vittnen i brottmål, eftersom de enligt fast rättstillämpning städse erhålla gottgörelse för inställelsen och man alltså med säkerhet kan påräkna, att för dem i sinom tid av domstolen kommer att bestämmas en ersättning som täcker den förskjutna resekostnaden. Annorlunda blir förhållandet med de parter, för vilka nu en vidgad ersättningsrätt föreslås. Såsom av det föregående framgår är det ingalunda meningen att alla avlägset boende parter med fri rättegång, vilkas personliga inställelse påkallats, skola tillerkännas gottgörelse för inställelsen. På grund härav skulle det, därest rätt till förskott i den i 1886 års lag stadgade ordningen här stode öppen, ej sällan kunna inträffa att parten först erhöle förskott hos t. ex. landsfiskalen men sedermera av rätten förvägrades gottgörelse för inställelsen. Visserligen skulle rätten i denna situation kunna ålägga vederbörande att återbetala det uppburna beloppet, men troligen skulle verkställandet av ett sådant betalningsåläggande i detta fall liksom

eljest i fråga om frirättegångsklientelet visa sig förenat med stora vanskligheter.

Om alltså möjlighet till förskott å resekostnad enligt 3 § i 1886 års lag icke anses böra ifrågakomma, är det å andra sidan obestridligt att det i en hel del fall är av behovet påkallat att på förhand kunna tillhandahålla en medellös part medel för själva resan till rättens sammanträde. Detta behov synes lämpligast kunna tillgodoses på det sätt att rätten eller, när den ej sitter, dess ordförande erhåller befogenhet att på vederbörandes begäran i förväg besluta om understöd åt parten för de med resan förenade kostnaderna, regelmässigt alltså själva biljettkostnaden. Det skall icke förnekas att denna förhandsprövning — som i allmänhet kommer att försiggå utan tillfälle att närmare utfråga parten själv och på grundval väsentligen allenast av dennes »uppgift för erhållande av fri rättegång» — ej kan bliva lika tillfredsställande som en prövning i efterhand av rätten, vilken då har parten i fråga framför sig. I det hela synes dock den här föreslagna ordningen förenad med mindre olägenheter än en provisorisk förskottstilldelning, beslutad av en utomstående myndighet, vars avgörande måste överprövas av rätten och därvid kan komma att underkännas. Erinras må, att förhandsprövningen självfallet skall avse blott det hjälpbehov, som på förhand måste tillgodoses, d. v. s. kostnaden för resan till rätten. Vill parten dessutom erhålla det allmännas hjälp för återresan samt för logi och uppehälle å rättens sammanträdesort får han i samband med själva inställelsen göra särskild framställning därom.

Reglerna om ersättning för personlig inställelse vid underrätt ha upptagits i en ny paragraf, betecknad 4 a §. Till denna har hänvisning gjorts i 2 §.

Vad angår inställelse vid muntligt förhör i hovrätt innefatta redan gällande bestämmelser — i 10 § tredje stycket — i så måtto vidsträcktare möjlighet till ersättning än nu föreslagits för rättegången i underrätt, som tilltalad i hovrätt kan erhålla sådan ersättning även om han icke enligt lag varit skyldig att komma tillstådes personligen eller hovrätten ålagt honom detta. Då den tilltalades personliga närvaro så gott som undantagslöst torde vara önskvärd i alla de fall, när hovrätten utsätter muntligt förhör i brottmål, är någon ändring i denna del ej påkallad. Vad beträffar annan part med fri rättegång synes det emellertid lämpligt att för hovrättsprocessens del, i analogi med vad som föreslagits för rättegång i underrätt, inskränka möjligheten till gottgörelse till de fall, då partens personliga närvaro vid förhör på förhand befunnits påkallad. Med hänsyn till hovrätternas täta sammanträden föreligger intet praktiskt behov att tillerkänna divisionsordförande sådan beslutanderätt, som enligt det föregående tillagts ordförande i underrätt. Ersättning bör sålunda kunna utgå blott om hovrätten själv ålagt parten personlig inställelse.

Beträffande maximeringen av traktamentsersättningen ha de för hovrättsförhör gällande bestämmelserna jämkats i överensstämmelse med vad som föreslås skola gälla för underrätt. Även i fråga om möjligheten för part att erhålla förhandsbidrag till resekostnads bestridande har det ansetts riktigt

att i tillämpliga delar anknyta till den för underrättsprocessen föreslagna ordningen.

De föreslagna reglerna om ersättning för inställelse i hovrätt ha — efter vissa av differentieringen föranledda jämkningar i 10 § — kommit att ingå såsom andra stycke i paragrafen.

De sakkunniga komma att i ett senare avsnitt närmare behandla frågan vilken kostnadsökning som de föreslagna nya reglerna beträffande parts ersättningsrätt kunna föranleda.

Vittneskostnaderna.

Enligt 2 § i 1919 års lag ingår i den fria rättegången även den förmånen, att av allmänna medel skall gäldas kostnad för inkallelse av och ersättning till sådana av parten åberopade vittnen, *vilkas hörande rätten prövar för målets utredning erforderligt*.

Stadganden av i huvudsak samma innehåll återfinnas redan i 1916 års utkast (2 § 4.) och i 1917 års sakkunnigförslag (2 § 1 mom.). Båda dessa förslag skilja sig emellertid såtillvida från den slutligt antagna lagen, som enligt desamma rätten (enligt 1917 års förslag rätten eller domaren) hade att ombesörja inkallelse av vittnena. Enligt 1919 års lag (6 §) äger visserligen part med fri rättegång befogenhet att påkalla, att vittnena inkallas genom rättens (eller dess ordförandes) försorg, men det förutsättes icke såsom obligatoriskt, att vittnena inkallas i denna ordning. I praxis torde det mera sällan inträffa, att part med fri rättegång tager *rättens* medverkan i anspråk för vittnens inkallande.

Av 1916 års utkast framgår otvetydigt, att frågan om vittnesmålen be- hövlighet skulle övervägas redan i samband med vederbörandes inkallande. Lagtexten till 1917 års förslag är icke lika klar i detta hänseende, men förslaget mot (bet. s. 52) giva vid handen, att man även här tänkt sig en förhandsprövning av vittnesutsagornas erforderlighet. Där uttalas nämligen, att det lätt skulle kunna »leda till ett inkallande av vittnen i oträngt mål och därmed till onödigt dryga utgifter för statsverket, om avgörandet härvidlag helt lades i partens eller rättegångsbiträdets hand» och betecknas rättens övervägande av denna angelägenhet som »en förprövning».

I 1918 års till lagrådet remitterade förslag hade förevarande bestämmelse samma lydelse som i gällande lag med den skillnaden att i förslaget talades om vittnen »vilkas hörande *prövas* för målets utredning erforderligt» (nu: *rätten prövar* för målets utredning erforderligt).

Inom lagrådet fästes uppmärksamheten vid en oklarhet, varav bestämmelsen skulle lida i avseende å frågan, när och av vem erforderligheten för målets utredning av ett vittnes hörande skulle prövas. I anledning härav uttalade departementschefen att han — för att å ena sidan fullt tillgodose den mindre bemedlade partens intresse av att få av honom åberopade vittnen hör-

da, men å andra sidan icke ådraga statsverket ersättningsskyldighet i de fall, då ett vittnes hörande vore alldeles opåkallat — ansett det vara den lämpligaste utvägen att låta vittnesersättning av allmänna medel utgå, såvida icke rätten i samband med vittnes hörande funne dess påkallande ha ägt rum utan skäl. I *propositionerna* till 1918 och 1919 års riksdagar (nr 331 resp. 118) bestämdes delförmånen i fråga i enlighet med departementschefens mening att avse »ersättning till av parten åberopade vittnen, såvida deras hörande i målet ej utan skäl påkallats».

Första lagutskottet vid 1919 års riksdag (utl. nr 27) hade ingen erinran mot ifrågavarande bestämmelse, men fyra reservanter hemställde, i överensstämmelse med sin uppfattning om det allmänna behovet av förprövning, att riksdagen måtte antaga bestämmelsen i den lydelse den haft i det till lagrådet remitterade förslaget. Andra kammaren biföll i denna del propositionen men första kammaren reservationen.

Sin nu gällande lydelse erhöll bestämmelsen i utskottets sammanjämningsförslag (mem. nr 31).

Vid *lagrådets* granskning av den av riksdagen antagna lagen framförde samtliga ledamöter erinringar mot den sålunda tillkomna lydelsen. *En ledamot* uttalade att avsikten syntes ha varit att avgörandet, om ett vittne skulle få inkallas och höras på allmän bekostnad, skulle äga rum vid en före vittnets inkallande företagen prövning av dess behövlighet för utredningen i målet. Mot en sådan anordning uppreste sig emellertid enligt denne ledamots mening allvarliga betänkligheter. En förprövning måste komma att lämna ett synnerligen osäkert resultat och domstolen kunde bli försatt i den mindre gynnsamma belägenheten att efter ett vittnes hörande få konstatera, att vittnesmålet, som vid förprövning ansetts betydelsefullt, i själva verket varit utan värde, eller att få grunda sin dom på utsaga av ett vittne, som vid förprövningen förklarats sakna betydelse. Man kunde vänta, att domstolarna av en naturlig motvilja mot att på något sätt för en fattig part försvåra målets utredning vid förprövningen snarare skulle bli för släpphänta än tvärtom. Den av riksdagen föreslagna ändringen i paragrafen, som syntes förestavad av önskan att något inskränka antalet av de fall, i vilka ersättning av allmänna medel skulle komma att utgå, komme därför efter all sannolikhet att i praktiken få en alldeles motsatt verkan och betunga statskassan med ersättning till vittnen, vilka, om ersättningsfrågan prövats först efter vittnesmålets avläggande, aldrig skulle tillerkänts ersättning av allmänna medel. Vidare kunde anmärkas, att om en fattig part icke kunde få ersättning av det allmänna för ett vittnes inkallande utan att rätten medgivit sådant genom föregående beslut, förfarandet särskilt vid lantdomstolarna skulle bli i hög grad tidsödande och omständligt. Parten måste då vid ett rättegångstillfälle utverka sig fri inkallelse för att först vid ett kommande rättegångstillfälle få vittnet avhört. Någon behörighet för ordföranden att i detta fall träda i rättens ställe syntes förslaget ej medgiva. *En annan ledamot* ansåg det framgå att avgörandet, huruvida kostnad för inkallelse av och ersättning till vittnen skulle gäldas av allmänna medel — åtminstone i

händelse parten ville begagna sig av medgivandet att få ett vittnes inkallande verkställt genom rätten eller dess ordförande — skulle av rätten träffas innan vittnet där blivit hört. Lagrådets båda *övriga ledamöter* funno, att ordalagen närmast föranledde till den tolkning att rätten, då vittnen av parten åberopades, skulle pröva, huruvida deras hörande finge anses erforderligt för målets utredning, d. v. s. att en viss förprövning skulle äga rum. Stadgandet kunde emellertid enligt dessa ledamöters mening även tolkas så att rättens prövning av vittnesförhörets behövlighet skulle företagas först i samband med vittnenas hörande. — Ingen av lagrådets ledamöter fann sig på grund av den berörda oklarheten böra avstyrka förslaget upphöjande till lag.

I de *yttranden*, som före denna utrednings början infordrades från rådhusrätter och domhavande, har från några håll kontrollen över, att onödiga vittneskostnader undvikas, betecknats som mindre tillfredsställande. Sålunda har framhållits, att den förhandsprövning, som i lagen förutsattes, icke äger rum. Olika meningar ha yppats om det rätta förfaringssättet då — utan att verklig förhandsprövning skett — ett av parten inkallat vittne hörts och vittnesmålet befunnits utan intresse för målet. Å ena sidan har det ansetts, att rätten i sådant fall borde vägra vittnesersättning — något som dock betecknats som hårt gentemot den inkallade — och å andra sidan har det uttalats, att rätten, om vittnet i laga ordning instämts, icke kunde förvägra honom ersättning av allmänna medel. En domhavande har uttalat, att möjligen något skulle vara att vinna, om förhandsprövningen överflyttades å domstolens ordförande, som kunde utöva sin befogenhet i samband med vittnesstämnings meddelande.

De sakkunniga.

Genom den utformning, som i 1919 års lag givits stadgandet om kostnadsfri vittnesbevisning, ha statsmakterna avsett att hindra, att part med fri rättegång onödigtvis ådrager statsverket kostnader för vittnens instämmande och inställelse. Praxis i fråga om åberopande och hörande av vittnen har emellertid utvecklats på sådant sätt, att de avsedda garantierna icke blivit verksamma. Såvitt de sakkunniga ha sig bekant förekommer det endast sällan, att part med fri rättegång på förhand begär rättens tillstånd att höra någon som vittne. Då parten — såsom vanligtvis sker — hos domhavanden eller ledamot av rådhusrätt utverkar sig stämning å ett vittne, torde regelmässigt ingen prövning av det tilltänkta vittnesmålets behövlighet äga rum, och vederbörande stämningssivare torde över huvud icke äga befogenhet att verkställa en sådan förprövning. Oftare lär det förekomma att domstolen, då parten begär att en vid rätten närvarande person skall höras som vittne vid pågående sammanträde, genom frågor till parten eller den som vittne åberopade söker få utrönt, huruvida denne har kännedom om något för målet betydelsefullt. Det torde icke vara vanligt, att en av part med fri rättegång åberopad, sedermera av rätten hörd person vägras ersättning av all-

männa medel för sin inställelse, emedan hans utsaga anses sakna intresse för målet. Att även i dylikt fall medgiva ersättning kan icke anses stå i strid med lagens bestämmelser.

De sakkunniga anse sig icke i förevarande hänseende böra påyrka en tillämpning av den ordning, som vid tillkomsten av den nu gällande lagbestämmelsen torde ha varit avsedd. Såsom redan vid lagrådsgranskningen påpekades, skulle ett inhämtande på förhand av rättens tillstånd till vittnens inkallande ofta bliva tidsödande och omständligt. Ett dylikt förfaringsätt skulle, allmänt tillämpat, komma i strid mot önskemålet om koncentration i rättegången och ej sällan föränleda ökade kostnader för statsverket. Mycket synes icke stå att vinna genom att — såsom en domhavande ifrågasatt — giva rättens ordförande befogenhet att pröva det avsedda vittnesmålets behövlighet. Vid en sådan prövning skulle rättens ordförande av lätt insedda skäl ofta sakna tillräckligt material för att bedöma, huruvida vederbörandes hörande är påkallat. Någon effektiv garanti mot att vittnen onödigtvis inkallades skulle en sådan anordning följaktligen knappast erbjuda.

En fullt oangriplig lösning av förevarande spørsmål torde icke stå att finna. Här liksom eljest vid den fria rättegångens tillämpning är man nödsakad lita till parternas och i synnerhet de förordnade biträdenas omdöme. Emellertid synes det de sakkunniga mindre tillfredsställande att låta bero vid en ordning, som redan vid lagens tillkomst mötte allvarlig kritik och sedermera till stor del icke tillämpats.

Vid överbägande av möjliga lösningar tala enligt de sakkunnigas mening goda skäl för en återgång till den ordning, som efter anmärkning av 1918 års lagråd föreslogs i propositionerna till 1918 och 1919 års riksdagar, och som vid 1919 års riksdag godtogs av majoriteten i första lagutskottet samt av andra kammaren. Såsom ovan nämnts innebar denna ordning, att förmännen i fråga skulle avse ersättning till av parten åberopade vittnen, *såvida deras hörande i målet ej utan skäl påkallats*. Den omständigheten, att ett vittne visar sig icke ha något av betydelse att meddela i målet, är i och för sig icke avgörande för stadgandets tillämplighet. Förutsättningen för att ersättning av allmänna medel skall kunna vägras är ju, att begäran om vittnets hörande gjorts utan skäl. I den mån ett inkallat vittne vägras gottgörelse av statsverket, kan vittnet givetvis tillerkännas ersättning av den part, som instämt eller eljest inkallat vittnet. Att kostnaden för vittnets inkallelse — alltså väsentligen kostnaden för vittnesstämningens delgivning — utan någon förhandskontroll kommer att gäldas av allmänna medel, framstår i jämförelse med fördelarna av den ifrågasatta ordningen såsom en mindre olägenhet. Bortsett från sparsamhetssynpunkten må till sist framhållas att denna ordning — såsom ock av departementschefen vid 1918 och 1919 års riksdagar framhölls — fullt tillgodoser den mindre bemedlade partens intresse att få av honom åberopade vittnen hörda.

Biträdesförmånen.

Förmånen i allmänhet.

Biträdeshjälpen utgör ur flera synpunkter den betydelsefullaste av de i fri rättegång ingående delförmånerna. Av *den statistiska utredningen* framgår, att inemot 90 % av kärandena med fri rättegång i civila mål och ärenden under utredningsperioden hade förordnat biträde. Av parterna i kriminella mål hade under perioden mer än 80 % sådant biträde. Ej mindre än 73 % av kostnaderna för fri rättegång under den tid, som utredningen gällde, avsåg arvode och reseersättning åt rättegångsbiträde.

Vid *lagrevisionen år 1929* — då kostnaderna för biträdesförmånen redan synas ha uppgått till mer än hälften av statsverkets sammanlagda utgifter för fri rättegång — var frågan om den rätta ordningen för biträdeshjälpen föremål för ingående uppmärksamhet. Lagens regler i detta hänseende ändrades då på flera punkter.

Den viktigaste ändringen hade avseende på omfattningen av biträdesförordnandet — i det att den nu gällande differentieringen mellan förordnande för talans anhängiggörande och förordnande för talans utförande då lagfästes. Denna differentiering fick i lagtexten uttryck på det sätt att det föreskrevs, att rätten, där ej omständigheterna annat påkallade, borde låta anstå med förordnande av biträde för talans utförande, till dess parten varit personligen tillstades i målet och rätten därvid funnit behov av biträde föreligga. I anledning av detta stadgande har förordnande av biträde åt kärande, när sådant begärts före partens personliga inställelse, i ett stort antal fall kommit att begränsas till endast anhängiggörandet.

För att förmå domstolarna att i allmänhet iakttaga större återhållsamhet vad angår biträdesförordnanden infördes vidare år 1929 såsom allmän förutsättning för medgivande av denna förmån, att rätten funnit part icke kunna själv eller genom någon, som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd, behörigen tillvarataga sina intressen. Härmed avsågs enligt propositionen att understryka, att i den mån exempelvis åklagare i fråga om utförande av målsägandetalan i brottmål, i vilka han å tjänstens vägnar för ansvarstalan, samt vidare barnavårdsman i mål rörande barnuppfostringsbidrag m. m. kunde anses lämna parten erforderligt bistånd, särskilt rättegångsbiträde icke borde förordnas.

En tredje år 1929 verkställd ändring avsåg den i 5 § parten givna rätten att, om ej särskilda skäl däremot äro, till rättegångsbiträde erhålla den jurist, han själv föreslagit. Med stöd av detta stadgande i dess äldre lydelse hade part med fri rättegång ej sällan kommit att begära biträdesförordnande för avlägset boende jurister, vilkas arbete blev för statsverket oproportionerligt kostsamt. I syfte att leda domstolarna över till en rimligare praxis begränsades nu partens valrätt till det fall, att den föreslagne yrkesmässigt idkar advokatverksamhet vid domstolen i fråga och ej är avlägset boende.

Slutligen genomfördes också vissa förändringar i reglerna för biträdesersättningens bestämmande. Bl. a. tillkom en föreskrift att vid bestämmande av ersättning för utgifter hänsyn skulle tagas till biträdets inställelse vid rätten samma dag i annat mål. Dessutom erhöll rätten uttrycklig befogenhet att vid oaktsam processföring från biträdets sida nedsätta ersättningen eller helt vägra gottgörelse.

Vad angår biträdesersättningen må erinras, att 1939 års riksdag i skrivelse (nr 67) hemställt om utredning rörande ändrade bestämmelser med syfte att bereda i överrätt anlitat biträde vidgade ersättningsmöjligheter enligt lagen om fri rättegång.

Riksdagens revisorer gjorde i sin berättelse till 1940 års riksdag vissa uttalanden om biträdesförmånen, vilka tidigare refererats (s. 25).

I de yttranden, som före denna utrednings början infordrades från rådhusrätter och domhavande, ha olika frågor beträffande biträdesförmånen behandlats.

Från några håll ha allmänt hållna uttalanden gjorts om vikten att iakttaga återhållsamhet i fråga om biträdesförordnanden och därigenom nedbringa statsverkets kostnader för den fria rättegången. Uttalanden mot ytterligare inskränkningar förekomma emellertid också. Åtskilliga rådhusrätter och domhavande ha uppehållit sig vid de besparingsmöjligheter, som en inskränkning av rätten till biträde i faderskapsmål skulle öppna. Vad angår valet av biträde ha flera remissmyndigheter förordnat, att som regel jurist vid rätts-hjälpsanstalt tages i anspråk för dessa uppdrag. I några yttranden har ifrågasatts, huruvida man ej, där förhållandena icke medgiva inrättande av rätts-hjälpsanstalt, i likhet med vad som redan är fallet i några skånska städer borde träffa avtal med någon enskild advokat om att denne mot visst arvode skulle meddela kostnadsfri rättshjälp. I samband härmed har förslag framförts, att biträdesuppdragen å viss ort företrädesvis borde anförtros viss praktiserande jurist, som skulle erhålla gottgörelse enligt reducerad taxa. I några yttranden har vidare gjorts gällande, att åklagarna i åtskilliga fall skulle kunna förordnas till biträden. Det har framhållits, att dessa ju ändå äro tillstädes vid rättens sammanträden och i regel få anses fullt kompetenta för uppgifterna i fråga.

Ett stort antal remissmyndigheter ha till granskning upptagit lagstadganden och praxis med avseende å biträdesersättningen. Detta ämne behandlas av de sakkunniga i ett följande avsnitt (s. 102). Till särskild behandling skall jämväl upptagas den av 1939 års riksdag väckta frågan om vidgade ersättningsmöjligheter för biträde i överrätt (s. 107).

De sakkunniga.

Med hänsyn till att biträdesförmånen utgör en så dryg del av samtliga kostnader för fri rättegång framstår det självfallet som synnerligen angeläget, att biträde förordnas endast i den mån sådan hjälp är oundgängligen påkallad. Den av riksdagens revisorer upptagna frågan om biträdesbehovet

i faderskapsmål kommer att av de sakkunniga utförligt behandlas i ett följande avsnitt (s. 98). I sin framställning rörande fri rättegång i vissa skadeståndsmål (s. 71) ha de sakkunniga redogjort för möjligheterna att inskränka anlitage av biträden enligt lagen om fri rättegång i dylika mål. Vad angår frågan om biträdeshjälpen i allmänhet vilja de sakkunniga icke bestrida att ytterligare besparingsmöjligheter till äventyrs kunna föreligga. Enligt deras bestämda mening är det emellertid skäl att varna för alltför stor stränghet vid bedömandet av parternas behov av sakkunnig hjälp. Såsom flera av remissmyndigheterna framhållit, ha enskilda parter i allmänhet och personer ur de befolkningslager, varom här är fråga, i synnerhet regelmässigt stora svårigheter att utan bistånd föra sin talan i andra mål än de allra enklaste. Vill man undvika att de i rättegången skola bliva ogynnsamt ställda i förhållande till välsituerade, av advokat biträdda motparter måste det ofta bliva svårt att vägra biträdesförordnande. Det kan visserligen invändas, att domstolen genom en kraftfull processledning i någon mån kan hjälpa en oerfaren part till rätta, men uppenbarligen kan domstolen ej, utan att äventyra sitt anseende för opartiskhet, gå långt på denna väg.

I framställningen om rättshjälpsanstalterna och den fria rättegången (s. 57) ha de sakkunniga redogjort för sin uppfattning beträffande anlitage av anstaltsjurister för biträdesuppdrag i fri rättegång. Enligt de sakkunnigas mening är det önskvärt, att befattningshavarna vid anstalterna i vid utsträckning utnyttjas för sådana uppgifter. Betänkligheter möter däremot uppslaget att anförtro alla eller flertalet biträdesuppdrag på viss ort till en och samma jurist, som för sitt arbete skulle åtnöjas med ersättning enligt lägre taxa. Ett genomförande av denna tanke förutsätter tydligen, att partens i 5 § tredje stycket av lagen stadgade valrätt beträffande biträdets person upphäves. Såsom i det följande skall utvecklas, ha de sakkunniga ej velat avskaffa men väl i viss mån begränsa denna valrätt. Vad angår förslaget att för biträdesuppdrag i fri rättegång anlita åklagarna kan det icke förnekas, att en sådan ordning, tillämpad i viss omfattning, skulle kunna innebära vissa praktiska fördelar. Med hänsyn bl. a. till att statsmakterna vid den nyligen genomförda reformen av landsfiskalsinstitutionen strävat att frigöra landsfiskalerna från den sakförarverksamhet, dessa befattningshavare tidigare i stor utsträckning bedrivit, kan det icke anses lämpligt att nu betro landsfiskalerna med ifrågavarande uppdrag.

Såsom förut nämnts blev vid 1929 års revision parts valrätt i fråga om biträdets person inskränkt till det fall, att till biträde föreslagits någon, som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende. I framställningen om rättshjälpsanstalterna och den fria rättegången (s. 59) ha de sakkunniga på där anförda skäl föreslagit, att i andra punkten av 5 § tredje stycket av lagen skulle utsägas, att då för biträdesuppdraget erfordras juridisk kompetens, därtill företrädesvis bör anlitas befattningshavare vid offentlig rättshjälpsanstalt eller person, som vid rätten yrkesmässigt utövar advokatverksamhet och ej är avlägset boende. De sakkunniga ha i detta sammanhang uttalat sig för ett ökat anlitage av anstalternas jurister för biträ-

desupplett och i anslutning härtill förordnat, att den part nu tillförsäkrade valrätten beträffande biträdets person skall begränsas. För att möjliggöra ett något friare bedömande har i den framlagda lagtexten det nuvarande stadgandet om parts förslagsrätt ersatts av en bestämmelse, att vid förordnande av biträde skäligen avseende skall fästas vid partens önskemål. Såsom de sakkunniga förut framhållit kan en så utformad förslagsrätt icke utgöra hinder för domstolarna att till biträden i fri rättegång utse befattningshavare å rättshjälpsanstalt i all den utsträckning som finnes lämplig.

Biträdesfrågan i faderskapsmål.

Enligt 13 § lagen den 14 juni 1917 om barn utom äktenskap skall för utomäktenskapligt barn förordnas en *barnavårdsman*, som har att bistå modern med råd och upplysningar samt tillse, att barnets rätt och bästa behörigen tillvaratagas. Särskilt åligger det barnavårdsmannen att sörja för att åtgärder ofördröjligen vidtagas för att fastställa barnets börd samt tillförsäkra det underhåll, biträda med att indriva och tillhandahålla underhållsbidrag samt, när skäl därtill äro, göra anmälan om förordnande av förmyndare för barnet. Barnavårdsmannen äger själv eller genom ombud föra talan för barnet rörande faderskap, underhåll och förmynderskap ävensom barnets förklarande för trolovningsbarn samt är berättigad att anlita polismyndighet för att efterforska eller höra underhållsskyldig ävensom för verkställande av delgivning.

Barnavårdsman kan enligt 23—27 §§ lagen den 11 juni 1920 om barn i äktenskap i dess lydelse enligt lag den 19 maj 1939 utses även för barn i äktenskap. Sådan barnavårdsman åligger bl. a. att själv eller genom ombud föra talan för barnet rörande underhåll; han är berättigad att anlita polismyndighet för efterforskande eller hörande av underhållsskyldig samt för delgivning.

Jämlikt 17 § lagen om barn utom äktenskap kan kommun besluta att genom barnavårdsnämnden skall anställas erforderligt antal personer att tjänstgöra såsom barnavårdsmän samt anvisa medel för ersättning åt barnavårdsmän.

Såsom framgår av de nu återgivna bestämmelserna äger barnavårdsman själv föra talan i mål rörande faderskap och underhåll. Med hänsyn till det stora antal dylika mål, vari fri rättegång beviljas barnmodern, skulle det uppenbarligen innebära en avsevärd besparing, om barnavårdsmännen i allmänhet utan hjälp av förordnat rättegångsbiträde kunde sköta processföringen i dessa mål.

Redan i anledning av den rundfråga till rådhusrätter och häradshövdingar rörande den fria rättegångens tillämpning, som företogs före 1929 års lagändringar, erinrades från vissa håll att, därest lämplig barnavårdsman finnes, rättegångsbiträde ej borde vara behöfligt. Vid institutets reformering nämnda år blev denna synpunkt beaktad i samband med omarbetningen av

5 § lagen om fri rättegång. I första stycket av detta lagrum talas om part, vilken icke *själv eller genom någon, som i tjänsteställning eller eljest lämnar honom bistånd*, kan tillvarataga sina intressen i målet. Därmed avsågs enligt propositionen att understryka, att i den mån bl. a. barnavårdsman kunde i hithörande mål lämna parten erforderligt bistånd, särskilt rättegångsbiträde ej borde förordnas.

I anledning av vissa erinringar mot ett dylikt stadgande framhölls i propositionen vidare, att det bistånd, som från barnavårdsmännens sida kunde påräknas, närmast avsåge de personer, vilka i större utsträckning ägnade sig åt uppgiften och åtnjöte avlöning från vederbörande kommun. Att dylika barnavårdsmän i en hel del fall lämpligen torde kunna tagas i anspråk i förevarande hänseende, hade framhållits i ett stort antal av de från rådhusrätter och häradshövdingar inkomna utlåtandena. Det erinrades också om att det i lagen ålagts domstolen att ex officio sörja för fullständig utredning i här ifrågavarande mål. I propositionen uttalades slutligen, att det helt lagts i domstolens hand att efter omständigheterna bedöma, huruvida den fattige partens talan vore av så invecklad beskaffenhet, att den ej kunde behörigen utredas med mindre ett särskilt rättegångsbiträde ställdes vid hans sida.

Frågan om barnavårdsmännens befattning med faderskapsmålen har även upptagits av *riksdagens revisorer*, vilka i sin berättelse till 1940 års riksdag sade sig ha iakttagit att i sådana mål biträde förordnats åt kärande med fri rättegång även där barnavårdsman icke kunde anses ha saknat kompetens att själv uppträda i rättegången. Revisorerna fäste i detta sammanhang uppmärksamheten på att till följd av förordnande av biträde den barnavårdsmannen givna rätten att kostnadsfritt anlita polismyndighet för delgivningar icke kommit att utnyttjas, varigenom det allmänna i onödan fått vidkännas delgivningskostnader. Genom cirkulär den 26 januari 1940 meddelades domstolarna denna och vissa andra framställda anmärkningar till kännedom och beaktande.

I 1929 års proposition antyddes, såsom nyss nämnts, att en självständig processföring av barnavårdsmännen närmast kunde påräknas från de barnavårdsmän, som i större utsträckning ägnade sig åt uppgiften och åtnjöte lön från kommun. För de sakkunniga ha detaljuppgifter ej varit tillgängliga, i vilken mån kommunerna begagnat den i 17 § lagen om barn utom äktenskap anvisade utvägen att anställa avlönade barnavårdsmän. I nästan alla städer liksom i många samhällen på landsbygden torde emellertid uppdragen i fråga innehavas av avlönade krafter. Ej heller beträffande barnavårdsmännens utbildning och allmänna kvalifikationer föreligga säkra uppgifter. I de större städerna torde barnavårdsmännen i viss utsträckning utses bland personer, som genomgått socialpolitiska institutet; vissa barnavårdsmän ha t. o. m. avlagt juridisk examen. I övrigt uppvisa barnavårdsmännen i hel- eller halvtidstjänst mycket skiftande utbildning. Detta gäller i än högre grad de barnavårdsmän i småsamhällen och på den rena landsbygden vilka icke inne-

hava så många uppdrag att de — praktiskt sett — äro att betrakta som offentliga funktionärer. Lärarens och polismannens yrken äro talrikt företrädde bland de mindre orternas barnavårdsmän. Särskilt i de större städerna synes det vara vanligt att uppdragen anförtros åt kvinnliga krafter.

Det råder intet tvivel, att den år 1929 verkställda ändringen i 5 § lagen om fri rättegång ävensom 1940 års cirkulär haft den verkan, att domstolarna iakttagit stor varsamhet vid framställningar om biträdesförordnanden i faderskapsmål. Om vederbörande barnavårdsmän kan anses rågorlunda kompetent för processföringen, torde sålunda biträdesförordnande mestadels vägras. Det vill emellertid synas, som om en vägran av biträde icke alltid erhållit den förmodade effekten, att barnavårdsmannen ensam utför talan. I Stockholm — där en tjänsteman kan inneha ända upp till 250 skilda uppdrag — sköta barnavårdsmännen som regel icke processföringen i faderskapsmål. I stället ha de vid stadens rättshjälpsanstalt anställda juristerna — utan att annat än i särskilda fall påkalla biträdesförordnande enligt lagen om fri rättegång — kommit att utföra kärandetalan för medlösa parter i hithörande mål. En liknande ordning råder i Göteborg såvitt angår enklare mål. I Malmö och Hälsingborg bruka rådhusrätterna förordna jurist vid stadens rättshjälpsanstalt till biträde för faderskapstalans anhängiggörande, varemot biträde för talans utförande endast i undantagsfall medges. De jurister, som varit biträden vid anhängiggörandet, bruka emellertid även i fortsättningen av målet bevaka kärandens rätt, då givetvis utan anspråk på ersättning av allmänna medel. Vid häradsrätterna synes det på sina håll förekomma, att barnavårdsmän, som förvägras biträdeshjälp enligt lagen om fri rättegång, i stället på kommunens bekostnad anlita advokat som ombud eller biträde. I dylika fall har domstolens återhållsamhet med biträdesförordnande tydligen blott lett därtill, att kostnaden för advokathjälpen överflyttats från statsverket till kommunen.

I de *yttranden*, som inkommit i anledning av cirkulärskrivelsen den 21 oktober 1940 rörande tillämpningen av lagen om fri rättegång, ha åtskilliga rådhusrätter och domhavande upptagit spörsmålet om biträdesförordnanden i faderskapsmål. Flertalet av de domstolsmyndigheter, som behandlat frågan, har ansett, att barnavårdsmännen i denna sin egenskap borde vara skyldiga att utan biträde föra käranden-moderns talan. Från åtskilliga håll har emellertid gjorts gällande, att barnavårdsmännen icke alltid äga kompetens för processföring, och i ett yttrande hävdas till och med att det icke skulle vara ändamålsenligt att regelmässigt påfordra barnavårdsmännens personliga medverkan i rättegången. En del av dessa uttalanden skola i det följande i korthet refereras.

T. f. domhavanden i Norra Hälsinglands domsaga konstaterar, att barnavårdsmännen för närvarande ofta sakna förmåga och kunskap att utan biträdeshjälp tillvarata barnets rätt i rättegången. Ändring härutinnan skulle kunna åvägabringas, om kommunerna anslog tillräckligt stora arvoden åt barnavårdsmännen, så att dessa kunde rekryteras bland personer med juridiska insikter. *Rådhusrätten i Borås* uttalar, att barnavårdsmän — åtminstone

då han är av kommun avlönad tjänsteman — bör i mål om barnuppfostringsbidrag vara barnamodern behjälplig vid utförande av hennes talan. Därest barnavårdsmannen icke är kvalificerad härtill, bör enligt rådhusrättens mening rättegångsbiträde anskaffas på kommunens bekostnad. *Domhavanden i Bräkne och Listers domsaga* föreslår ett uttryckligt stadgande om skyldighet för varje barnavårdsman att själv anhängiggöra och utföra barnamoderns talan mot ersättning av kommunen för resor, inställelser och annat arbete. Härigenom skulle statsverkets kostnader komma att nedbringas med högst betydande belopp. Mot en dylik anordning kunde invändas, att besparingen åtminstone delvis vunnas genom att kostnaderna överflyttades från staten till kommunen. Säkerligen skulle dock — menar denne domhavande — kommunernas ökade kostnader, genom den effektivare kontrollen över desamma, komma att bliva avsevärt lägre än de motsvarande utgifter som statsverket nu får vidkännas.

På vissa håll ha däremot starka betänkligheter framförts mot kravet att barnavårdsmännen utan biträdeshjälp skulle utföra kärandetalan i faderskapsmål. *Domhavanden i Södra Møre domsaga* uttalar sålunda, att den återhållsamhet i fråga om förordnande av rättegångsbiträde åt kärandeparten i mål om faderskap till barn utom äktenskap, som han på grund av utfärdade direktiv ansett sig böra iakttaga, enligt hans förmenande icke varit till gagn för rättsvården. I de fall, då vederbörande barnavårdsman själv utfört kärandens talan, hade det visat sig, att denne icke varit kompetent för uppgiften. I allmänhet hade barnavårdsmannens av egen drift företagna processhandlingar inskränkt sig till att han, efter att ha uttagit och låtit delgiva stämningen, inlämnat densamma till rätten och samtidigt anhållit, att käranden måtte få med ed bekräfta sina uppgifter. Utredning och bevisning i målet hade förebragts först efter påstötningar. *Domhavanden i Oxie och Skytts domsaga* framhåller, att barnavårdsmännen på landet äro av eget yrkesarbete upptagna personer och ofta ha svårt att offra nödig tid på inställelse inför rätta. Man kunde därför icke i någon större utsträckning förvägra kärande i faderskapsmål, vilken åtnjuter fri rättegång, rättegångsbiträde utan att åsidosätta kärandens berättigade intressen. *Domhavanden i Skövde domsaga* yttrar, att med de skiftande uppdrag, som åligga en barnavårdsman, det är svårt att erhålla en person som är lämplig såväl för det juridiska som för det övriga arbetet. Oftast torde tyngdpunkten ligga på det arbete, som förekommer efter det faderskapet blivit fastställt och frågan om underhållsbidrag blivit avgjord. I domsagan hade barnavårdsman endast i ett mindre antal fall ansetts kunna utan biträde föra rättegång i mål av detta slag.

De sakkunniga.

Den lämnade redogörelsen ger vid handen, att det ej sällan mött svårigheter att låta barnavårdsmännen utan biträde föra talan i faderskapsmål. Detta sammanhänger givetvis med det förhållandet att vederbörande i åtskilliga fall, i synnerhet på landsbygden och i mindre samhällen, sakna kompetens för den stundom ganska krävande uppgift som processföringen utgör. Till-

gången på för barnavårdsmannaskap i alla avseenden kompetenta personer är uppenbarligen på många håll begränsad. Det må i detta sammanhang anmärkas, att tyngdpunkten av barnavårdsmannens arbete måste anses ligga i uppgiften att bistå barnets moder med råd och upplysningar samt att tillse att barnets bästa behörigen tillvaratages, och barnavårdsmannens förmåga att föra talan i rättegång synes härvidlag icke kunna tillmätas avgörande betydelse. Innan betydligt skärpta kompetenskrav av lagstiftningen uppställts för innehavare av ifrågavarande uppdrag, vilket torde möta svårigheter med hänsyn till den begränsade tillgången på kompetenta arbetskrafter, synes det vara ogörligt att såsom en allmän regel fastslå, att biträde enligt lagen om fri rättegång ej må förordnas åt kärke i faderskapsmål. Enligt vad de sakkunniga inhämtat torde från socialvårdskommittén vara att vänta vissa förslag beträffande organisationen av kommunernas sociala verksamhet, berörande även barnavårdsmännens arbetsuppgifter. Då dessa förslag framlagts och eventuellt föranlett åtgärder, torde frågan om biträdesförordnande i faderskapsmål kunna upptagas till mera slutgiltigt övervägande.

Spörsmålet, huruvida särskilt rättegångsbiträde bör förordnas i barnuppfostningsmål, måste sålunda enligt de sakkunnigas mening tills vidare bedömas från fall till fall. I betydande utsträckning torde sådant biträde kunna undvaras, särskilt med hänsyn till att domstolarna uttryckligen ålagts att ex officio sörja för erforderlig utredning i mål av förevarande slag. På grund av att barnavårdsmännen nödgas själva inställa sig vid rätten och föra talan, kunna kommunerna bliva nödsakade att bestrida de med barnavårdsmannens inställelse förenade kostnaderna i den mån dessa icke kunna uttagas av barnafadern. Detta torde väl knappast i och för sig kunna anses otillfredsställande. Kommunerna äga ju med hänsyn till risken att nödgas meddela såväl barnamodern som barnet fattigvård ett starkt självständigt intresse att faderskaps- och underhållsfrågorna i laga ordning regleras.

Då barnavårdsman i lag tillerkänts befogenhet att själv föra talan, måste det anses uppenbart oegentligt att — i syfte att bereda honom ersättning av statsmedel för processföringen — förordna honom till biträde i fri rättegång.

Ersättning åt biträde i underrätt.

Riksdagens revisorer ha i sin berättelse till 1940 års riksdag uttalat att de utdömda arvodena till biträden i fri rättegång varit väl höga samt att några enhetliga grunder för beräkning av dessa arvoden icke heller syntes tillämpas. Enligt revisorernas mening vore det angeläget att, för nedbringande av de dryga kostnaderna för detta ändamål, vidtagna åtgärder för att ernå en i möjligaste mån enhetlig reglering av dessa biträdesersättningar.

Under *förarbetena till 1929 års revision* av lagstiftningen om fri rättegång övervägdes även spörsmålet huruvida det kunde anses lämpligt att en särskild taxa bleve fastställd för biträdesersättning. I de yttranden, som då införades från domhavande och rådhusrätter, avstyrktes i allmänhet uppslaget om en sådan normerad biträdesersättning, varvid framhölls att hart

när oöverstigliga svårigheter mötte att upprätta en för olika orter i landet lämpligt avvägd taxa. Beträffande de tillämpade principerna för biträdesersättningens beräkning upplystes från de flesta håll, att ersättning i allmänhet utginge för inställelse efter de grunder, som i sådant hänseende tillämpades i andra mål, men att en viss återhållsamhet iakttoges i fråga om utdömande av särskilt arvode till rättegångsbiträdet.

I *propositionen till 1929 års riksdag* förklarade föredragande departementschefen, att han ansett någon taxa för biträdesersättning icke böra fastställas. För att tillgodose det redan i förarbetena till 1919 års lag uttalade önskemålet, att biträdesersättningen skulle bestämmas icke efter antalet inställelser utan efter det arbete som rättegången krävt, föreslog departementschefen vissa jämkningar i föreskrifterna om bitrådets ersättningsrätt. Biträdet skulle enligt propositionen åtnjuta skälig ersättning för det arbete, han nedlagt å rättegången, så ock för nödvändiga utgifter, därvid hänsyn skulle tagas till bitrådets inställelse vid rätten å samma rättegångsdag i annat mål. *Riksdagen* godkände Kungl. Maj:ts förslag i denna del.

I de *yttranden*, som före den nu pågående utredningens början infortrats från domhavande och rådhusrätter, ha på några håll röster höjts för tanken att man — genom administrativa föreskrifter eller eljest — skulle söka få till stånd enhetliga taxor för biträdesersättningarna. Vad beträffar nu tillämpade grunder giva yttrandena vid handen, att vid det stora flertalet underätter ersättning till biträde i frirättegångsmål utgår med lägre belopp än i andra mål. Rättsbildat biträde får nästan undantagslöst högre ersättning än annat biträde. Då jurist vid rättshjälpsanstalt är biträde, utmättes ersättningen ofta — men, såvitt framgår, icke i övervägande antalet fall — lägre än för annan jurist. I fråga om principerna för ersättningens bestämmande vill det synas, som om flertalet domstolar följde vanliga regler, d. v. s. räknade visst gängse belopp för varje inställelse och därutöver ombudsarvode enligt målets art och nedlagt arbete. Ett stort antal domstolar synes emellertid som regel inskränka sig till att räkna ersättning för inställelserna och endast i vidlyftiga mål därutöver giva utredningsarvode.

I sin förut berörda framställning till Kungl. Maj:t rörande den fria rättegången (s. 27) har styrelsen för *Sveriges advokatsamfund* framhållit nödvändigheten att — för vinnande av ökad koncentration i målens handläggning — domstolarna frånginge sin hittillsvarande praxis vid bedömandet av arvodesfrågorna, så att icke antalet inställelser bleve mer eller mindre avgörande för arvodets storlek utan omfattningen och arten av det på målet i dess helhet nedlagda arbetet. Styrelsen har särskilt påtalat vissa domstolars praxis att, medan en någorlunda tillfredsställande ersättning utdömes för varje inställelse, giva intet eller endast ett mycket obetydligt arvode — frånsett en schablonmässigt bestämd ersättning för stämningens uppsättande — för det verkligt kvalificerade arbetet i målet, nämligen för anskaffande av bevis och annan utredning. Enligt advokatsamfundets uppfattning borde domstolarna i sina avgöranden i arvodesfrågorna närmare ange hur arvodet bestämts.

De av advokatsamfundet framförda synpunkterna ha i så måtto vunnit stöd i domstolsmyndigheternas yttranden som flerstädes starka betänkligheter framförts mot att ytterligare pressa ersättningen åt biträdena i fri rättegång. Betecknande för åtskilliga domares syn på problemet är härvidlag domhavandens i Södertörns domsaga uttalande att, om man väl godkänt den princip om allas likhet inför lagen, varpå den fria rättegången bygger, det ur rättssäkerhetens synpunkt ej är tillrådligt att pressa ned biträdesersättningsarna till en nivå, som skulle kunna medföra att mål med fri rättegång bleve ställda i en så att säga lägre klass än övriga.

I detta sammanhang må emellertid anmärkas att man även på advokathåll synes ha en viss förståelse för den nu flerstädes — men ej undantagslöst — tillämpade praxis att utmäta ersättningen till biträden i fri rättegång något lägre än i andra mål. Vid en överläggning i detta ämne i Sveriges advokatsamfund år 1938¹ framhölls sålunda, visserligen icke oemotsagt, att två omständigheter motiverade en något lägre taxa vid fria rättegångar, nämligen arvodets säkerhet — man vore ej beroende av någon motparts eller huvudmans solvens — samt den omständigheten att ersättningen inflöte omedelbart efter målets avgörande i varje instans.

De sakkunniga.

Vad först angår förslaget om fasta grunder för ersättning åt biträden låter det sig enligt de sakkunnigas mening med hänsyn till målens skiftande beskaffenhet knappast göra att på detta område fastställa bestämda ersättningsstaxor. Ej heller synes det finnas skäl att i lagen inrycka mera allmänt hållna anvisningar till domstolarna att regelmässigt sätta ersättningen åt biträden i fri rättegång lägre än åt biträden i vanliga mål.

Syftet med nuvarande ersättningsbestämmelser i 14 § andra stycket lagen om fri rättegång har, såsom nyss framhållits, varit, att ersättning till biträde skall fastställas icke efter antalet inställelser utan efter det arbete som biträdet nedlagt å rättegången. De sakkunniga vilja ifrågasätta, huruvida icke berörda stadgande bör omformuleras för att denna lagstiftarnas mening tydligare skall framgå och därigenom en önskvärd rättstillämpning främjas. Härvid torde föreskrifterna i 82 och 84 §§ konkurslagen i viss mån kunna tjäna till ledning. Önskemål om en dylik revision har uttalats även från advokatsamfundets sida. I lagen synes böra komma till uttryck, att avgörande vid arvodets bestämmande skall vara det arbete uppdraget krävt samt den omsorg och skicklighet varmed det utförts. För att domstolen skall erhålla erforderlig ledning för sitt beslut i ersättningsfrågan bör vidare föreskrivas, att biträdet vid begäran om ersättning skall lämna en redogörelse för det arbete och de utgifter uppdraget medfört.

Från advokatsamfundets sida har, som av det föregående framgår, önskemål uttalats att domstolarnas avgörande i ersättningsfrågan måtte innefatta närmare besked huru ersättningen bestämts. Att ålägga domstolarna att post

¹ Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund 1938 s. 185.

för post tillkännagiva sammansättningen av den slutliga ersättningssumman finna de sakkunniga icke lämpligt. I så måtto synes emellertid önskemålet i fråga förtjäna beaktande, att domstolarna böra föranledas att var för sig angiva å ena sidan arvode, å andra sidan gottgörelse för utgifter.

I vissa fall kan tvekan uppstå huruvida en ersättningspost skall hänföras under arvode eller under gottgörelse för utgifter. Härvidlag må till en början framhållas, att det synes naturligt att låta arvodet täcka ej blott arbetet med målets förberedande (bestyr med stämning, uppsättande av skrifter, anskaffande av bevisning o. d.) samt talans utförande inför rätta utan även den rena tidsspillan som ofta är förbunden med inställelsen inför domstolen. Gottgörelsen för utgifter åter bör omfatta — utom annat — de kostnader, biträdet må ha haft för resa och uppehälle i samband med inställelse för rätten. Av lätt insedda skäl bör det icke komma i fråga att domstolen efterhör bitrådets faktiska utgifter för t. ex. måltider och logi å rättens sammanträdesort — härutinnan bör man kunna räkna med avrundade traktamentsbelopp, vid vilkas fixerande det allmänna resereglementet måhända kan giva ledning. Nödiga utgifter för telegram, särskilt avgiftsbelagda telefonsamtal o. d. böra tagas i betraktande vid bestämmandet av gottgörelse för utgifter.

I tvenne remissyttranden har anmärkts, att bestämmelsen i 14 § lagen om fri rättegång rörande biträdesersättningens nedsättande eller bortfallande vid oförständig processföring skulle vara för vagt hållen för att äga någon större betydelse. Denna anmärkning synes icke äga fog; om stadgandet i fråga sällan direkt åberopas, beror detta enligt de sakkunnigas mening på domstolarnas obenägenhet att genom uttrycklig hänvisning till lagrummet så att säga pricka vederbörande biträde, och denna obenägenhet torde knappast påverkas av en eventuell omformulering av stadgandet. Anmärkas må, att om särskilda ersättningsbelopp fastställas för å ena sidan arvode, å andra sidan gottgörelse för utgifter, en möjligen påkallad nedsättning av ersättning i första hand torde böra avse arvodet.

En domhavande har föreslagit meddelande av bestämmelse att om ombud eller biträde i fri rättegång genom vaga uppgifter eller klen utförande av sökandens talan föranleder, att statsverket tillskyndas kostnader, biträdet skall kunna förpliktas återgälda statsverket kostnaden i fråga. Till stöd för detta förslag har åberopats att åklagare, som utan skäl anställt åtal, ju kan förpliktas att återgälda statsverket förskjutna vittneslöner. Ehuru skäl icke saknas för ett stadgande av angivet innehåll, kunna dock erfarenheterna från lagens tillämpning knappast anses ha styrkt behovet därav. Möjligheten för domstolarna att nedsätta eljest utgående ersättning eller att eventuellt helt vägra gottgörelse torde utgöra tillräckligt korrektiv mot försumlighet och oförstånd från biträdenas sida.

De sakkunniga vilja i detta sammanhang beröra ett spörsmål, som kan uppkomma, då biträde klagat över underrätts beslut rörande ersättningens belopp och i hovrätten tillerkännes höjd gottgörelse.

Enligt 8 § andra stycket i lagen skall tappande motpart under de i lagrummet angivna förutsättningarna förpliktas återgälda statsverket dess kostnader för den fria rättegången, alltså även biträdesersättning. Har tappande motpart av underrätt ålagts att gälda sådan ersättning, bör han — om biträdet efter talan mot underrättens beslut hos hovrätten lyckas utverka höjning därav — vara pliktig att gottgöra statsverket även ökningen. Enligt vad de sakkunniga erfarit synes emellertid — åtminstone i fall då enbart biträdet fullföljt talan — ej alltid föreskrivas skyldighet för den ersättningspliktige motparten att återbetala också det belopp, varmed ersättningen höjts.

I yttranden, som presidenterna i Svea och Göta hovrätter samt i hovrätten över Skåne och Blekinge på begäran avgivit rörande detta spörsmål, har uttalats, att i den avsedda situationen den enligt 8 § andra stycket ersättningsskyldige bör åläggas gottgöra statsverket även ökningen. Att så icke alltid skett har i Svea hovrätt förklarats sammanhänga därmed att, då enbart biträdet klagat och alltså endast frågan om bitrådets ersättning bringas under hovrättens prövning, blott det allmännas företrädare, advokatfiskalen, och icke någon enskild part brukat höras över besvären, varefter stadgandet i 27 kap. 5 § rättegångsbalken hindrat föreskrift om ytterligare betalningsplikt för motparten. Av det från presidenten i Göta hovrätt inkomna yttrandet framgår, att i denna domstol — då höjning av ersättningens belopp synes kunna komma i fråga och motpart i underrättsutslaget ålagts ersättningsskyldighet — parten i fråga alltid höres. Däremot beredes icke advokatfiskalen tillfälle att yttra sig. Då det icke anses erforderligt att vid underrätterna höra representant för kronan, bör enligt denne presidents mening det förhållandet, att ersättningsbeloppet drages inför hovrätt, ej göra advokatfiskalens hörande nödvändigt.

Enligt de sakkunnigas uppfattning måste det anses oriktigt att, då hovrätt i anledning av förd klagan höjer biträdesersättningens belopp, enligt 8 § andra stycket ersättningsskyldig part ej förpliktas återgälda statsverket även ökningen. En förutsättning för att så skall kunna ske är på grund av innehållet i 27 kap. 5 § rättegångsbalken att parten i fråga höres över besvären. Något undantag från regeln om partens hörande torde — mot det nämnda stadgandets ordalag — icke kunna medgivas ens för det fall, att partens ekonomiska ställning är sådan att ersättningen icke kan uttagas hos honom. Någon ändring av lagstiftningen med hänsyn till sistnämnda fall synes knappast vara påkallad. Den omständigheten att skäl för tillämpande av 13 § lagen om fri rättegång framdeles kan yppas, bör däremot ej föranleda att den part, som biträdet tillhandagått, höres över besvären. Huruvida yttrande bör inhämtas av hovrättens advokatfiskal såsom företrädare för det allmänna, kan vara föremål för tvekan. Enligt de sakkunnigas mening bör advokatfiskalens hörande icke anses nödvändigt utan bero på omständigheterna i det särskilda fallet.

Ersättning åt biträde i överrätt.

I skrivelse den 1 mars 1939 (nr 67) har riksdagen på förslag av första lagutskottet (utlåt. nr 7) anhållit, att Kungl. Maj:t ville låta verkställa utredning om ändrade bestämmelser med syfte att i vidgad utsträckning bereda möjlighet till ersättning åt biträde i fri rättegång i överrätt samt för riksdagen framlägga det förslag, vartill utredningen kunde föranleda.

För närvarande kan enligt 10 § andra stycket *lagen om fri rättegång* sådan ersättning medgivas blott för det fall, att hovrätten i allo eller i huvudsakliga delar bifaller ändringssökande av part, som åtnjuter fri rättegång. Denna bestämmelse äger enligt 11 § motsvarande tillämpning i fråga om mål, som fullföljas till Högsta domstolen.

Här må erinras om att *häktad* person enligt *lagen* den 19 juni 1919 angående förordnande av rättegångsbiträde åt häktad äger utan inskränkning erhålla sådant biträde jämväl vid rättegång i hovrätt och i Högsta domstolen.

I de *motioner* (I: 21 och II: 49), som gåvo anledning till riksdagens skrivelse år 1939, anfördes bland annat:

Erfarenheterna under de år ifrågavarande lagstiftning varit i tillämpning ha visat, att det med nuvarande regler ofta nog kan vara synnerligen svårt för en medellös part att få kvalificerad advokathjälp vid utförande av talan i högre instans. Då en part vunnit i underrätt men hans motpart överklagar underrättens dom, är det ofta av stor vikt att den vinnande parten bevakar sin talan i överrätten och där bemöter de nya påståenden och den nya bevisning, som motparten där kan förebbringa. Som den medellöse partens advokat i sådant fall icke kan påräkna gottgörelse vare sig av sin huvudman eller av allmänna medel, utan endast i bästa fall har utsikt att utfå ersättning av motparten, är det naturligt att en advokat icke är villig att nedlägga arbete och kostnader på målet. I de fall, då den medellöse parten förlorat i underrätten, blir vid fråga om fullföljd det praktiska resultatet, att parten antingen måste försöka anskaffa medel till advokatarvode eller att hans advokat utan säkerhet för ersättning får utföra arbete och vidkännas kostnader eller ock — vilket kanske är det vanligaste — att parten får avstå från att fullfölja talan.

En sådan ordning som den nu angivna kan icke anses tillfredsställande och det står icke i överensstämmelse med lagstiftningens anda och syfte, att en medellös part på grund av bristande tillgångar skall förhindras från att få sin rättsfråga allsidigt prövad. Frågan har under senare år fått än större betydelse än tidigare genom införande av muntliga förhör inför hovrätt, då det är av särskild vikt att part vid sådant förhör biträdes av kvalificerad jurist.

En lösning av spörsmålet kan sökas på olika vägar. Enklast torde vara att tillerkänna överrätt fri prövningsrätt, huruvida ersättning av allmänna medel bör tillerkännas rättegångsbiträde i fri rättegång; möjligen böra därvid några restriktiva bestämmelser införas, såsom att ersättning skall utgå endast om medellös part haft grundad anledning att fullfölja talan eller anlita biträde för svaromåls avgivande. Även andra förbehåll kunna tänkas.

Första lagutskottet yttrade i sitt av riksdagen godkända utlåtande:

Motiveringen till den ståndpunkt, som statsmakterna vid tillkomsten av 1919 års lag om fri rättegång intogo beträffande frågan i vilken utsträckning förmånen av biträde på det allmännas bekostnad skulle medgivas medellös part vid rättegång i överrätt, torde framgå av de i utskottets redogörelse intagna uttalandena av i ärendet tillkallade sakkunniga, vilkas förslag i denna del i huvudsak överensstämde med den sedan antagna lagen. Att nämnda förmån i *lagen* tillerkändes endast part som

är klagande i överrätten och därtill vinner bifall till sin talan i allo eller i huvudsakliga delar, synes hava berott dels på att man vid införandet av det nya institutet fri rättegång ansåg sig böra iakttaga viss försiktighet och dels på att man hyste förhoppningar att medellös parts behov av biträde i många fall komme att kunna tillgodoses i annan ordning, därvid man bland annat fäste avseende vid inrättandet av offentliga rättshjälpsanstalter. Erfarenheterna under den tid som förflutit sedan lagens tillkomst torde emellertid hava visat, att dessa förhoppningar icke blivit helt infriade. Osäkerheten i fråga om möjligheterna att erhålla ersättning till biträde i överrätt torde i många fall leda antingen till att parten nödgas avstå från att utföra sin talan i överrätten eller också till att den advokat, som av hänsyn till parten åtager sig att sköta hans sak i överrätten, åsamkas direkta utgifter oaktat det ur alla synpunkter måste anses hava varit erforderligt för parten att i överrätten anlita biträde. Numera tillkommer även att den utsträckta användningen av muntliga förhör i hovrätt föranleder ökat behov av biträde i hovrätt.

Vad angår den hjälp, som vid rättegång i överrätt skulle kunna lämnas av offentliga rättshjälpsanstalter, må framhållas att sådana anstalter ännu icke blivit inrättade i den utsträckning som avsågs vid tillkomsten av 1919 års lag om fri rättegång. Ovannämnda sakkunniga räknade med att rättshjälpsanstalter under årens lopp skulle komma att inrättas i varje landstingsområde ävensom i de städer som ej tillhöra landsting. Hittills hava dock allenast åtta offentliga rättshjälpsanstalter kommit till stånd. Härjämte bör beaktas, att rättshjälpsanstalternas verksamhet till mycket stor del är inriktad på att lämna olika rättssökande hjälp vid konsultationer och dylikt angående frågor som icke leda till rättegång. Av naturliga skäl måste anstalternas möjligheter att lämna biträde i rättegångsmål av mera invecklad beskaffenhet eller av specialmåls karaktär, såsom jorddelningsmål och vattenmål, vara i viss mån begränsad, liksom även i sådana fall då parterna å ömse sidor i samma mål hava fri rättegång. Dessa båda institut, nämligen fri rättegång å ena samt rättshjälpsanstalter å andra sidan, kunna med hänsyn till deras delvis olika inriktning icke anses utesluta varandra. Utskottet, som anser att en utvidgning av den fria rättegången i den riktning motionärerna åsyfta bör övervägas, vill därför samtidigt understryka önskvärdheten av att inrättandet av nya rättshjälpsanstalter befrämjas, då därigenom rättssökandes hjälpbehov kunna tillgodoses å en mångfald områden, där användande av institutet fri rättegång icke synes möjligt.

Vid utformningen av bestämmelser om vidgad rätt till ersättning åt biträde i överrätt i fri rättegång läres — såsom ock i motionerna antytts — böra skapas vissa garantier så att ej biträde anlitas i fall då något behov därav ej kan anses föreligga.

De sakkunniga.

Betydande olägenheter äro förbundna med gällande bestämmelser rörande ersättning åt biträde i hovrätt. Det förhållandet, att ersättningen av allmänna medel gjorts beroende av målets utgång, utgör ett sådant osäkerhetsmoment, att en advokat, som parten anlitat vid underrätten och för vilken han hyser förtroende, kan vägra att lämna parten biträde vid talans fullföljande, även om det finnes skäl att draga målet inför hovrätten. Detta torde i praktiken ej sällan leda till att parten nödgas avstå från att överklaga underrättens beslut. Då en part vunnit i underrätten men motparten fullföljt talan, kan det givetvis vara av stort intresse för förstnämnda part att i hovrätten bevaka sina intressen. Motparten kan ju exempelvis ha andragit nya skäl eller nya omständigheter, som det är anledning att bemöta. Då enligt gällande lagstiftning biträde åt svarande i hovrätt icke kan er-

hålla ersättning av allmänna medel, torde svaranden emellertid ofta ha svårigheter att erhålla hjälp för svaromåls avgivande och till följd därav nödgas avstå från att i hovrätten framlägga sina synpunkter.

Såsom framhållits i de motioner, som föranlett riksdagens skrivelse, kan det icke stå i överensstämmelse med lagstiftningens anda och syfte, att en medellös part på grund av bristande tillgångar skall förhindras att få sin sak allsidigt prövad i överrätt.

Enligt såväl utskottets som motionärernas mening har den vidgade användningen av muntliga förhör i hovrätterna medfört ett ökat behov av biträde. För att syftet med dessa förhör, d. v. s. ytterligare utredning i målet, skall kunna på ett tillfredsställande sätt förverkligas, är ofta erforderligt, att part biträdas av en kunnig, juridiskt skolad person. I all synnerhet gäller detta vidlyftigare mål eller sådana av mera invecklad beskaffenhet. Härvid är att märka, att det för vinnande av bästa möjliga resultat av förhör i värdjade mål icke sällan är önskvärt, att båda parterna biträdas av lämpliga personer. Det kan därför ur rättsskipningssynpunkt vara ett önskemål att parterna ha nödigt biträde vid förhandlingar inför hovrätt.

Olika meningar kunna råda beträffande de förutsättningar, under vilka rätt till ersättning åt biträdet bör medgivas.

Vad först angår biträde åt ändringssökande part kan sådant biträde enligt gällande bestämmelser erhålla gottgörelse, därest partens talan i huvudsakliga delar bifalles. Även om ändringssökandet i ingen eller blott obetydlig del vinner bifall, kan parten emellertid ha haft goda skäl att draga målet under överrättens prövning och därvid anlita biträde. Även i dylikt fall synes möjlighet böra finnas att tillerkänna biträdet ersättning.

Vad sedan angår biträde åt svarande i hovrätt synes ersättningsmöjligheten böra helt allmänt knytas till det förhållande, att behov av biträde för avgivande av svaromålet erfordrats. Den omständigheten att i besvärsmål kommunikation skett bör givetvis icke utan vidare anses ha nödvändiggjort biträde vid svaromålets avgivande.

De sålunda vidgade möjligheterna att lämna biträdesersättning kunna antagas bliva av särskild betydelse vid muntliga förhör, vid vilka, såsom av det anförda framgår, behov av biträde ej sällan föreligger.

Hithörande regler innefattas i de sakkunnigas förslag i tredje och fjärde styckena av 10 §.

Till följd av rådande praxis att som regel kvitta rättegångskostnaderna i hovrätt, när hovrättens avgörande innefattar ändring i underrättens dom, torde den nu i 10 § fjärde stycket innefattade hänvisningen till 8 § om bl. a. ersättningsskyldighet för tappande motpart hittills mera sällan ha fått praktisk betydelse. Då nu ersättning till biträde förutsättes skola utgå även i andra fall än då part med fri rättegång själv sökt ändring och vinner bifall till sin talan, förefaller det sannolikt, att hänvisningen till 8 § kommer att erhålla större aktualitet.

På grund av utformningen av lagens 11 § bliva de föreslagna nya bestämmelserna tillämpliga även i mål i Högsta domstolen.

Återkallelse av fri rättegång.

Beträffande möjligheten att återkalla redan beviljad fri rättegång gäller enligt 7 § i lagen, att rätten äger förordna om förmånens upphörande dels vid förbättring i partens ekonomiska ställning, dels ock då partens talan finnes vara av beskaffenhet, som i 1 § andra stycket avses. Enligt detta lagrum skall fri rättegång vägras, där det måste anses vara av synnerligen ringa betydelse för parten, att hans talan vinner prövning, eller där partens talan grundar sig på överlåtelse, som kan antagas ha skett i syfte att därmed vinna fri rättegång. Talans beskaffenhet kan med andra ord föranleda den fria rättegångens upphörande blott i samma mån som förmånen av motsvarande skäl kan vägras.

Såsom förut anförts har det kanske främsta skälet mot en mera generell förprövning av ansökningar om fri rättegång varit att härvid som regel material saknas för ett tillförlitligt bedömande av talans skälighet. Sedan målet en eller flera gånger handlagts av rätten, är förhållandet tydligen ett annat. Betänkligheterna mot tanken, att man för åtnjutande av fri rättegång skulle kräva en viss allmän skälighet hos partens talan, ha följaktligen icke samma styrka, när frågan gäller gränserna för rätten att återkalla fri rättegång som vid bestämmandet av förprövningens omfattning och art.

En viss utvidgning av återkallelserätten kommer på grund av de nuvarande återkallelsereglernas anslutning till 1 § andra stycket i lagen att inträda redan i och med att kvalifikationen »synnerligen» i villkoret om talans »synnerligen ringa betydelse» utgår. Emellertid torde anledning icke saknas att överväga en ytterligare utvidgning av återkallelsemöjligheterna.

Två domhavande ha ifrågasatt, att domstolen skulle berättigas att, då målet handlagts och förhållandena klarnat, återkalla meddelad fri rättegång, såframt vederbörandes talan synes ogrundad. Vad angår detta uppslag må anmärkas, att i det före 1929 års lagändringar remitterade utkastet föreslogs, att domstolen skulle äga återkalla förmånen då partens talan befanns vara uppenbart ogrundad. Emot det föreslagna stadgandet invändes i vissa remissyttranden, att det vore svårt att inse, huru rätten, om den funne sig kunna konstatera den uppenbart obefogade beskaffenheten av partens talan, skulle kunna undgå att omedelbart företaga målet till avgörande och därmed för sin del avklippa spörsmålet om förmånens fortbestånd. På grund av de framställda anmärkningarna fann departementschefen förslaget icke böra godtagas. Samtidigt framhölls emellertid, att om fri rättegång icke bort beviljas på grund av talans synnerligen ringa betydelse för parten men detta bleve uppenbart först under rättegångens lopp, domstolen genom hänvisningen i 7 § till 1 § andra stycket ägde befogenhet förordna om förmånens upphävande.

Det förtjänar övervägas om icke en lämpligare lösning av frågan om vidgad återkallelserätt står att vinna genom ett tillägg till 7 § av innehåll att den fria rättegången skall återkallas, utom i redan angivna fall, också där

parten kan sägas ha saknat skälig anledning att föra sin talan. En så utformad återkallelserätt torde — varsamt tillämpad — kunna bli till nytta i åtskilliga fall. Ur de synpunkter, som år 1929 föranledde departementschefen att avböja uppslaget om återkallelse vid uppenbart ogrundad talan, bör det emellertid icke ifrågakomma att på den nya grunden återkalla förmånen annat än i samband med målets avdömande. Det kan invändas att en återkallelse på ett så sent stadium erhåller ringa praktisk effekt — eftersom parten ju redan haft tillfälle utnyttja flertalet av de i fri rättegång ingående förmånerna. Efter återkallelsebeslutet kan rätten visserligen jämlikt 8 § första stycket förplikta parten att gottgöra statsverket dess kostnad för hans fria rättegång, men det är med hänsyn till vederbörandes ekonomiska ställning osannolikt, att betalningsåläggandet bringas i verkställighet. Det måste emellertid ur flera synpunkter anses vara värdefullt, att en återkallelserätt av nu angiven innebörd står domstolarna till buds. Genom återkallelsen vinnas till en början att parten, om han fullföljer talan i hovrätt, icke — såsom eljest på grund av 10 § blir fallet — utan vidare kommer i åtnjutande av fri rättegång också i överrätten. Vidare måste det — och häri ligger enligt de sakkunnigas mening den största vinsten — anses vara av värde att i fall, då en talan enligt domstolens mening uppenbarligen icke varit värd det allmännas stöd, denna dess uppfattning kommer till klart uttryck genom förmånens återkallande. Ehuru väl enligt de sakkunnigas mening något allmänt missbruk av den fria rättegången icke förekommit, kan det knappast förnekas, att förmånen vid ett system utan verklig förprovning emellanåt kommer att medgivas för saker, där bistånd från det allmänna ej bort ifrågakomma. Härvidlag må erinras om ett av rådhusrätten i Norrköping i dess yttrande åberopat fall, då en part åtnjutit fri rättegång för en talan, vilken sedermera avvisats som *res judicata* i alla tre instanserna. För ett dylikt fall måste det — både på grund av statsverkets ekonomiska intresse, med hänsyn till motparten och ur allmän rimlighetssynpunkt — anses i hög grad påkallat, att vederbörande efter sakens klarläggande i första instans fråntages förmånen och icke automatiskt får åtnjuta det allmännas hjälp för sakens vidareförande.

Beträffande tillämpningen av den nya återkallelsemöjligheten bör framhållas, att förmånen självfallet icke skall fråntagas varje part, vars talan av rätten ogillas. Vad angår kärandetalan torde bedömandet i huvudsak kunna anknytas till det i 14 § fjärde stycket — med avseende å biträdesersättning — uppställda kriteriet att talan utan skäl anhängiggjorts. Den nya bestämmelsen bör emellertid även kunna tillämpas på en svarande, som utverkat fri rättegång för en talan, innefattande ett uppenbart gagnlöst bestridande av motpartens anspråk. Stadgandet bör erhålla betydelse för åtskilliga fall av ogrundad talan, där — utan att ansvar för rättegångsmisshandling kan ifrågakomma — parten dock rimligtvis bör undandragas det allmännas bistånd.

Rätt till fria protokoll även efter målets avdömande.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 31 december 1937 har *riksdagens justitieombudsman* upptagit frågan om rätt för svarandepart, som erhållit fri rättegång, att kostnadsfritt erhålla protokoll i målet även om begäran därom framställles först efter det utslag meddelats.

Justitieombudsmannen har i sin skrivelse framhållit, att av de i 8 § lagen om fri rättegång givna bestämmelserna om att rätten i det slutliga utslaget skall under vissa förutsättningar ålägga endera av parterna att ersätta statsverkets kostnader för den fria rättegången, torde få anses följa, att rätten efter det utslag meddelats icke ägde upptaga och pröva av den fria rättegången härrörande kostnadsfrågor. Då sådan kostnad borde vara bestämd redan när rätten skilde sig från målet, syntes domstolen icke vara pliktig att till svarandepart, som åtnjutit fri rättegång men underlåtit att före utslagets avkunnande begära protokoll i målet, avgiftsfritt utlämna sådana. Detta förhållande kunde understundom lända parten till avsevärt men. Efter att ha redogjort för ett exempel härpå vilket dragits under hans prövning har justitieombudsmannen anfört i huvudsak följande:

I det stora flertalet fall torde väl för svarandepart, som åtnjuter fri rättegång, protokoll utskrivnas redan under rättegångens förlopp. Har emellertid parten av förbi-seende eller därför att han icke ansett sig behöva tillgång till protokoll underlåtit att begära sådana, med påföljd att protokoll för honom icke utskrivits, kan dock situationen för hans vidkommande så ändras, att han finner sig behöva protokoll. Detta inträffar alltid, om utslaget går honom emot och han därför vill överklaga detsamma. I dessa fall torde dock saken kunna så ordnas, att parten, om han visar att han fullföljt talan i hovrätten och att han där åtnjuter fri rättegång, kostnadsfritt utfår protokollen av expeditionshavanden vid underrätten, vilken därefter efter rekvisition erhåller lösen för protokollen av den befattningshavare vid hovrätten, som har att förvalta de för fri rättegång därstädes avsedda medel. Enligt stadgad praxis tillämpas detta förfarings sätt i de fall då part, vilken i underrätten ej åtnjutit fri rättegång, beviljas sådan förmån efter det målet dragits under hovrättens prövning.

Av det nu sagda framgår visserligen att svarandepart, som åtnjutit fri rättegång men underlåtit att före utslagets meddelande begära protokoll, kan efter talans fullföljande till hovrätten kostnadsfritt erhålla underrättens protokoll. Emellertid kan parten behöva dessa, även om han icke dragit målet under hovrättens prövning, exempelvis för att parten själv eller någon av honom anlitad person skall kunna så tillförlitligt som möjligt bedöma, huruvida skäl för överklagande föreligger. Att parten i ett dylikt fall icke skall kunna avgiftsfritt erhålla protokoll synes mig vara ett missförhållande. För avhjälpande därav skulle kunna föreskrivas att protokoll, oavsett därom framställd begäran, städse skall utskrivnas åt svarandepart, som åtnjuter fri rättegång. En lämpligare lösning av frågan synes mig dock kunna ernås genom en bestämmelse av innebörd att svarandepart, som beviljats fri rättegång, skall äga rätt att kostnadsfritt erhålla protokoll, därest begäran därom framställles senast viss tid efter det slutligt utslag meddelats. Även om den nu berörda frågan icke kan anses äga någon större praktisk betydelse, torde dock densamma, om icke förr så i samband med en framtida översyn av bestämmelserna angående fri rättegång, böra upptagas till prövning.

Över justitieombudsmannens skrivelse ha efter remiss *utlåtanden* avgivits av rikets hovrätter samt statskontoret.

Svea hovrätt och Göta hovrätt ha tillstyrkt lagändring i det av justitieombudsmannen angivna syftet och därvid förordat det senare av honom angivna alternativet, nämligen att möjlighet borde beredas svarandepart att kostnadsfritt erhålla protokoll, om begäran därom framställdes inom viss tid efter det slutligt utslag meddelats. Göta hovrätt har därvid föreslagit, att eftersom part kunde behöva protokollen för att vara i stånd att bedöma, huruvida skäl för överklagande förelåge, han alltid borde äga rätt att utfå avgiftsfria protokoll, om begäran därom framställdes före utgången av tiden för erläggande av vad, resp. anförande av besvär. Därest begäran om protokoll framställdes efter utgången av denna tid, borde parten erhålla avgiftsfria protokoll endast under förutsättning att vad erlagts resp. besvär anförts i målet. Även hovrätten över Skåne och Blekinge har tillstyrkt lagstiftning och därvid föreslagit sådan ändring av 2 § i lagen, att förmånen att erhålla fria protokoll står den som beviljats fri rättegång öppen intill dess lagakraftägande utslag föreligger. Statskontoret har förklarat sig icke ha något att erinra mot att erforderligt stadgande införes i lagen för undanröjande av det av justitieombudsmannen påtalade missförhållandet.

Beträffande frågan om vem som skall betala kostnaderna för protokoll, som av svarandepart begäres först efter det att målet avgjorts, ha Svea hovrätt och Göta hovrätt föreslagit att, därest kändanden vore skyldig att ersätta statsverket kostnaden för den svaranden beviljade fria rättegången, kändanden borde åläggas ersättningsskyldighet för — förutom redan uppkomna, till beloppet angivna kostnader för den svaranden beviljade fria rättegången — vad av allmänna medel kunde komma att utgå till lösen för protokoll till svaranden. Hovrätten över Skåne och Blekinge har uttalat, att den av hovrätten föreslagna ändringen i 2 § av lagen torde nödvändiggöra jämkning jämväl i andra lagrum, exempelvis 8 §. Hovrätten för Övre Norrland har framhållit, att den av justitieombudsmannen i första hand förordade bestämmelsen borde, om den godtoges, kompletteras med bestämmelser om ett förfarande, varigenom kändandepart kunde — åtminstone i vissa fall, efter lämplighetsprövning — åläggas till statsverket återgälda protokollskostnaden i fråga.

De sakkunniga.

Såsom justitieombudsmannen uttalat torde av bestämmelserna i 8 § lagen om fri rättegång få anses följa, att rätten, sedan den avgjort mål vari fri rättegång beviljats part, icke äger upptaga och pröva av den fria rättegången härrörande kostnadsfrågor. Till följd härav synes expeditionshavande vid underrätt icke i annat fall, än då motparten i domen eller utslaget uttryckligen ålagts ersättningsskyldighet härutinnan, vara pliktig att till part, som åtnjutit fri rättegång men underlåtit att före målets slutliga avgörande begära protokoll, avgiftsfritt utlämna sådana. På grund av det i 10 § förordningen den 7 december 1883 angående expeditionslösen givna stadgandet,

att kârändande är skyldig utlösa protokoll i målet, brukar kârändepart, som beviljats fri rättegång, regelmässigt tillhandahållas protokoll utan särskild begäran. Den angivna tolkningen av lagen om fri rättegång får därför betydelse huvudsakligen för målsägande- och svarandepart, som åtnjutit fri rättegång. Att det för dylik part understundom kan medföra viss olägenhet att icke kunna erhålla avgiftsfria protokoll efter det målet avgjorts torde vara obestriddigt. Sålunda kan parten behöva äga tillgång till protokoll för att taga ställning till frågan huruvida rättens beslut bör överklagas.

En lagändring i syfte att avhjälpa nämnda olägenhet synes vara önskvärd. Justitieombudsmannen har föreslagit två olika lösningar av ifrågavarande spörsmål. Antingen kunde föreskrivas att protokoll, oavsett därom framställd begäran, alltid skulle utskrivas åt part, som åtnjutit fri rättegång, eller ock, vilket syntes justitieombudsmannen lämpligare, kunde möjlighet beredas parten att kostnadsfritt erhålla protokoll, om begäran därom framställdes inom viss tid efter målets avgörande.

Även om det förstnämnda alternativet synes kunna erbjuda vissa praktiska fördelar, kan det dock ur principiell och ekonomisk synpunkt icke anses tillfredsställande, att protokoll skola utskrivas jämväl i fall, då parten icke har behov av desamma. En dylik skyldighet skulle för övrigt sannolikt bli ganska betungande för domstolarna, särskilt i de talrika åklagarmål, vari eljest ingen protokollsutskrift verkställes.

Såsom flera av de i ärendet hörda myndigheterna förordat torde det vara lämpligare att möjlighet beredes part, vare sig målsägande eller svarande, att kostnadsfritt erhålla protokoll om begäran därom framställes inom viss tid efter det målet avgjorts.

Vid bestämmande av ifrågavarande tid anse de sakkunniga övervägande skäl tala för Göta hovrätts förslag, att part skall äga ovillkorlig rätt att utfå avgiftsfria protokoll, därest framställning därom göres före utgången av tiden för erläggande av vad resp. anförande av besvär. Under denna tid måste parten taga ställning till frågan huruvida han önskar fullfölja talan mot underrättens dom eller utslag. Visserligen innebär ett erläggande av vad ofta icke annat än att parten därigenom velat bevara sin rätt till fullföljd, men det torde dock vara lämpligt fordra att han före vadetidens utgång tillkännager huruvida han önskar erhålla protokoll i målet. Men även efter utgången av tiden för erläggande av vad resp. anförande av besvär bör det finnas möjlighet för part att avgiftsfritt erhålla protokoll. Detta får betydelse framför allt om endast motparten fullföljt talan. För nu ifrågavarande fall bör dock stadgas att parten skall visa att målet är föremål för överrätts prövning. I ett besvärsmål kan detta exempelvis ske genom att parten företer hovrättens eller nedre justitierevisionens beslut om delgivning av motpartens besvär. I ett mål som fullföljes genom vad eller revisionsansökan kan parten förete avskrift av motpartens vade- eller revisionsinlaga.

Vad slutligen angår frågan huru kostnaderna för protokoll, som av part begärts efter det att dom eller utslag meddelats i målet, skola ersättas synas de i lagen om fri rättegång angivna grunderna böra tillämpas även för dessa

utgifter. Detta innebär att, där tappande part enligt lag är pliktig gälda vinnande parts rättegångskostnader samt protokoll i målet icke begärts för sistnämnda parts räkning, den tappande parten skall åläggas ersätta statsverket förutom redan uppkomna, till beloppet angivna kostnader jämväl vad av allmänna medel kan komma att utgå till lösen för protokoll åt den vinnande parten. I övrigt skola, då part begärt protokoll först efter det målet avgjorts samt parten ej förklarats förlustig förmånen av fri rättegång, kostnaderna för protokollen stanna å statsverket såvida icke annat föranledes av stadgandet i lagens 13 §.

Ett stadgande om rätt att erhålla protokoll efter målets avgörande har av de sakkunniga upptagits i 14 § av lagen och där inskjutits såsom ett nytt första stycke. Till 8 § andra stycket har såsom en konsekvens av möjligheten till efterbeställning gjorts ett tillägg av innehåll, att om vinnande part, för vilken protokoll ej utan särskild framställning utfärdas, ej begärt protokoll före målets avgörande, motparten skall förpliktas återgälda statsverket — utom andra kostnader — jämväl lösen av protokoll som den vinnande parten jämlikt 14 § kan komma att begära efter slutligt utslag.

De föreslagna ändringarna i lagen om fri rättegång påkalla i sin tur vissa jämkningar i tillämpningsförrordningen. Sålunda bör i §§ 13 och 14 i förordningen föreskrivas, att uppgift skall lämnas vederbörande länsstyrelse, respektive kronans ombudsman om ifrågakommande kostnader.

Återbetalningsskyldighet i fri rättegång.

Enligt *direktiven* för de sakkunnigas arbete bör uppmärksamhet ägnas frågan om skyldighet för part att till statsverket återgälda dess utgifter för fri rättegång som han åtnjutit.

Sådan skyldighet kan för närvarande ifrågakomma *dels* i vissa särskilda fall i samband med målets avgörande *dels ock* mera generellt under fem år efter rättegångens avslutande — försåvitt nämligen partens ekonomi så förbättrats, att en återbetalning kan anses rimlig.

Betalningsåläggande i samband med målets avgörande.

Vad först angår åläggande av återbetalningsskyldighet i samband med målets avgörande gäller enligt 8 § första stycket *lagen om fri rättegång*, att rätten kan föreskriva sådan ersättningsplikt blott när parten med stöd av 7 § förklarats förlustig den fria rättegången. Enligt 7 § kan dylikt förordnande meddelas *dels* när parten under rättegången finnes kunna själv gälda kostnaderna för densamma (d. v. s. när hans ekonomi under målets gång förbättras), *dels ock* då partens talan finnes vara av beskaffenhet som i 1 § andra stycket av lagen sägs (d. v. s. av synnerligen ringa betydelse eller grundad på överlåtelse i syfte att vinna fri rättegång). Det ankommer på rätten att pröva,

om och i vad mån ersättningsplikt skall föreskrivas, då beslutet om förmånens upphörande grundats därpå att det för parten befunnits vara av ringa betydelse att hans talan vinner prövning, medan i övriga fall rätten utan skälighetsöverbäggande har att föreskriva betalningsskyldighet. Med hänsyn till att förordnande enligt 7 § mycket sällan meddelas är det synnerligen ovanligt att part i det slutliga utslaget förpliktas gottgöra statsverket kostnaderna för egen fri rättegång.

Detta förhållande har i åtskilliga av de *yttranden*, som före denna utrednings början infordrades från rådhusrätter och domhavande, gjorts till föremål för kritik. Rådhusrätten i Borås har sålunda föreslagit, att part med fri rättegång i alla fall, då ej motpart förpliktats ersätta statsverket kostnaderna för partens fria rättegång (så sker ju endast om motparten tappar), skall förpliktas att själv gälda dessa kostnader och att införselinstitutet skall kunna tagas i anspråk för verkställigheten av ett sådant beslut. Domhavanden i Marks domsaga har — närmast med tanke på vissa processer av ohemul karaktär — ifrågasatt att domstolarna helt allmänt skulle få friare händer att förplikta part att återgälda statsverket kostnaderna för egen fri rättegång.

De sakkunniga.

Efter överbäggande av dessa spörsmål få de sakkunniga till en början anmärka, att om, på sätt förordats, möjligheterna enligt 1 § andra stycket att vägra fri rättegång med hänsyn till talans ringa betydelse anses böra vidgas, av hithörande reglers konstruktion följer att även möjligheterna att föreskriva återbetalningsskyldighet utsträckas. Också en annan av de sakkunniga föreslagen ändring synes böra få inflytande på reglerna om återbetalningsskyldigheten. De sakkunniga ha i en föregående avdelning av betänkandet förordat, att rätten i samband med målets avgörande skulle kunna återkalla förmånen — utom på redan upptagna grunder — jämväl då parten anses ha saknat skälig anledning att föra sin talan. Liksom eljest vid förmånens förlust bör enligt de sakkunnigas mening även här kunna följa åläggande för parten att ersätta det allmännas kostnader för hans egen fria rättegång. Vid återkallelse på grund av talans ringa betydelse inträder betalningsplikt icke undantagslöst, utan det ankommer på rätten att pröva, om och i vad mån sådant åläggande bör ske. De sakkunniga föreslå att vid återkallelse på den nya grunden rätten skall äga motsvarande frihet vid bedömandet.

Någon ytterligare utökning av möjligheterna att i samband med målets avgörande föreskriva återbetalningsskyldighet anse sig de sakkunniga icke kunna tillstyrka.

Den ekonomiska effekten av föreskrifter om återbetalningsplikt torde bliva tämligen ringa i andra fall än då partens ekonomi under målets gång avsevärt förbättrats. Gjorda förfrågningar hos utmätningsmän ha nämligen givit vid handen, att det på grund av utsökningslagens regler om utmätningsfrihet för personlig lösegendom i förening med praxis beträffande löneutmätningar

i regel är svårt att verkställa betalningsålägganden gentemot personer i det inkomstläge att de kunnat erhålla fri rättegång.

Annorlunda bleve måhända förhållandet, om — på sätt rådhusrätten i Borås föreslagit — statens ifrågavarande ersättningsanspråk mot part med fri rättegång skulle kunna göras gällande genom införsel. Enligt en mening, som omfattats av riksdagens år 1939 församlade revisorer, borde f. ö. införsel medgivas redan i fall då *tappande* part ålagts att återgälda statsverkets kostnader för andra partens fria rättegång.

I en den 15 februari 1941 dagtecknad, inom justitiedepartementet utarbetad promemoria om ändring i vissa delar av lagen om införsel uttalades gentemot sistnämnda åsikt, att det knappast torde föreligga tillräckliga skäl att beträffande dylika rättegångskostnader medgiva ett exekutionsprivilegium av en så utomordentlig natur som införsel. Dessa kostnader kunde i förevarande hänseende knappast anses intaga någon särställning i förhållande till andra rättegångsutgifter, som åsamkats statsverket. Sålunda kunde part även i andra fall förpliktas ersätta statsverket dess kostnader i rättegång, exempelvis i brottmål, vari fri rättegång icke åtnjuts.

Vad som sålunda anförts mot tanken på införsel för statens ersättningsanspråk mot tappande part — och som icke föranlett erinran från de över promemorian hörda remissinstanserna — torde i det hela äga tillämpning också på förslaget att tillgripa införsel för parts betalningsskyldighet för kostnader för egen fri rättegång.

Betalningsskyldighet efter rättegångens avslutande.

I 13 § av lagen regleras statsverkets möjligheter att efter rättegångens avslutande vinna åläggande för part, som haft fri rättegång, att återbetala det allmännas därmed förenade kostnader. Om sådan part efter rättegången finnes utan intrång i de medel, som äro nödiga för hans eget uppehälle och för fullgörande av honom åliggande underhållsskyldighet, kunna bestrida av allmänna medel gulden rättegångskostnad, kan han enligt nämnda stadgande på yrkande av kronans ombudsman förpliktas ersätta statsverket denna kostnad. Sådan ersättningsskyldighet kan dock ej ifrågakomma, om motparten i utslaget förpliktats gälda utgifterna för den fria rättegången. Talan får ej väckas senare än fem år efter rättegångens avslutande. Mot svarande gäller i fråga om kostnad, som av allmänna medel guldits för verkställighet av dom eller utslag, dock att tiden för talans anställande här skall räknas från det verkställighetsåtgärden avslutats.

I anslutning till nu återgivna stadgande må erinras att 1916 års utkast i denna del förutsatte (14 §) att part med fri rättegång i händelse av förbättrade ekonomiska omständigheter skulle kunna förpliktas gottgöra statsverket dess kostnader för den fria rättegången även i fall då motpart i utslaget ålagts att ersätta statsverket samma kostnader. En begränsning gällde endast i så måtto att parten ej fick sökas förrän det visat sig att beloppet ej kunnat hos motparten

uttagas. Enligt 1917 års förslag skulle återbetalningsskyldigheten ej omfatta det fall, då ersättningsskyldighet ålagts motparten. Såsom skäl för avvikelser angavs att den fattiga parten i dylikt fall »ju icke gjort någon obehörig vinst».

Enligt § 14 i lagens tillämpningsförfordning, vilket stadgande erhållit sin nu gällande lydelse genom kungörelse den 27 november 1931, åligger det kronans ombudsman — där han finner anledning föreligga, att någon som åtnjutit fri rättegång må jämlikt 13 § i lagen förpliktas ersätta statsverket av allmänna medel gulden kostnad — att införskaffa nödiga uppgifter i ärendet från vederbörande domstol eller myndighet samt i övrigt vidtaga erforderliga åtgärder för tillvaratagande av statsverkets rätt till ersättning. Anordningar äro emellertid icke träffade för att kronans ombudsmän i orterna skola underrättas om statsverkets hithörande ersättningsanspråk; än mindre har skyldighet ålagts dem att periodiskt undersöka det ifrågavarande klienteletets betalningsförmåga. Det torde endast i ringa utsträckning förekomma att ersättningsanspråk enligt 13 § i lagen över huvud framställas, och resultatet av indrivningsverksamheten enligt detta lagrum är också, såsom förut (s. 24) framhållits, mycket klen.

Tidigare innehöll tillämpningsförfordningen föreskrifter, enligt vilka statsverkets ifrågavarande ersättningsanspråk mera systematiskt bevakades.

I § 14 av tillämpningsförfordningen i dess förutvarande lydelse fanns sålunda stadgat att hos domstol skulle för varje kalenderår upprättas förteckning över alla under året slutligen avgjorda mål, vari skyldighet att till statsverket återgälda de av allmänna medel guldna rättegångskostnaderna ej blivit någondera parten ålagd, med angivande av namn och adress å den, som i målet åtnjutit fri rättegång, sammanlagda kostnaden, som av allmänna medel guldits eller skulle gäldas, samt utslagets dag. Förteckningen skulle insändas till länsstyrelsen i det län, där den domstol, som i första instans dömt i målet, hade sin domvärjo. Motsvarande skyldighet ålåg magistrat, stadsfogde och landsfiskal i fråga om utmätningskostnad, som erlagts av allmänna medel. Länsstyrelsen skulle i sin tur överlämna förteckningarna till kronans ombudsmän i orterna, som hade att i enlighet med 13 § i lagen vidtaga de åtgärder för tillvaratagande av statsverkets rätt till ersättningens återbekommande, som för varje fall funnos erforderliga.

För att utröna det ekonomiska utfallet av dessa rätt omfattande åtgärder lät organisationsnämnden från samtliga länsstyrelser införskaffa uppgift om dels sammanlagda beloppen för ett vart av kalenderåren 1925—1929 av de i förteckningarna upptagna kostnaderna och dels summorna av vad som av beloppen intill den 1 januari 1931 genom kronans ombudsmäns försorg indrivits. Vidare begärdes uppgifter angående den ungefärliga omfattningen av länsstyrelsernas arbete med ifrågavarande ärenden samt, i den mån så utan större omgång kunde ske, angående den arbetsbörda, som den ifrågavarande anordningen i allmänhet åsamkade kronans ombudsmän i orterna.

Av de införskaffade uppgifterna framgick, att de belopp, som upptagits å förteckningarna, endast till en ringa bråkdel kunnat av kronans ombudsmän indrivras. Sålunda utgjorde det sammanlagda belopp, som för hela riket under

fem år upptagits å de insända förteckningarna, i runt tal 1 400 000 kronor, medan vad som av denna summa intill den 1 januari 1931 indrivits utgjorde allenast cirka 24 000 kronor eller 1·7 procent av beloppet.

Om sålunda den indrivna summan redan i och för sig föreföll obetydlig, blev densammas ringhet än mera påfallande, därest den ställdes i relation till det arbete, som för ändamålet åtgått. Allmänt framhölls, att en avsevärd disproportion rådde mellan den med beloppens indrivande upptagna arbetskraften och det utvunna resultatet. Arbetet hos länsstyrelserna bedrevs efter något olika metoder, men synes i allmänhet ha förlöpt på följande sätt. Sedan förteckningarna inkommit till länsstyrelsen från vederbörande domstol eller från länsstyrelse i annat län samt diarieförts, skedde erforderlig avskrift eller transumering av förteckningarna, varefter utdragen antecknades i en liggare eller dylikt och expedierades till vederbörande kronans ombudsman eller till länsstyrelse i annat län. Av kronans ombudsman företogs därefter i allmänhet omedelbart undersökning rörande den betalningsskyldiges ekonomi. I händelse av negativt resultat balanserades ärendet tills vidare. Ny undersökning synes i allmänhet ha gjorts årligen och i varje fall senast i god tid före femårsperiodens utgång. Influtna medel inlevererades till länsstyrelsen, som med ledning av sina anteckningar kontrollerade indrivningens resultat.

Bland de mera exakta uppgifterna rörande förhållandet mellan arbete och resultat uti förevarande avseende må nämnas de från överståthållarämbetet och länsstyrelsen i Stockholms län. Av handlingarna till överståthållarämbetets yttrande framgick sålunda, att i Stockholm en extra utmätningsman måst anställas för att verkställa undersökningar och avgiva rapporter i ärenden av förevarande slag. Stadens årliga utgift för denna utmätningsman uppgick till cirka 3 600 kronor eller till ungefär fem gånger det belopp, som han årligen lyckades till statsverket inkassera av ifrågavarande medel. Härtill kommo utgifterna för stadsfogdens och skrivbiträdenas arbete med ärendena samt för diaries, blanketter och dylikt. — Länsstyrelsen i Stockholms län uppskattade det arbete, som för dessa ärendens behandling åvilade länsstyrelsen, till två månaders arbete om året för en tjänsteman av landskontorists kompetens. Den därpå belöpande lönekostnaden uppgick till cirka 1 000 kronor om året. Härtill kom arbetet för kronans ombudsmän med beloppens indrivning ute i orterna, vilket torde kunna skattas till minst lika mycket som arbetet hos länsstyrelsen. Vad som av ersättningsbeloppen för de fem år, undersökningen avsett, intill den 1 januari 1931 för hela länet indrivits, uppgick emellertid icke till mera än 1 873 kronor eller alltså icke fullt en femtedel av kostnaderna för indrivningsarbetet.

I anledning av organisationsnämndens utredning upphävdes de dittills i § 14 av tillämpningsförfordningen givna reglerna för indrivningsförfarandet och erhöill stadgandet sin nuvarande, förut återgivna lydelse.

Gentemot hithörande stadganden i lagen och tillämpningsförfordningen har kritik framförts i åtskilliga av de yttranden, som under år 1940 inhämtades

från rådhusrätter och domhavande. Domhavanden i Torna och Bara domsaga har sålunda mot 13 § i lagen anmärkt att ett åläggande för motpart att utgiva ersättning icke bör befria part med fri rättegång från förpliktelsen att gottgöra statsverket kostnaderna i fråga — dessa kunna ju icke alltid uttagas av motparten. Från flera håll har en effektivisering av indrivningsproceduren påyrkats. Domhavanden i Västra Göinge domsaga har i detta sammanhang betecknat det som ändamålsenligt att »utdrag med resolutioner om betalningsskyldighet» överlämnades till distriktsåklagarna, som under vart och ett av de tre följande åren på bekvämaste sätt, t. ex. i samband med taxering och uppbörd, skulle undersöka vederbörandes betalningsförmåga och, om så kunde ske, verkställa indrivning av lämpliga belopp.

De sakkunniga.

Part, som åtnjutit fri rättegång, bör enligt de sakkunnigas mening i princip vara pliktig att till statsverket återgälda kostnaderna för den fria rättegången, därest hans ekonomiska förhållanden ändrats på sådant sätt att han är i stånd att betala. Detta bör gälla även i det fall att motparten ålagts ersättningsskyldighet. För sistnämnda situation bör emellertid en begränsning stadgas. Den part som erhållit fri rättshjälp bör sålunda icke kunna sökas i annat fall än då det kan visas att statsverkets kostnader icke kunnat helt eller delvis uttagas av motparten. En dylik betalningsoförmåga kommer väl i regel att styrkas genom ett utmätningförsök som misslyckats men kan naturligtvis framgå även på annat sätt, exempelvis genom att motparten befinner sig i konkurs eller lämnat riket och icke här äger några tillgångar.

Part med fri rättegång, som efter krav gottgjort statsverket de kostnader för hans egen fria rättegång som motparten ålagts att gälda men ej kunnat betala, bör naturligen äga regressrätt för det guldna gentemot motparten. Denna regressrätt kan erhålla betydelse när motparten till äventyrs i sin tur kommer i bättre ekonomisk ställning.

Vad sedan angår själva indrivningsproceduren synes det ej kunna förnekas, att de olägenheter, som — efter vad organisationsnämndens undersökning givit vid handen — voro förenade med indrivningssystemet före år 1931, mer eller mindre skulle komma att vidlåda varje enhetligt uppbyggd ordning för bevakande av statsverkets ifrågavarande ersättningsrätt. Man har här att göra med ett mycket fattigt klientel, vars ekonomiska ställning så relativt sällan avsevärt förbättras att statens återkravs rätt blott i undantagsfall kan bli av praktisk betydelse. Det kan ej vara rimligt att det allmänna — för att vinna fördelen att dess ersättningskrav i alla förekommande fall aktualiseras — uppehåller en indrivningsprocedur som kostar åtskilligt mer än vad den inbringar.

Icke desto mindre måste det te sig betänkligt att — såsom nu är fallet — inga som helst anordningar finnas varigenom statens ersättningskrav åtminstone i fall av avsevärd inkomstförbättring komma att hävdas. För

att råda bot härför bör enligt de sakkunnigas mening föreskrivas, att domstolarna skola direkt till kronans ombudsman i vederbörande parts hemort översända en underrättelse om utslaget i hithörande mål samt om beloppet av de kostnader varom fråga är. Ett stadgande av angiven innebörd har av de sakkunniga upptagits såsom ett första stycke i § 14 av tillämpningsförrordningen. I händelse av efterbeställning av protokoll (14 § första stycket av lagen) skall kompletterande uppgift om den ytterligare kostnaden översändas. Underrättelseskyldighet har genom föreskrift i andra stycket av § 14 tillämpningsförrordningen ålagts magistrat, stadsfogde och landsfiskal i fråga om kostnad som av allmänna medel guldits för verkställighet av dom eller utslag. Den sålunda stadgade underrättelseplikten har dock ansetts icke böra omfatta de fall, då återbetalningsskyldighet enligt 8 § andra stycket i utslaget ålagts motparten — i sådana fall erhåller ju betalningsskyldigheten enligt 13 § av lagen under inga omständigheter aktualitet förrän det visat sig att kostnaden för den fria rättegången ej kunnat uttagas hos motparten. I stället bör, när vederbörande utmätningsman till sin länsstyrelse anmält negativt resultat av indrivningen hos motparten, det åligga länsstyrelsen att här om underrätta kronans ombudsman i den ort där parten med fri rättegång har sitt hemvist. En sådan underrättelse bör innehålla — förutom besked om det negativa resultatet av indrivningen enligt 8 § andra stycket av lagen — samma uppgifter som då domstolen lämnar meddelande enligt § 14 första stycket tillämpningsförrordningen. Föreskrift om länsstyrelses skyldighet att lämna sådant meddelande har givits i tredje stycket av § 14 i förrordningen.

Genom de föreskrivna meddelandena har det sörjts för att kronans ombudsmän åtminstone erhålla vetskap om de fall, där statsverket äger återkravs rätt. Med hänsyn till de som regel ringa verkställighetsutsikterna bör det icke åligga dessa befattningshavare att i varje särskilt fall undersöka vederbörandes betalningsförmåga. Då kronans ombudsmän emellertid blivit underrättade om föreliggande återkravs rätt, kommer det att finnas större sannolikhet än för närvarande att det allmännas krav verkligen hävdas i de icke alltför talrika fallen av förbättrat inkomstläge för parten.

Tillämpningsförrordningen.

De viktigaste av de ändringar, som de sakkunniga föreslå beträffande tillämpningsförrordningen, ha redan behandlats i det föregående. I avdelningen om återbetalningsskyldighet i fri rättegång (s. 120) har sålunda omnämnts, att de sakkunniga, i syfte att aktualisera statsverkets återkravs rätt mot part med fri rättegång enligt 13 § av lagen, velat stadga skyldighet för domstolar, magistrater, stadsfogdar och landsfiskaler att, då återkravs rätt föreligger och motparten ej ålagts återbetalningsskyldighet enligt 8 § i lagen, därom un-

derrätta kronans ombudsman i partens hemort. I samma avdelning har vidare behandlats den underrättelseplikt, som ansetts böra åvila länsstyrelse, då kostnaderna för parts fria rättegång ej kunnat uttagas hos en jämlikt 8 § betalningsskyldig motpart. Bestämmelser rörande de nu angivna frågorna ha upptagits i § 14 första, andra och tredje styckena i tillämpningsförordningen.

I avdelningen om rätt till fria protokoll efter målets avdömande har omnämnts (s. 115), att den nya möjligheten till efterbeställning av protokoll funnits böra föranleda skyldighet för domstolen att, då kostnad i sådant hänseende uppkommit, därom lämna underrättelse. Underrättelsen skall, såvida part i det slutliga utslaget ålagts ersättningsskyldighet, sändas till länsstyrelsen och i annat fall till kronans ombudsman i den ort, där part med fri rättegång har sitt hemvist. Bestämmelser av angiven innebörd föreslås intagna i § 13 första stycket, respektive § 14 första stycket i förordningen.

De ändringar som de sakkunniga i övrigt föreslå i förordningen äro av redaktionell natur. De nya stadgandena om differentiering av den fria rättegången ha nödvändiggjort jämkningar i §§ 4, 6 och 7. Den i samband med löneregleringen för domsagornas personal avsedda ändringen i domsagotariernas benämning har föranlett, att i §§ 8, 10 och 11 där omnämnda förvaltningsuppgifter m. m. föreskrivits skola åvila viss tingsnotarie (i stället för förste notarie).

I avdelningen om prövningen av medellösheten (s. 79) ha de sakkunniga redogjort för de ändringar, som befunnits påkallade i den vid § 1 i förordningen fogade uppgiften om sökandes förmögenhetsvillkor m. m. Uppgiftsblankettens lydelse enligt de sakkunnigas förslag framgår av *bilaga 1*.

Kostnaderna för den fria rättegången enligt de sakkunnigas förslag.

De ändringar i lagstiftningen om fri rättegång, vilka av de sakkunniga föreslås, äro i allmänhet av sådan natur, att deras inflytande på statsverkets kostnader för den fria rättegången icke låter sig i detalj beräkna. Då de åsyftade jämkningarna emellertid i flertalet fall taga sikte på möjligheterna att förhindra missbruk av den fria rättshjälpen, är man berättigad antaga, att de skola föranleda någon minskning i det allmännas utgifter. Särskilt förslaget att differentiera den fria rättegången och därigenom taga i anspråk en hos vissa mindre bemedlade förefintlig partiell betalningsförmåga synes vara ägnat att nedbringa statsverkets kostnader. Det torde icke heller vara obefogat att antaga att de sakkunnigas förslag vad angår parts återbetalningsskyldighet enligt 13 § av lagen skall föranleda, att resultatet av in- drivningsarbetet i denna del skall bliva något gynnsammare än för närvarande.

I anslutning till framställningar av riksdagen ha de sakkunniga föreslagit vidgade möjligheter att bereda part med fri rättegång ersättning för personlig inställelse samt att tillerkänna biträde i fri rättegång i överrätt gottgörelse för hans arbete. De sakkunniga ha sökt att helt approximativt beräkna vilken kostnadsökning de här föreslagna nya reglerna kunna föranleda.

Ersättning för personlig inställelse kan enligt gällande regler icke medgivas vad angår underrättsprocessen. För att utröna i vilken utsträckning den av de sakkunniga i 4 a § föreslagna rätten till gottgörelse för inställelse skulle komma att utnyttjas har från rådhusrätterna i fyra medelstora städer och häradsrätterna i åtta medelstora eller mindre domsagor i olika delar av landet begärts uppgift, vilken kostnad de föreslagna reglerna kunde antagas ha föranlett, därest de varit i kraft under budgetåret 1941/42. Enligt de inkomna svaren skulle ingen kostnad ha uppstått vid tre av rådhusrätterna och fem av häradsrätterna, medan den sammanlagda kostnaden vid de återstående fyra domstolarna för budgetåret uppskattats till omkring 900 kronor. Av detta belopp hänföra sig nära 800 kronor till en enda domsaga (Torneå). Att från den beräknade årliga kostnaden för berörda domstolar — vilkas jurisdiktionsområden ha cirka 400 000 invånare — draga slutsatser med avseende å kostnaden för hela riket är givetvis vanskligt. Man torde dock kunna antaga, att den årliga merkostnaden i anledning av inställelseersättningen i underrätt åtminstone till en början knappast kommer att överstiga 15 000 kronor. Härvidlag har icke tagits i betraktande den av riksdagens första lagutskott (se s. 86) antydda besparing, som kunde tänkas uppstå genom minskning av utgifter för rättegångsbiträden och genom att partens medellöshet icke behöver föranleda hämtning till rätten med därav orsakade kostnader.

Enligt gällande lydelse av 10 § tredje stycket lagen om fri rättegång kan part med fri rättegång, som inställt sig vid muntligt förhör i hovrätt, tillerkännas ersättning för sin personliga inställelse blott om han är tilltalad. De sakkunnigas förslag avser att även annan part än tilltalad skall kunna erhålla sådan ersättning, om han kommer tillstådes efter föreläggande av hovrätten. I betraktande av att den sammanlagda kostnad, vartill enligt lagen om fri rättegång utdömda partsersättningar i hovrätt uppgått under budgetåret 1941/42 enligt tillgängliga uppgifter utgjort endast omkring 350 kronor, synes någon mera betydande kostnadsbelastning på denna punkt ej vara att befara.

Biträde, som part med fri rättegång anlitat i hovrätt, kan enligt 10 § andra stycket i lagen medgivas ersättning av allmänna medel blott då fråga är om biträde åt ändringssökande part, som i allo eller i huvudsakliga delar vinner bifall till sin talan. Enligt de sakkunnigas förslag skall sådan ersättning kunna utgå, vad angår ändringssökande part, om denne haft skälig orsak följta talan, och för annan part, om denne haft behov av biträde för avgivande av svaromål. I vilken utsträckning de sålunda vidgade ersättningsmöjligheterna komma att begagnas, kan icke med någon säkerhet förutses. Otvivelaktigt kommer emellertid på denna punkt en viss kostnadsökning att inträda.

Såsom i viss mån belysande för storleken av de belopp, varom här är fråga, må nämnas, att under budgetåret 1941/42 av rikets hovrätter utdömda bi-trädesersättningar i fri rättegång uppgingo till sammanlagt 7,800 kronor.

De av de sakkunniga föreslagna reformerna synas icke behöva föranleda någon höjning av förslagsanslaget till fri rättegång för nästa budgetår.

Part, som åtnjutit fri rättegång, kan under vissa förutsättningar, främst förbättrat inkomsläge, förpliktas ersätta statsverket de kostnader, som hans fria rättegång föranlett.

Sökanden bör för den, som bestyrker uppgiften, om möjligt förete: 1) prästbetyg (flyttningsbetyg); 2) senaste kronodebetsedel; 3) intyg om arbetsinkomsten).

UPPGIFT

för erhållande av fri rättegång.

För erhållande av förmånen av fri rättegång vid, (domstolens namn)

i mål emellan, kärande, samt, svarande, om, får undertecknad härmed på heder och samvete avlämna följande uppgifter rörande mina förmögenhetsvillkor samt omfånget av mig åliggande underhållsskyldighet:

1. Namn (fullständigt för- och tillnamn):
2. Bostadsort (socken, hemman och lägenhet eller stad, gata och husnummer):
3. Mantalsskrivningsort:
4. Ålder:
5. Yrke och arbetsanställning:
6. Kontant egen arbetsinkomst per månad:
7. Övriga löneförmåner (fritt vivre, fri bostad eller dylikt):
8. Pension, understöd, undantagsförmån eller annan förmån: ¹⁾
9. Hustrus och hemmavarande barns inkomst (söker hustru fri rättegång, upptages mannens och barnens inkomst):
10. Till statlig inkomst- och förmögenhetsskatt taxerat belopp (beträffande gift sökande även andra makens taxerade belopp):
11. Åger fastigheten (med angivande av stad eller socken och taxeringsvärde): ²⁾
12. Andra tillgångar (banktillgodohavanden, andelar i förening, andel i oskiftat dödsbo m. m.): ²⁾
13. Civilstånd (ogift, gift, änking, änka, fränksild):
14. Antalet hemmavarande barn under sexton år, deras ålder:
15. Försörjningsplikt i andra fall:
16. Särskilda anmärkningar (skulder, sjukdomsfall, arbetslöshet m. m.): ³⁾

Att förestående uppgifter äro sanningsenliga, försäkras på heder och samvete.

..... den 19.....

(Namn)

(Postadress)

¹⁾ Hemmasöner och hemmadöttrar, vilka mot ingen eller låg betalning bo hos föräldrarna, liksom föräldrar, vilka under liknande villkor bo hos sina barn, skola här omnämna detta förhållande.

²⁾ Om andra maken åger tillgång, varom här är fråga, anmärkes detta förhållande och lämnas motsvarande uppgifter.

³⁾ Om ej under punkt 6—12 lämnats uppgift om inkomster eller tillgångar, av vilka sökanden kan antagas hava sitt uppehälle, skall här lämnas besked, hur sökanden erhåller sin försörjning.

Några rättsfall rörande fri rättegång.

1 §.

- NJA 1928 s. 364. Fri rättegång må ej beviljas konkursbo.
 NJA 1938 s. 67. Fri rättegång må ej beviljas dödsbo.
 SvJT 1933 s. 42. Fri rättegång medgiven i mål om förverkande av villkorlig straffdom.
 SvJT 1934 s. 27. Fri rättegång medgiven vid ansökan om hemskillnad. (Jämför 1942 s. 81.)
 NJA 1937 s. 554. Fri rättegång ej tillämplig å ansökan om resning.
 NJA 1942 s. 287. Fri rättegång ej tillämplig beträffande ansökan om återställande av försutten tid.
 NJA 1932 s. 101. Fri rättegång har vägrats för käromål, enär sökanden underlåtit att lämna närmare upplysningar om sin talan och det därför ej kunde bedömas, i vad mån det för honom kunde vara av betydelse att hans talan vunne prövning.
 SvJT 1928 s. 7. Frågan om fri rättegång har ansetts kunna prövas i hovrätt, oaktat talan i själva målet ej fullföljts.

2 §.

- NJA 1928 s. 26 och 512. I ensittarmål, där nyttjaren haft fri rättegång men tappat målet, har kostnaden för ägodelningsrättens sammanträde ansetts skola gäldas av statsverket (även i det fall att sammanträdet föranletts av besvär, som, efter det lösningsanspråket blivit vid förrättningen godkänt, anförts av jordägaren).

5 §.

- NJA 1932 s. 29. Vid rättegång inför Karlskoga tingslags häradsrätt har advokat i Karlstad såsom avlägset boende ansetts ej böra förordnas till biträde.
 SvJT 1941 s. 56. Besvär — efter det mål avgjorts — över vägrat förordnande av rättegångsbiträde ha bifallits (annan utgång 1936 s. 32, 1937 s. 12).
 SvJT 1942 s. 81. Rättegångsbiträde har ansetts icke erforderligt vid ansökan om hemskillnad.

7 §.

- NJA 1927 s. 46. Beslut om upphörande av fri rättegång grundat på att vederbörande med hänsyn till sin ekonomiska ställning ej bort erhålla förmånen samt att anledning ej förekommit att försämring av hans ekonomiska situation inträtt.
 NJA 1936 s. 259. Att part, som åtnjöt fri rättegång, genom Högsta domstolens dom i målet fick (avsevärda) medel sig tillerkända, ansågs ej utgöra skäl för att i domen förordna om förmånens upphörande.

8 §.

- SvJT 1934 s. 80. Svarande har ålagts gälda statsverkets kostnader för fri rättegång, då kârlande med sådan förmån — sedan svaranden erlagt omstämda beloppet — avstått från fullföljd av käromålet.

NJA 1931 s. 90. Då parterna i mål, där käranden åtnjuter fri rättegång och svarenden av underrätt och hovrätt ålagts att till statsverket återgälda kostnaderna för den fria rättegången, hos Kungl. Maj:t anmält, att förlikning träffats (utan att förlikningens innehåll meddelats?) och att samtliga yrkanden återkallades, har Kungl. Maj:t undanröjt de lägre domstolarnas beslut (till följd varav svarenden befriades från skyldighet att återgälda statsverket kostnaderna för den fria rättegången).

10 §.

Fri rättegång har ansetts icke kunna medgivas i bl. a. följande från överexekutor till hovrätt fullföljda mål.

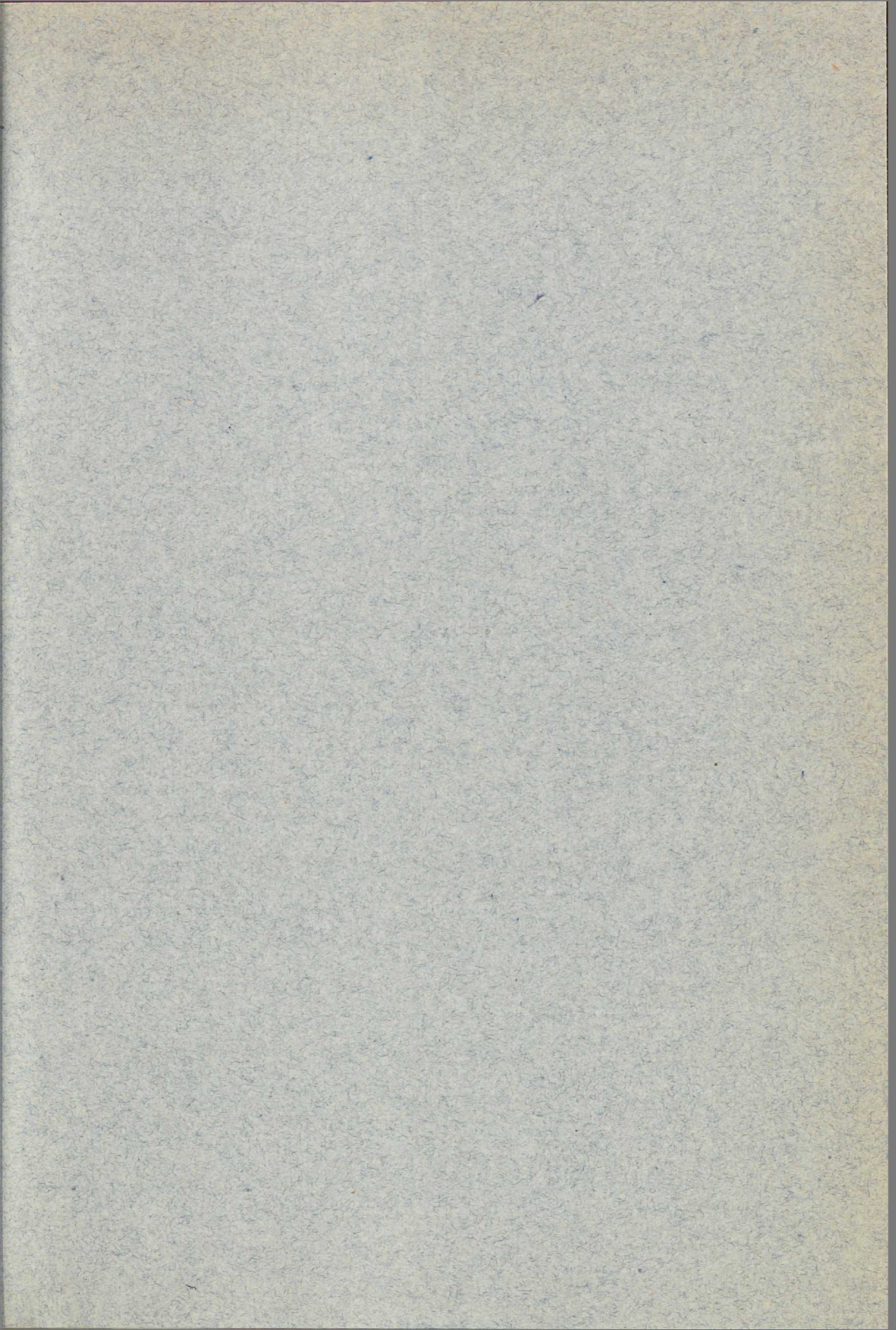
- 1) ang. utmätning (SvJT 1925 s. 44 I och II).
- 2) » tillämpning av 191 eller 192 § utsökningslagen (SvJT 1925 s. 44 III och 1926 s. 24).
- 3) » skingringsförbud (NJA 1927 s. 333).
- 4) » införsel (NJA 1927 s. 659).
- 5) » klander å exekutiv auktion samt arrendators avhysande (NJA 1928 s. 587).
- 6) » sökt inhibition av ett av överexekutor meddelat beslut rörande sökandens avhysande från förhyrd lägenhet samt åläggande för sökanden att betala hyra för densamma (NJA 1931 s. 75).
- 7) » ämne som avses i 13 § och 28 § andra stycket utsökningslagen (NJA 1932 s. 507).

Fri rättegång har däremot ansetts kunna beviljas i mål om sammanläggning, som från ägodelningsdomare genom besvär dragits under hovrätts prövning (SvJT 1939 s. 47).

NJA 1924 s. 345. Då part med fri rättegång, som fullföljt talan till hovrätt och Högsta domstolen, först i högsta instans får bifall till sin talan, har anlitat biträde av Högsta domstolen tillerkänts ersättning för arbetet i såväl hovrätten som Högsta domstolen.

14 §.

SvJT 1928 s. 9. Den som vid underrätt varit förordnad till biträde i fri rättegång ansågs icke kunna tillerkännas arvode härför, då han icke framställt yrkande därom vid underrätten.

Statens offentliga utredningar 1942

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning. Fångvård.

- Strafflagberedningens promemoria med förslag till lag om eftergift av åtal mot minderåriga m. m. [28]
Betänkande med förslag till skärpt bestraffning av falskdeklaration m. m. [31]
Lagrådets utlåtande över lagberedningens förslag till lag om aktiebolag m. m. [47]
Betänkande med förslag rörande fri rättegång. [50]

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

- 1938 års pensionssakkunniga. Betänkande med förslag till tjänste- och familjepensionsreglementen för arbetare i statens tjänst. [8]
1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till folkskolans avlöningsreglemente m. m. [9]
Beskattningsorganisationssakkunnigas betänkande med förslag till ändrad organisation av kammarrätten. [18]
1941 års lärarlönesakkunniga. Betänkande med förslag till avlöningsreglemente för de högre kommunala skolorna. [26]
Betänkande ang. revision av tjänsteförteckningen i vad avser allmänna civilförvaltningen. Del 2. Byråchefs- och rådstjänster m. m. [30] Del 3. Tjänstebestämmelser. Tjänsteförteckningens uppställning. [46]
Förslag rörande tillämpningsföreskrifter till lagen med särskilda bestämmelser ang. stats- och kommunalmyndigheterna och deras verksamhet vid krig eller krigsfara m. m. [42]
Beskattningsorganisationssakkunnigas betänkande med förslag till ändrad organisation av beskattningsnämnderna och förstärkning av landskontorens arbetskraft m. m. [49]

Kommunalförvaltning.

- Stadsplanutredningen 1942. 1. Förslag till åtgärder för snabbare handläggning av stadsplane- och tomtindelingsärenden m. m. [27]

Statens och kommunernas finansväsen.

- Betänkande med förslag till lag med särskilda bestämmelser om begränsning av vinstutdelning från aktiebolag. [2]
Betänkande med förslag till främjande av utskylsdbetalning genom erkända skatteförmedlingskassor. [21]
Kommunalskatteberedningen. Betänkande med förslag till omläggning av den kommunala beskattningen m. m. Del 1. Den kommunala beskattningen. [34] Del 2. Inkomstbeskattningen av skogsbruk. [35]
Betänkande med förslag rörande åtgärder för främjande av sjöfolkets utskylsdbetalning. [37]
Betänkande med förslag till förordning om värdestegringskatt å fastighet. [39]
Betänkande ang. finansstatistikens effektivisering. [48]

Politik.

- Betänkande med förslag till brandlag och brandstadga m. m. [10]
Betänkande med förslag ang. innebörden av begreppet polismyndighet i olika författningar m. m. [40]

Nationalekonomi och socialpolitik.

- Promemoria rörande bostadsförbryllningen. [3]
Promemoria ang. hyresreglering. [14]
Betänkande med utredning och förslag ang. semester för husmodrar. [19]
Utredning ang. värmekostnaden i hyreshus. [20]
Statsmakterna och folkhushållningen under den till följd av stormaktskriget 1939 inträdda krisen. Del 2. Tiden juli 1940—juni 1941. [25]
Socialvårdskommitténs betänkande. 4. Förslag till ändrad bidragsförsökslag m. m. [29] 5. Statistisk undersökning ang. barnhemmen. [45]

Hälsa- och sjukvård.

- De yngre sjukhusläkarnas avlönings-, arbets- och bostadsförhållanden. [4]
Betänkande med utredning och förslag ang. barnmorskeväsendet. [17]
Förslag till ny lag om behörighet att utöva läkarkonsten m. m. [22]

Allmänt näringsväsen.

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

- Promemoria med förslag till utvidgad vanhävdslagstiftning. [5]
Betänkande med förslag ang. hushållningssällskapens organisation och verksamhet m. m. [32]
Betänkande ang. jordbrukets byggnadskostnader. [38]
Betänkande ang. åtgärder till stöd för de renskötande lapparna m. m. [41]
Betänkande med förslag rörande veterinärinrättningens i Skara framtida användning. [43]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

- Utredning rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningens ordnande. 1. Allmänna uppgifter ang. den tekniskt-vetenskapliga forskningsverksamhetens nuvarande läge m. m. — Allmänna synpunkter rörande den tekniskt-vetenskapliga forskningen. — Erforderliga åtgärder för den tekniskt-vetenskapliga forskningens främjande och statens medverkan därvid. [6] 2. Förslag till åtgärder för främjande av den tekniskt-vetenskapliga forskningen på byggnadsområdet. [7] 3. Förslag till åtgärder för skogsproduktforskningens ordnande. [12]
Tillägg nr 1 till statliga cement- och betongbestämmelser av år 1934. [44]

Handel och sjöfart.

- Promemoria med förslag ang. registreringen av landets företagare m. m. [23]

Kommunikationsväsen.

- Betänkande och förslag ang. förhållandet mellan arbetsuppgifter och löneställning vid statens järnvägar. Del 4. Järnvägsstyrelsen. [13]
Betänkande ang. bilregistrering m. m. [24]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen. Andlig odling i övrigt.

- Betänkande med utredning och förslag ang. betygssättningen i folkskolan. [11]
Betänkande med förslag rörande ändring av gällande bestämmelser i fråga om prästutbildningen. [33]
Betänkande med förslag rörande statligt stöd åt svensk filmproduktion. [36]

Försvarsväsen.

- Betänkande med förslag till plan för organisationsarbetet inom försvarsväsendet. [1]
Betänkande med förslag till lag om vapenfria värnplikta. [15]
Betänkande med förslag rörande den centrala förvaltningsverksamheten inom försvarsväsendet. [16]

Utrikes ärenden. Internationell rätt.